

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník I.
Číslo 2/2006

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume II

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník I.

Číslo 2/2006

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume II

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Tel.: 00421 2 624 11 856

E-mail: skvrnda@dec.euba.sk

Hlavný redaktor:

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Víťazoslav Balhar, CSc.

prof. Kiyoshi Kasahara

doc. Milan Kurucz, CSc.

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

doc. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

JUDr. Peter Rusiňák, CSc.

doc. PhDr. René Pawera, CSc.

doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Miroslav Mojžiš

Recenzenti:

prof. Ing. Víťazoslav Balhar, CSc.

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Za obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

Registračné číslo: 3622/2006

ISSN 1337-0715

Obsah

State

Mráz Stanislav	5
Štruktúra medzinárodných organizácií	
Polakovič Jozef	11
Systém vlastných zdrojov v kontexte plánovanej reformy financovania EÚ	
Skovajsa Juraj	25
Opatrenia v oblasti medzinárodného obchodu v Japonsku a ich vplyv na hospodárstvo	
Volner Štefan	46
Geopolitické pôsobenie a energia na začiatku 21. storočia	

Diskusie

Andrejovský Pavol – Sudzina František	60
Slovak economic faculties students opinion on the EU accession and on the EU subsidies into the agriculture	
Barát Peter	68
Problematika rizík v niektorých dobových percepciách liberalizmu	
Fabuš Michal – Mečár Miroslav	77
Energetika – obnoviteľné zdroje energie a dovoz surovín	
Greguš Peter	87
Východoeurópski kolaboranti s nacizmom	
Koper Ján	94
Možnosti vývoja slovenskej ľavice	
Kordoš Marcel	99
Z niektorých aspektov obchodno-technických prekážok vo vzťahoch USA – SR	
Plávková Oľga	111
K analýze zmien vo vnímaní problematiky žien v médiách na prahu tretieho tisícročia	
Raslavská Ivana	118
Medzinárodný terorizmus ako jedna z mnohých podôb ozbrojeného násillia	
Žúdel Branislav	125
Globálne problémy a ich podstata	

Informácie

Dudáš Tomáš	133
Nórska ekonomika vo svetovom hospodárstve	
Hniličan Vladimír	142
Ekonomika Slovenska – postavenie vo svetovej ekonomike z pohľadu medzinárodnej komparácie	
Majtánová Katarína	155
Sociálno-ekonomické charakteristiky Balkánu	
Sayfiddinov Alisher	161
Spoločensko-politický systém krajín Strednej Ázie, súčasný stav a perspektívy vývoja	

Štruktúra medzinárodných organizácií

Stanislav Mráz

Abstrakt

Medzinárodné organizácie sa stávajú v súvislosti s globalizáciou čoraz častejšie aktérmi medzinárodných vzťahov. Rôznou mierou obmedzujú doposiaľ takmer neobmedzenú suverenitu štátov. Predstavitelia štátov postupne zistili, že niektoré problémy sa nedajú riešiť unilaterálne a preto pristúpili k vytvoreniu medzinárodných organizácií. Tieto rešpektujú záujmy členských štátov a snažia sa riešiť ich problémy, ktoré by za iných okolností boli nad rámec ich možností.

Kľúčové slová: Medzinárodná organizácia, organizačná štruktúra, sídlo, rozpočet, výsady a imunity, uznesenia, riešenie medzinárodných problémov.

Abstract

In the globalizing world the international organizations are becoming more and more often actors of international relations. They, to a certain degree, challenge the before unlimited sovereignty of national states. The representatives of the states gradually understood that some problems could not be solved unilaterally and decided to create international organizations. These respect interests of their members and are striving to solve their problems, which under different conditions would be beyond their abilities.

Keywords: international organization, organization structure, headquarters, budget, privileges and immunities, decrees, solution of international problems

Úvod

Vo vývoji ľudstva došlo za uplynulých pár desiatok rokov k prevratným zmenám. Vďaka obrovskému vedecko-technickému pokroku najmä v oblasti informačných technológií sme denne oboznamovaný s udalosťami, ktoré sa udiali, alebo sa dejú na všetkých kontinentoch.

Prostredníctvom televíznej obrazovky a tlače sme svedkami vojenských konfliktov a s tým spojených humanitárnych katastrof, ekologických havárií s celosvetovými následkami a v posledných rokoch aj teroristických útokov v rôznych častiach sveta, obeťami ktorých je väčšinou nič netušiace civilné obyvateľstvo.

Ekonomika krajín je tak prepojená, že hospodárska recesia štátov jednej časti sveta s väčším či menším časovým odstupom zasiahne ostatné ekonomiky.

V dôsledku tohto trendu, pre ktorý sa v masmédiách alebo aj v odbornej literatúre zaužíval termín globalizácia, predstavitelia štátov dospeli k názoru, že niektoré problémy možno úspešne riešiť len na medzinárodnej úrovni.

Snahy riešiť problémy unilaterálne prostredníctvom zmlúv alebo rokovaním ad hoc, sa už v minulosti ukázali ako málo účinné a v súčasnosti takmer neschopné nájsť východisko zo vzniknutej situácie. Vznikla preto potreba vytvorenia lepšieho mechanizmu na riešenie medzinárodných otázok. Výsledkom tejto potreby bolo zakladanie a vznik medzinárodných organizácií.

Medzinárodné organizácie mávajú spravidla túto základnú organizačnú štruktúru: zhromaždenie (*assembly*) alebo výbor (*committee*), zložené buď z obmedzeného počtu volených členov v prípade univerzálnych organizácií, alebo zo všetkých členov v prípade

organizácií regionálnych alebo partikulárnych, a *sekretariát*, ktorý je výkonným a technickým orgánom, v ktorého čele je generálny tajomník alebo generálny riaditeľ. Okrem týchto troch sa pri organizácii s rozsiahlym spektrom záujmov a značnou činnosťou zriaďujú podľa potreby ďalšie hlavné orgány, ako rady, výbory či komisie (napr. Hospodárska a sociálna rada a Poručenská rada OSN) alebo pomocné orgány (*subsidiary organs*).

Vrcholným orgánom medzinárodnej organizácie býva zhromaždenie zástupcov všetkých členských štátov. Nesie názov zhromaždenie, *valné zhromaždenie*, generálna konferencia, konferencia alebo kongres. Tento orgán stanovuje *hlavný smer činnosti* organizácie a rozhoduje o najzávažnejších otázkach patriacich do právomoci organizácie. Prijíma nových členov zo štátov, ktoré spĺňajú podmienky pre členstvo, volia členov orgánov, v ktorých sú zastúpení len niektorí členovia, menujú vedúceho sekretariátu, schvaľujú rozpočet a menia štatút. Schádzajú sa spravidla raz za rok alebo v dlhších intervaloch, podľa povahy a intenzity činnosti organizácie.

Každý členský štát má na zasadaní vrcholného orgánu *jeden hlas (one vote)*. Výnimku tvorí Medzinárodná organizácia práce, kde má každý člen po štyroch hlasoch (dva pre vládnych zástupcov a po jednom pre zástupcov zamestnancov a zamestnávateľov), a medzinárodné *hospodárske a finančné organizácie*, v ktorých sa uplatňuje tzv. *vážené hlasovanie*, keď štáty majú rôzny počet hlasov podľa toho, ako vysoký je ich finančný alebo hospodársky podiel na fondoch alebo činnosti organizácie (napr. Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj alebo Medzinárodný finančný fond).

Valné zhromaždenie schvaľuje svoje uznesenia kladnými hlasmi väčšiny členov (princíp väčšinového hlasovania). *Princíp väčšinového hlasovania* prevažuje v praxi medzinárodných organizácií a ich orgánov, hlavne pri tých, ktorých uznesenia majú *odporúčaciu povahu*. O závažných otázkach sa rozhoduje obvykle dvojtretinovou väčšinou členov, o ostatných otázkach, hlavne procedurálnych, sa rozhoduje prostou väčšinou hlasov. Kvórum (*quorum*) spravidla tvorí nadpolovičnú väčšinu členov organizácie.

Zásada jednomyselnosti sa používa pri rozhodovaní o *závažných politických, bezpečnostných alebo hospodárskych otázkach* v niektorých medzinárodných organizáciách alebo ich orgánoch (napr. v Organizácii severoatlantickej zmluvy – jednomyselnosť všetkých členov).

Rada alebo výbor pôsobia v období medzi pravidelnými zasadaniami zhromaždenia. Ich hlavnou úlohou je *realizovať rozhodnutia zhromaždenia a plniť bežné aktuálne úlohy*. Niektoré organizácie širokého vecného záberu majú viac takýchto orgánov (napr. OSN má BR OSN, hospodársku a sociálnu radu a donedávna mala i poručenskú radu).

V takomto výkonnom výbore sú v regionálnych alebo partikulárnych organizáciách zastúpení *všetci členovia* organizácie. V prípade univerzálnych organizácií je počet členov takýchto rád alebo výborov *obmedzený (limited membership)*, aby sa zistilo, ako efektívne fungujú, a pohybuje sa od 15 do 50.

Najvýznamnejšie mocnosti, ktoré v danej oblasti činnosti organizácie mávajú vo svete rozhodnú, politickú alebo ekonomickú váhu, mávajú v takýchto orgánoch spravidla *stále miesto (permanent members)*, napr. v Bezpečnostnej rade OSN, alebo sú opätovne volené za člena (*eligible for immediate reelection*), napr. v Hospodárskej a sociálnej rade OSN. Zostávajúci *nestáli členovia (non-permanent members)* alebo všetci členovia, pokiaľ sa nerozlišuje medzi stálymi a nestálymi členmi rady alebo výboru, bývajú volení jednak z

jednotlivých zemepisných skupín (*equitable geographical distribution*), jednak podľa iných kritérií, napr. podľa rozsahu účasti na mierovom využívaní jadrovej energie, na medzinárodnej námornej preprave alebo na medzinárodnej leteckej doprave. Volia sa na *dvojročné, trojročné alebo dlhšie obdobia*.

Výkonný orgán *zaisťuje fungovanie organizácie* podľa smerníc zhromaždenia. Schádza sa pravidelne niekoľkokrát do roka alebo podľa potreby. Predkladá zhromaždeniu pravidelne správy o svojej činnosti, pripravuje jeho program konania, udržiava styky s členskými štátmi a inými medzinárodnými organizáciami a dozerá na sekretariát. Ustanovuje si podľa potreby rôzne pomocné orgány, pracovné skupiny alebo panely odborníkov.

Každý člen výkonného orgánu má spravidla *jeden hlas*. Výnimku tvorí nadštátna a finančná organizácia, kde členovia výkonného orgánu mávajú rôzny počet hlasov podľa hospodárskej veľkosti člena a výšky jeho podielu.

Výkonné orgány univerzálnych organizácií sa *uznávajú* obvykle väčšinou hlasov. V niektorých prípadoch jednomyseľne (v prípade politických a hospodárskych zoskupení). Výnimočne sa kombinujú obe metódy, väčšinová so zásadou obmedzenej jednomyseľnosti (BR OSN sa uznáva väčšinou deviatimi hlasmi z pätnástich, v ktorých však pri podstatných otázkach musia byť obsiahnuté kladné hlasy stálych členov). O procedurálnych otázkach sa spravidla rozhoduje väčšinou hlasov.

Sekretariát medzinárodnej organizácie vybavuje bežnú administratívnu agendu. Ďalej zbiera a triedi informácie z oblasti činnosti organizácie, ktoré dostáva od členských štátov alebo si sám zaisťuje potrebné skutočnosti. Výsledky tejto svojej činnosti dáva k dispozícii členom a zainteresovaným odborným inštitúciám. Okrem toho plní viacero špeciálnych úloh, ktoré mu zadáva zhromaždenie alebo výkonný orgán.

Podľa rozsahu svojej činnosti, zamerania a potrieb mávajú sekretariáty medzinárodných organizácií od niekoľkých desiatok až po niekoľko tisíc zamestnancov (najviac ich má OSN). Na čele sekretariátu stojí generálny *tajomník (general secretary)* alebo generálny riaditeľ (*general director*), ktorých menuje zhromaždenie alebo výkonný orgán. Tajomník alebo riaditeľ obvykle *zastupujú medzinárodnú organizáciu* vo vzťahoch s členskými štátmi a s inými medzinárodnými organizáciami.

1. Povaha uznesení medzinárodných organizácií

Uznesenia medzinárodných organizácií, adresované členským štátom, označované ako rezolúcie, deklarácie, rozhodnutia alebo odporúčania, majú spravidla povahu *právne nezáväzných dokumentov* pre členov organizácie, s výnimkou uznesení integračných organizácií (napr. Európska únia).

Zatiaľ len *výnimočne* sa pri niektorých medzinárodných organizáciách stretávame s tým, že členské štáty preniesli na organizácie i právomoc prijímať uznesenia, ktoré sú členovia povinní plniť. Na záväznosť takýchto aktov sa však spravidla vyžaduje ešte ďalší súhlas člena, obvykle formou oznámení, že prijaté predpisy bude plniť (napr. v Medzinárodnej organizácii pre civilné letectvo).

Iná je situácia pri uzneseniach, ktoré sa týkajú *vnútorného života organizácie*. Rozhodnutie o schválení programu, rozpočtu (*budget*), určenie výšky členských príspevkov (*contributions*), voľba a vymenovanie funkcionárov do rôznych orgánov alebo prijatie nových

členov (*admissions of new members*) sú, naopak, pre *všetkých členov záväzné*, i keď boli prijaté dvojtretinovou väčšinou.

2. *Výsady a imunity medzinárodných organizácií a ich zamestnancov*

Na to, aby mohli medzinárodné organizácie *nerušene a účinne plniť svoje funkcie*, je nutné, aby požívali určité výsady imunity obdobne, ako ich požívajú štátne orgány pôsobiace v zahraničí.

Výsady a imunity medzinárodných organizácií a ich zamestnancov bývajú v všeobecnej polohe zakotvené v zakladajúcich štatútoch medzinárodných organizácií. Podrobnejšie sú potom upravené jednak v mnohostranných dohodách o výsadách a imunitách konkrétnej organizácie alebo skupiny organizácií na území členských štátov, jednak v dvojstranných dohodách o sídle medzinárodnej organizácie. Rokuje o nich štát, na ktorého území sa organizácia nachádza. Vzorom zmluvnej úpravy v tejto oblasti je Dohovor o výsadách a imunitách OSN z roku 1946 (zákon č. 52/1956 Zb.).

Medzinárodným organizáciám sa podľa dôležitosti a rozsahu ich činnosti v týchto dohodách priznávajú niektoré atribúty medzinárodnoprávnej subjektivity, potrebné na plnenie ich funkcií. Sú spravidla oprávnené *uzatvárať určité druhy zmlúv* s členskými i nečlenskými štátmi, ako i s inými medzinárodnými organizáciami, *nadobúdať* hmotný a nehmotný majetok a *vystupovať pred súdmi* členských štátov.

Budovy, miestnosti, archívy a písomnosti medzinárodných organizácií sa považujú za *nedotknuteľné*. Majetok, fondy a pohľadávky organizácií požívajú *súdnu imunitu*, iba ak by sa jej organizácie v konkrétnom prípade zriekla. Organizácie požívajú i *daňové a colné imunity* pre veci určené na ich spotrebu. Pri *úradnom spojení* v poštovom a telegrafnom styku požívajú výhody podobné diplomatickým misiám cudzích štátov.

Zamestnancom sekretariátu medzinárodných organizácií sú priznávané rôzne výsady a imunity v závislosti od ich *funkcií* a pracovného zaradenia. Generálni tajomníci a riaditelia, ako aj ich námestníci, požívajú plné diplomatické imunity. Zamestnanci vyšších kategórií požívajú súdnu imunitu pre všetky svoje úradné akty, a inak len obmedzene daňovú, colnú a správnu imunitu. Ostatní pracovníci požívajú imunitu iba za činy súvisiace s výkonom ich funkcie.

3. *Sídlo medzinárodnej organizácie*

Sídlo (*seat*) univerzálnych medzinárodných organizácií sa väčšinou nachádza v *západných krajinách*. OSN sídli v New Yorku, Ženeve a Viedni, niektoré medzinárodné odborné organizácie v Ženeve (Medzinárodná telekomunikačná únia, Svetová meteorologická organizácia, Medzinárodná organizácie práce, Svetová zdravotnícka organizácia a Svetová obchodná organizácie, predtým Všeobecná dohoda o clách a obchode), Svetová poštová únia v Berne, Medzinárodná agentúra pre jadrovú energiu vo Viedni, Organizácia spojených národov pre výživu a poľnohospodárstvo v Ríme, Medzinárodná námorná organizácia v Londýne, Organizácia spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru v Paríži, Medzinárodná organizácia pre civilné letectvo v Montreale, Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj, Medzinárodný menový fond, Medzinárodná finančná korporácia a Medzinárodné rozvojové združenie so sídlom vo Washingtone.

Sídlo politických a hospodárskych organizácií je zvyčajne umiestnené na území najvýznamnejšieho člena organizácie (napr. Liga arabských štátov v Káhire) alebo na území najvýhodnejšie položeného člena (napr. Európska únia v Bruseli alebo Rada Európy v Štrasburgu).

4. Rozpočet medzinárodných organizácií

Medzinárodná organizácia nemá žiaden vlastný kapitál. Náklady spojené s činnosťou organizácie sa hradia z *rozpočtu*, ktorý schvaľuje spravidla hlavný orgán, v ktorom sú zastúpení všetci členovia. Rozpočet má zaistiť dostatočné a primerané prostriedky na plnenie všetkých úloh organizácie. Tieto prostriedky sa majú využívať hospodárne a racionálne tak, aby finančné bremeno, ktoré nesú členovia organizácie, bolo čo najnižšie.

Členovia prispievajú do rozpočtu organizácie podľa *klúča*, určeného zhromaždením všetkých členov. Najvyššie príspevky platia bohaté, hospodársky vyspelé mocnosti, najnižšie, naopak, často len symbolické, hospodársky nevyvinuté africké a ázijské štáty.

usporiadaných pod patronátom OSN.

Postal Union – UPU, sídli v Berne, má 189 členov; Medzinárodná telekomunikačná únia

Posledným útvarom medzinárodných odborných organizácií je *administratívny orgán*, úrad alebo sekretariát: Medzinárodný poštový úrad (UPU), Medzinárodný úrad práce (ILO), Generálny sekretariát (ITU). V čele stojí generálny riaditeľ alebo generálny tajomník. Tento orgán plní správne a technické úlohy a technické funkcie.

Personál úradov a sekretariátu tvoria občania členských štátov. Tento medzinárodný personál sa má vyberať na čo najširšom zemepisnom základe a na základe spravodlivého geografického rozdelenia.

Medzinárodné odborné organizácie a ich zamestnanci požívajú funkčné *výsady a imunity* stanovené v Dohovore o výsadách a imunitách odborných organizácií z roku 1947.

Odborné organizácie pripravujú a schvaľujú tieto akty: mnohostranné dohovory, medzinárodné technické pravidlá, odporúčania alebo rozhodnutia.

Mnohostranné dohovory o otázkach ekonomických, technických, sociálnych, kultúrnych a humanitárnych sa často pripravujú a schvaľujú v rámci príslušných medzinárodných odborných organizácií. Do platnosti však spravidla vstupujú až po uložení určitého počtu ratifikačných listín alebo listín o prístupe v príslušnej odbornej organizácii.

Medzinárodné technické pravidlá (štandardy) schválené medzinárodnými odbornými organizáciami sa obvykle stávajú záväznými pre členské štáty, s výnimkou tých, ktoré vyhlásia, že nimi nebudú dočasne alebo vôbec viazané.

Odporúčania odborných organizácií majú rôznorodý obsah. Môžu to byť nezáväzná odporúčania členským štátom, odporúčané pravidlá žiaduceho postupovania členských štátov, návrhy na úpravu určitých otázok zmluvami atď. Odporúčania, prijaté v súlade so štatútmi odborných organizácií a podporované celou členskou základňou, majú veľký vplyv na budúcu prax štátov. Nezriedka býva ich obsah vsunutý do medzinárodných zmlúv, čím získajú právnu záväznosť.

O otázkach vnútorného života organizácie, ako sú rozpočtové a finančné otázky, prijímanie nových členov, zakladanie pomocných orgánov atď., prijímajú hlavné orgány odborných organizácií *rozhodnutia*, ktoré sú právne záväzné pre členské štáty (napr. voľby členov pomocných orgánov) a pre im podriadené orgány a sekretariát.

Záver

Medzinárodné organizácie sa dnes javia ako najvhodnejšia forma mnohostrannej spolupráce štátov. I keď v ich činnosti sa objavujú rôzne problémy, tieto sú viac menej subjektívneho a nie systémového charakteru a som presvedčený, že postupne sa ich podarí odstrániť. Bez mnohostrannej spolupráce na pôde medzinárodných organizácií ďalší rozvoj ľudstva je nemysliteľný. Jednotlivé štáty nie sú schopné držať krok pri nasledovaní ďalšieho rozvoja alebo pri riešení problémov či už regionálneho alebo globálneho charakteru. Z tohto dôvodu medzinárodné organizácie majú svoje opodstatnenie, svoj význam, ktorý bude stále narastať.

Použitá literatúra:

1. AZUD, J.: *Základy medzinárodného práva*, Banská Bystrica 1998
2. KLUČKA, J.: *Medzinárodné právo verejné*, Košice 1985
3. MALENOVSKÝ, J.: *Mezinárodní právo veřejné*, Brno 1997
4. MRÁZ, S.: *Medzinárodné právo verejné – zvláštna časť*, Bratislava 2007
5. MRÁZ, S., Poredoš, F., Vršanský, P.: *Medzinárodné verejné právo*, Bratislava 2003
6. POTOČNÝ, M.: *Mezinárodní právo veřejné, Zvláštní část*, Praha 1996

Informácie o autorovi:

doc. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

Právnická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

dekanat@umb.sk

Hľadanie optimálnej štruktúry rozpočtových výdavkov v kontexte plánovanej reformy financovania EÚ

Jozef Polakovič

Abstrakt

V predkladanej práci sa autor zaoberá problematikou optimálnej štruktúry výdavkov komunitárneho rozpočtu a pokúša sa nájsť odpoveď na otázku, aké priority majú byť financované z komunitárnych zdrojov a financovanie ktorých aktivít má byť presunuté na úroveň členských štátov (resp. nižšie úrovne), aby bolo zabezpečené efektívne dosahovanie cieľov pri optimálnej alokácii obmedzených zdrojov. Osobitá pozornosť je venovaná problematike reformy financovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky (alternatíva kofinancovania prvého piliéra) a štrukturálnych operácií (alternatíva ohraničenia možnosti čerpať zdroje zo štrukturálnych fondov len pre regióny v chudobnejších členských štátoch, myšlienka zriadenia kompenzačného fondu). V závere sa autor zamýšľa nad problematikou presadenia reformných plánov v kontexte divergujúcich záujmov jednotlivých aktérov procesu formovania finančného mechanizmu EÚ.

Abstract

The article deals with the search for an optimal structure of the EU expenditure in the context of the upcoming EU Budget Review 2008/2009. The author tries to answer the question what priorities are to be financed out of the EU budget and what activities by Member States (or lower authorities) so that – given the limited resources – the settled goals are achieved effectively. Particular attention is drawn to the reform of the CAP financing (the idea of co-financing within the first pillar of the CAP) and structural operations financing (structural funding only for regions in low-income Member States or establishment of a kind of compensation fund). In concluding remarks the author tests the reform proposals in the context of the diverting interests of the different stakeholders involved in the process of forming the EU financial mechanism.

Úvod

V máji minulého roku zástupcovia Rady EÚ, Európskeho parlamentu a Európskej komisie po dlhých a zložitých rokovaníach odsúhlasili kompromisný návrh medziinštitucionálnej dohody, ktorej súčasťou je aj finančný rámec EÚ na obdobie rokov 2007-2013. Dokument o. i. zakotvuje tzv. revíziu klauzulu, podľa ktorej má v rokoch 2008-2009 na základe správy Európskej komisie dôjsť ku komplexnému prehodnoteniu finančného rámca (tzv. broad review), ktoré zahŕňa všetky aspekty príjmov a výdavkov EÚ, vrátane Spoločnej poľnohospodárskej politiky a úľavy Spojeného kráľovstva („britský rabat“). Výsledkom reformy by mal byť model financovania, ktorý zabezpečí dostatočné zdroje na financovanie aktuálnych priorít EÚ v období po roku 2013.

Potreba reformy výdavkovej strany rozpočtu EÚ je predmetom dlhodobých diskusií. Už v roku 1977 tzv. MacDougallova expertná skupina predložila viaceré scenáre budúceho vývoja rozpočtu Spoločenstva, v ktorých apelovala na to, aby sa rozpočtové prostriedky sústredili na financovanie obmedzeného počtu kolektívnych statkov. Rozpočet EÚ však ani dnes – a to aj napriek doterajším zmenám v štruktúre výdavkových kapitol – nezohľadňuje ani základné postuláty teórie verejných statkov a teórie fiškálneho federalizmu, ani reálne potreby EÚ. Dve spoločné politiky s výrazne (re)distribučným charakterom – Spoločná

poľnohospodárska politika a štrukturálne operácie – dlhodobo pohlcujú najväčší objem komunitárnych zdrojov. V aktuálnom programovom období 2007-2013 ide o takmer 80 % celkových výdavkov. Ich význam je pritom stále viac spochybňovaný a niektorí kritici¹ dokonca obhajujú radikálne zníženie výdavkov na ich financovanie, príp. ich úplnú renacionalizáciu. V našej analýze sa preto zameriame práve na problematiku reformy uvedených politík v kontexte revízie financovania EÚ.

Reforma financovania kohéznej politiky a štrukturálnych operácií

Zmluva o Európskej únii zaraďuje posilnenie ekonomickej a sociálnej súdržnosti k základným cieľom EÚ². Napriek obrovskému úsiliu a neustále rastúcim objemom finančných prostriedkov alokovaných v štrukturálnych fondoch a Kohéznom fonde zostávajú disparity v sociálnom a ekonomickom vývoji v rámci EÚ priepastné. Prejavujú sa vo výrazných rozdieloch v životnej úrovni, príjmoch obyvateľstva, zamestnanosti, produktivite práce.

Už pred ostatnou vlnou rozšírenia EÚ bola životná úroveň meraná HDP per capita v desiatich najrozvinutejších regiónoch EÚ trikrát vyššia ako v desiatich najchudobnejších regiónoch. Pristúpením nových členských štátov z regiónu strednej a východnej Európy sa existujúce rozdiely výrazne prehĺbili. V súčasnosti žije viac ako dve tretiny obyvateľov nových členských štátov v regiónoch, ktoré nedosahujú ani polovicu priemeru EÚ-25. Po vstupe Bulharska a Rumunska, kde je HDP per capita pod 30 % priemeru EÚ-25, počet obyvateľov žijúcich v regiónoch s HDP per capita nižším než 75 % priemeru EÚ vzrástol dvojnásobne – z približne 73 miliónov na viac než 153 miliónov³.

Napriek uvedeným skutočnostiam sú medzi hlavnými poberateľmi štrukturálnej pomoci ekonomicky najvyspelejšie členské štáty EÚ. V roku 2005 najviac prostriedkov zo štrukturálnych fondov smerovalo do Španielska (24,4 %), Nemecka (14,1 %), Talianska (13,2 %) a Veľkej Británie (10,5 %). Spolu tieto štyri krajiny získali 62,2 % prostriedkov, pričom na desať nových členských štátov pripadlo len 5,5 % celkového objemu pomoci⁴. Podobne sa zdá nepochopiteľné, prečo má byť aj v novom programovom období 2007-2013 až 50 % finančných prostriedkov alokovaných v štrukturálnych fondoch určených pre staré členské štáty, ktoré – s výnimkou Grécka a Portugalska – dosahujú príjem vyšší ako priemer EÚ.

V súčasnosti sa na čerpaní zdrojov zo štrukturálnych fondov podieľajú všetky členské štáty, pretože hlavným kritériom, ktoré rozhoduje o možnosti čerpať zdroje, nie je výška národného dôchodku členského štátu, ale výška dôchodku na úrovni jednotlivých regiónov. Pritom prakticky všetky členské štáty majú regióny, ktoré sú relatívne chudobné. V tejto súvislosti je však dôležité zdôrazniť, že **chudobný región v bohatej krajine nie je**

¹ Porovnaj napr.: SAPIR, André: *An Agenda for a Growing Europe. The Sapir Report* – Oxford: Oxford University Press, 2004 (www.euractiv.com/ndbtext/innovation/sapirreport.pdf)

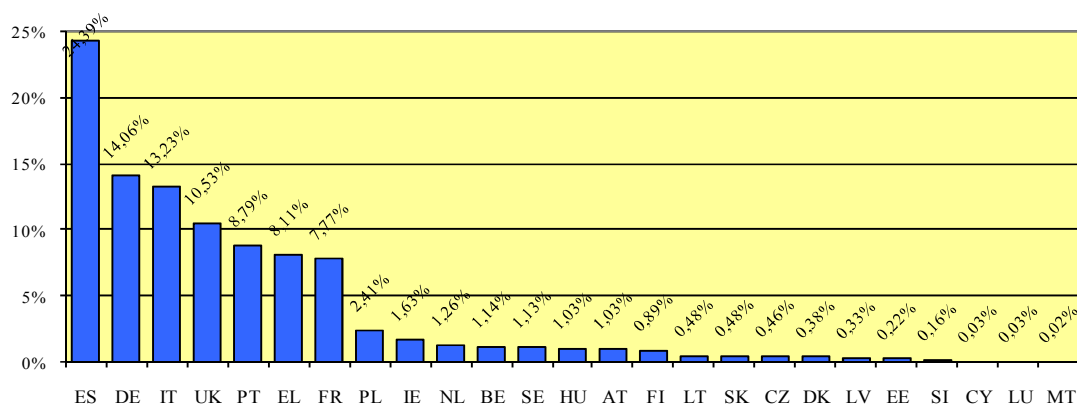
² Porovnaj: čl. 2, odst. 1 Zmluvy o Európskej únii.

³ Porovnaj: EURÓPSKA KOMISIA: *Nové partnerstvo pre súdržnosť, konvergenciu, konkurencioschopnosť, spoluprácu. Tretia správa o ekonomickej a sociálnej súdržnosti* – Luxemburg: Úrad pre vydávanie úradných publikácií Európskych spoločenstiev, 2004. ISBN 92-894-4933-0 (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/cohesion3/cohesion3_toc_sk.pdf)

⁴ EUROPEAN COMMISSION: *Allocation of 2005 EU expenditure by Member States* – Brussels, September 2006 (http://ec.europa.eu/budget/library/documents/revenue_expenditure/agenda_2000/allocrep_2005_en.pdf)

v rovnakej pozícii ako chudobný región v chudobnej krajine. V ekonomicky silnejších krajinách existujú väčšie kapacity na regionálnu redistribúciu. Z tohto dôvodu by malo význam ohraničiť možnosť čerpania zdrojov zo štrukturálnych fondov len pre regióny, ktoré sa nachádzajú v členských štátoch s príjmom nepresahujúcim priemer EÚ resp. inú referenčnú hodnotu. Takýto model by vo väčšej miere zodpovedal princípu subsidiarity. Prioritou EÚ by zostalo vyrovnávanie rozdielov v ekonomickom a sociálnom rozvoji medzi členskými štátmi a samotné členské štáty by sa sústredili na vyrovnávanie rozdielov medzi svojimi regiónmi.

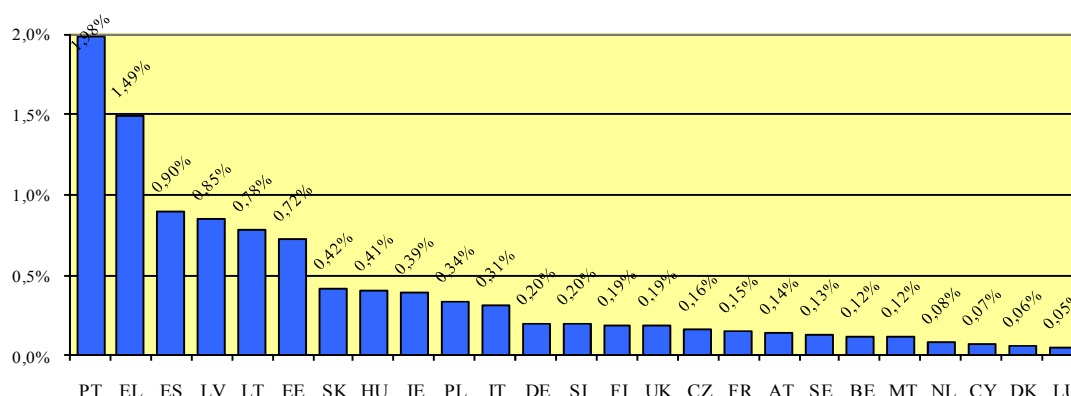
Graf č. 1 Alokácia výdavkov na štrukturálne operácie (% EÚ) (2005)

Prameň: European Commission: Allocation of 2005 EU expenditure by Member States, vlastné zobrazenie

Je však zrejmé, že z politických dôvodov bude takýto návrh ťažko priechodný. Prostriedky zo štrukturálnych fondov sú nezanedbateľným zdrojom príjmov tak v krajinách s celkovým produktom výrazne nižším ako priemer EÚ, ako aj v ekonomicky vyspelých členských štátoch (porovnaj: graf č. 2). Možnosť čerpania prostriedkov zo štrukturálnych fondov navyše predstavuje čiastočnú formu kompenzácie pre krajiny, ktoré sa nachádzajú v pozícii čistých prispievateľov do komunitárneho rozpočtu.

Graf č. 2 Alokácia výdavkov na štrukturálne operácie (% HND) (2005)

Prameň: European Commission: Allocation of 2005 EU expenditure by Member States, vlastné zobrazenie

Prípadné ohraňenie čerpania zdrojov zo štrukturálnych fondov by sa v perspektíve najbližších dvadsiatich rokov nemalo negatívne dotknúť Slovenska. HDP Slovenska per capita v roku 2005 dosiahol 57 % priemeru EÚ a podľa orientačných odhadov Európskej komisie by naša ekonomika mohla dosiahnuť 75 % priemeru EÚ v roku 2019 a 90 % priemeru EÚ v roku 2035. V tomto kontexte sa možno nazdávať, že Slovensko bude v rámci diskusií o revízii financovania štrukturálnych operácií preferovať taký systém alokovania finančných prostriedkov, ktorý bude orientovaný práve na najchudobnejšie členské štáty, a nie na najchudobnejšie regióny.

Mnohí autori zaoberajúci sa problematikou efektivity kohéznej politiky vo svojich prácach potvrdzujú tézu, v súlade s ktorou objem vyčlenených finančných prostriedkov zostáva dôležitým, avšak nie jediným ani určujúcim predpokladom konvergenencie. Nemenej dôležitými sú také faktory ako celkový hospodársky rámec, výber strategických priorít, administratívne kapacity, kvalita projektov, systém ich hodnotenia, výberu a realizácie.

Niektorí autori idú vo svojich úvahách týkajúcich sa budúcnosti financovania kohéznej politiky a štrukturálnych operácií výrazne ďalej nad rámec vyššie uvedeného ohraňenia možnosti čerpať prostriedky zo štrukturálnych fondov len pre najchudobnejšie členské štáty. Sapir⁶ sa napríklad opiera o argument, že kohézne a štrukturálne opatrenia nielenže neprispievajú k znižovaniu rozdielov v ekonomickej a sociálnej úrovni, ale majú naopak škodlivé dopady na celkový hospodársky rast, pretože prispievajú k umelému udržiavaniu hospodárskych aktivít v menej rozvinutých regiónoch. Kritici tvrdia, že EÚ pri realizácii kohéznej a štrukturálnej politiky nekoná ekonomicky efektívne a regionálna pomoc plní predovšetkým politické ciele. Z čisto ekonomického hľadiska by teda EÚ mala ustúpiť od jej poskytovania. Takýto postup je však z politických dôvodov prakticky nerealizovateľný.

⁵ EURÓPSKA KOMISIA: *Nové partnerstvo pre súdržnosť, konvergenciu, konkurencieschopnosť, spoluprácu. Tretia správa o ekonomickej a sociálnej súdržnosti* – Luxemburg: Úrad pre vydávanie úradných publikácií Európskych spoločenstiev, 2004. ISBN 92-894-4933-0 (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/cohesion3/cohesion3_toc_sk.pdf)

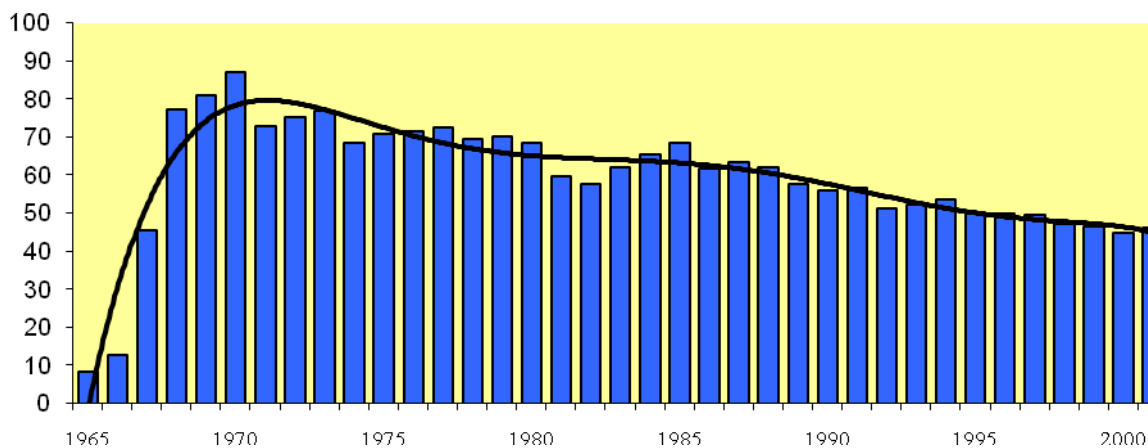
⁶ SAPIR, André: *An Agenda for a Growing Europe. The Sapir Report* – Oxford: Oxford University Press, 2004 (www.euractiv.com/ndbtext/innovation/sapirreport.pdf)

Zaujímavý je v tejto súvislosti *Heinemannov* návrh týkajúci sa **vytvorenia kompenzačného fondu**⁷. Existencia takéhoto fondu je vyvolaná politickou potrebou realizácie kompenzácií. Zriadením kompenzačného fondu by členské štáty získali úplnú autonómiu v realizácii štrukturálnych opatrení. Záviselo by od rozhodnutia na národnej úrovni, či by pridelené prostriedky z kompenzačného fondu využili na realizáciu infraštruktúrnych projektov v zaostávajúcich regiónoch alebo napr. na zníženie daňového zaťaženia. Možnosť čerpať prostriedky alokované v kompenzačnom fonde by zároveň mohla byť viazaná na plnenie určitých makroekonomických ukazovateľov, úspešnú realizáciu stabilizačnej politiky, resp. pozitívne výsledky pri dosahovaní lisabonských cieľov. Výhodou takéhoto modelu je skutočnosť, že kompenzačný fond nahradzuje existujúci systém dlhodobu vykazujúci značné nedostatky a zároveň a priori neodmieta potrebu prerozdelenia na komunitárnej úrovni. Zriadenie kompenzačného fondu by mohlo prispieť k zvýšeniu politickej akceptácie integračného procesu, pretože EÚ by už nebola asociovaná s politikami, ktoré sú mnohými vnímané ako neefektívne.

Reforma financovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky

V priebehu svojej existencie Európske spoločenstvá resp. Európska únia vynaložili najväčší objem prostriedkov na financovanie Spoločnej poľnohospodárskej politiky. V osemdesiatych rokoch prostriedky smerujúce do tejto oblasti tvorili až tri štvrtiny celkových výdavkov. Vďaka reformám realizovaným v roku 1992 (McSharryho reforma), 1999 (Fischerova reforma) a 2003 (tzv. luxemburská reforma) došlo k ich poklesu na súčasných 37 %⁸.

Graf č. 3 Vývoj výdavkov na Spoločnú poľnohospodársku politiku (záručná sekcie EAGGF)
(podiel na celkových výdavkoch v %)

Prameň: *Haushaltsvademekum 2000*, s. 33-36, vlatné zobrazenie

⁷ HEINEMANN, Friedrich: *EU-Finanzreform 1999 – Eine Synopse der politischen und wissenschaftlichen Diskussion und eine neue Reformkonzeption* – Gütersloh, 1998

⁸ Otázka reformy Spoločnej poľnohospodárskej politiky nebola súčasťou rokovaní o novom finančnom výhlade na obdobie rokov 2007-2013 kvôli tzv. bruselskému agrárnemu kompromisu. V rokoch 2008 až 2009 by však mala prebehnúť preverka Spoločnej poľnohospodárskej politiky (tzv. health check), v rámci ktorej by malo dôjsť k preskúmaniu, či reformovaná poľnohospodárska politika funguje podľa očakávaní a či a aké úpravy je potrebné vykonať v jednotlivých oblastiach.

Ak vezmeme do úvahy podiel poľnohospodárstva na tvorbe celkového produktu (1,6 % HNP) a zamestnanosti (5,2 %⁹), sú finančné prostriedky, ktoré každoročne na komunitárnej úrovni smerujú do tohto sektoru, neproporcionálne vysoké. Spoločná poľnohospodárska politika je najnákladnejšou spoločnou politikou EÚ. Odhaduje sa, že výdavky na európske poľnohospodárstvo sa rovnajú približne 15 % dani z pridanej hodnoty na potraviny a úplné odstránenie cenových intervencií by prinieslo jednorázovo zníženie inflácie o 0,9 percentuálneho bodu. Až 90 % hodnoty platieb plynie pritom vlastníkom pôdy, ktorí môžu, ale nemusia byť farmármi. Vo Francúzsku sa napr. k farmárom dostane menej ako 20 % platieb.

Potreba reformy Spoločnej poľnohospodárskej politiky je vyvolaná troma hlavnými faktormi: (1.) rozpočtové implikácie a s nimi súvisiaca kritika vnútri EÚ; (2.) tlak tretích krajín v rámci medzinárodných obchodných rokovaní a (3.) rozširovanie EÚ.

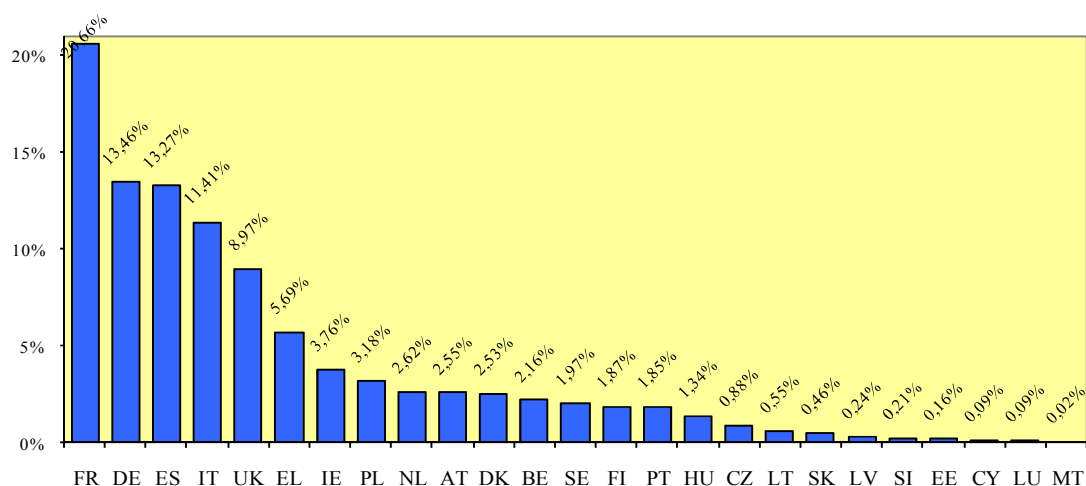
Spoločná poľnohospodárska politika ukázala svoj prínos pri podpore zásobovania potravinami a príjmov farmárov v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch. Jej rozpočtové implikácie boli v uvedenom období znesiteľné. Takýto stav pretrvával až dovtedy, pokiaľ Spoločenstvo tvorené šiestimi resp. deviatimi členmi zostávalo v pozícii čistého dovozcu hlavných plodín. S úspechom tejto proprodukčnej stratégie sa začali čisté rozpočtové náklady zvyšovať, pretože príjmy z dovozných ciel sa výrazne znížili vplyvom substitúcie dovozu domácou produkciou a Spoločenstvo zaviedlo vývozné dotácie s cieľom riešiť problém poľnohospodárskych prebytkov. Situácia však bola dlhodobo neudržateľná a preto členské štáty v rámci reformy 1992 pristúpili k postupnému nahradeniu podpory a dotácií viazanej na produkciu systémom priamych platieb poľnohospodárom. V rámci ďalších reforiem došlo k ďalšiemu posunu vo filozofii podpory od protekcionistických a proprodukčných opatrení smerom k priamym podporám, ktoré nie sú viazané na objem produkcie (tzv. *decoupling*). Ostatná reforma zavádza nový prvok – viazanie poskytovania priamych platieb na plnenie prísnych ekologických a sanitárnych noriem (tzv. *cross compliance*) a posilňuje tzv. druhý piliér Spoločnej poľnohospodárskej politiky, ktorým je podpora vidieckeho rozvoja.

V súvislosti s doterajšími reformami Spoločnej poľnohospodárskej politiky je však potrebné zdôrazniť, že uvedené reformy neplnili primárne cieľ radikálne redukovať výdavky na poľnohospodárstvo. Znižovanie výdavkov na Spoločnú poľnohospodársku politiku je veľmi citlivou záležitosťou, a to najmä v krajinách, ktoré sú najväčšími prijímateľmi pomoci. V tejto súvislosti možno uviesť, že v roku 2005 až 92,3 % financií alokovaných pre oblasť Spoločnej poľnohospodárskej politiky, t. j. 44,7 mld. EUR, smerovalo do starých členských štátov. Najväčším príjemcom pomoci bolo Francúzsko (20,7 %), nasledované Nemeckom (13,5 %), Španielskom (13,3 %) a Talianskom (11,4 %)¹⁰ (porovnaj: graf č. 4).

⁹ EUROPEAN COMMISSION: *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information 2004* – Brussels, Februar 2005 (http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2004/table_en/2004enfinal.pdf)

¹⁰ EUROPEAN COMMISSION: *Allocation of 2005 EU expenditure by Member States* – Brussels, September 2006 (http://ec.europa.eu/budget/library/documents/revenue_expenditure/agenda_2000/allocrep_2005_en.pdf)

Graf č. 4 Alokácia výdavkov na Spoločnú poľnohospodársku politiku (% EÚ) (2005)

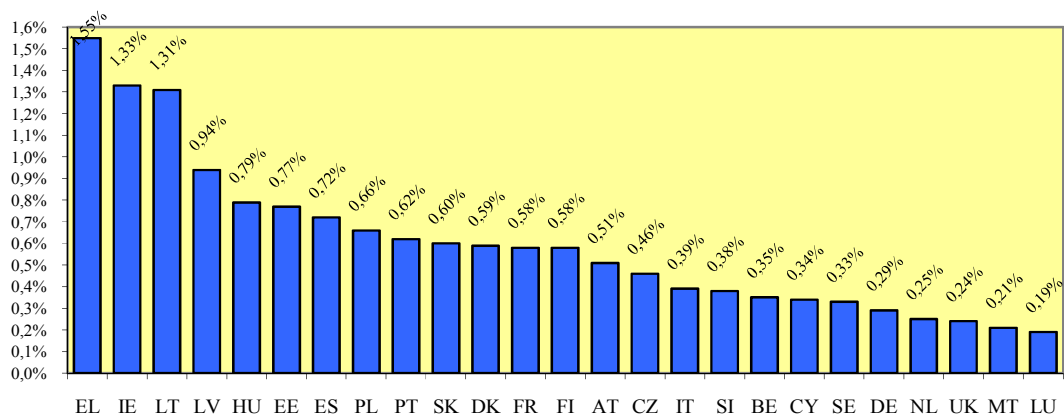
Prameň: European Commission: Allocation of 2005 EU expenditure by Member States, vlastné zobrazenie

Poradie hlavných prijímateľov pomoci sa však mení, ak analyzujeme výšku platieb zo Spoločnej poľnohospodárskej politiky vo vzťahu k HNP. Prvé miesto obsadilo Grécko, nasledované Írskom, Litvou, Lotyšskom, Maďarskom, Estónskom, Španielskom, Poľskom atď. (porovnaj: graf č. 5).

Pozíciu členských štátov k reforme Spoločnej poľnohospodárskej politiky ovplyvňujú nasledujúce faktory:

- ekonomické faktory (rozpočtová pozícia členského štátu, aktuálna ekonomická situácia, výška poľnohospodárskej pomoci a pod.);
- sociálne faktory (vplyv reformy na výšku príjmov poľnohospodárov, na zamestnanosť a pod.);
- faktory súvisiace so zabezpečovaním verejných statkov (vplyv reformy na ceny poľnohospodárskych produktov pre spotrebiteľov, bezpečnosť potravín, environmentálne vplyvy a pod.)

Graf č. 5 Alokácia výdavkov na Spoločnú poľnohospodársku politiku (% HND) (2005)

Prameň: European Commission: Allocation of 2005 EU expenditure by Member States, vlastné zobrazenie

Ekonomické faktory hrajú kľúčovú úlohu v prípade čistých prispievateľov do spoločného rozpočtu. Ich záujmom je obmedziť výšku výdavkov na Spoločnú poľnohospodársku politiku a tým aj výšku svojich platieb do rozpočtu. Do tejto kategórie patrí predovšetkým Veľká Británia, Švédsko, Nemecko a Dánsko. Ide o tzv. liberálno-reformnú skupinu členských štátov, ktorá v rámci ostatnej reformy Spoločnej poľnohospodárskej politiky veľmi aktívne vystupovala za zníženie poľnohospodárskych výdavkov, liberalizáciu trhov a posilnenie druhého piliera Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Prístup ďalších čistých prispievateľov – Holandska a Rakúska – je vzhľadom na skutočnosť, že sú zároveň príjemcami poľnohospodárskej pomoci, umiernený.

Na druhej strane členské štáty, ktoré najviac profitujú z existencie Spoločnej poľnohospodárskej politiky – Francúzsko, Írsko, Španielsko, Grécko a Portugalsko, aktívne vystupujú proti akýmkoľvek snahám namiereným na znižovanie poľnohospodárskych výdavkov. Zároveň je však zrejmé, že v pozíciách tejto skupiny členských štátov pravdepodobne dôjde k určitým posunom, a to v súvislosti s rozšírením EÚ. Už aj Francúzsko si totiž začína uvedomovať, že existujúci systém financovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky je dlhodobo neudržateľný. V roku 2013 totiž uplynie prechodné obdobie a členské štáty, ktoré pristúpili k EÚ v máji 2004, budú zrovnoprávnené s členskými štátmi EÚ-15 vo výške priamych platieb vyplácaných poľnohospodárom (tzv. *phasing-in*)¹¹. Táto skutočnosť sa odrazí aj na výške doterajšieho pozitívneho salda Francúzska a ďalších krajín v oblasti Spoločnej poľnohospodárskej politiky.

V situácii, keď jadro Spoločnej poľnohospodárskej politiky tvoria (re)distribučné nástroje, sú dôvody jej existencie spochybňované. Viacerí kritici existujúceho systému presadzujú názor, že **významná časť rozpočtu Spoločnej poľnohospodárskej politiky by mala byť renacionalizovaná**. V skutočnosti by všetky poľnohospodárske výdavky určené na výplatu priamych platieb farmárom nemuseli byť prelievané cez Brusel. To by umožnilo výrazne znížiť súčasné výdavky na Spoločnú poľnohospodársku politiku. Členské štáty by mali získať slobodu pri rozhodovaní, akým spôsobom chcú podporiť príjmy svojich farmárov. Národné príspevky farmárov by nespôsobovali žiadne externality, ktoré by mohli negatívne ovplyvniť iné krajiny (za podmienky, že takéto príspevky by boli plne nezávislé od objemu produkcie).

V rámci diskusií o budúcnosti financovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky podľa nášho názoru neobstojí ani argument, že existencia uvedenej politiky na komunitárnej úrovni zabezpečuje rovnaké zaobchádzanie s farmármi v EÚ. Súčasný systém priamej podpory farmárov totiž vyvoláva veľkú nerovnosť, nakoľko suma, ktorá je vyplácaná farmárom závisí od výšky príspevkov, ktoré získavali v rámci predchádzajúceho mechanizmu.

Presun financovania farmárov z komunitárnej úrovne na národnú úroveň však vo výraznej miere mení pôvodnú filozofiu Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Vzhľadom na silnú farmársku lobu je priechodnosť takejto radikálnej reformy podľa nášho názoru značne limitovaná. Za miernejšie riešenie možno považovať **zavedenie mechanizmu kofinancovania prvého piliera Spoločnej poľnohospodárskej politiky**. Takýto

¹¹ V súlade s Zmluvou o pristúpení bola výška priamych platieb pre nové členské štáty stanovená na úrovni 25, 30, 35 a 40 % v prvých štyroch rokoch členstva s následným zvyšovaním o 10 percentuálnych bodov ročne.

mechanizmus sa v súčasnosti uplatňuje pri druhom pilieri Spoločnej poľnohospodárskej politiky, pri štrukturálnych fondoch, Kohéznom fonde a de facto aj v prípade nových členských štátov vo forme tzv. národných vyrovnávacích platieb k priamym platbám poľnohospodárom v rámci prvého piliera Spoločnej poľnohospodárskej politiky¹².

Myšlienka zavedenia kofinancovania prvého piliera Spoločnej poľnohospodárskej politiky nie je nová. Európska komisia už v októbri 1998 vo svojom oznámení o fungovaní vlastných zdrojov¹³ uvažovala s touto alternatívou.

Pozitíva takejto alternatívy sú jednoznačné. V prípade kofinancovania by sa členské štáty priamo spolupodieľali na financovaní projektov primárne krytých komunitárnymi zdrojmi a vytvorili by sa tým predpoklady na zvýšenie efektívnosti pri výbere a samotnej realizácii projektov. Redukcia poľnohospodárskych výdavkov na komunitárnej úrovni by navyše výrazne zmiernila existujúce nerovnováhy a znížila potrebu zavádzania rozpočtových korekčných mechanizmov.

Pri zachovaní existujúcej výšky poľnohospodárskych podpôr by však došlo k zvýšeniu zaťaženia národných rozpočtov, čo by pravdepodobne vyvolalo tlaky na zníženie výšky národných príspevkov na spoločného rozpočtu a teda na zníženie jeho celkového objemu.

V prípade prechodu k modelu založenom na národnom kofinancovaní poľnohospodárskych výdavkov by bolo potrebné zabezpečiť efektívnu kontrolu poskytovania pomoci, aby sa zabránilo porušeniu hospodárskej súťaže na vnútornom trhu.

Vzhľadom na nízku absorpčnú schopnosť nových členských štátov pri využívaní štrukturálnych fondov a ich obmedzené rozpočtové zdroje možno predpokladať, že tieto krajiny nebudú modelu kofinancovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky naklonené. Zo strany nových členských štátov sa však dá očakávať podpora iniciatív Európskej komisie zameraných na zefektívnenie a zjednodušenie administratívnych procedúr v rámci Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Kľúčovými prvkami v otázke smerovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky po roku 2013 bude zo strany nových členov pravdepodobne zachovanie jej spoločného finančného a inštitucionálneho charakteru a nedopustenie jej plného odriadenia trhovým princípom. Spoločná poľnohospodárska politika je považovaná za modernizačný impulz pre domáci poľnohospodársky sektor a nástroj na postupné odstránenie rozdielov medzi jednotlivými členskými štátmi EÚ.

Odmietavú pozíciu k myšlienke kofinancovania prvého piliera Spoločnej poľnohospodárskej politiky zastáva aj Francúzsko, Španielsko, Grécko, Dánsko, Portugalsko a Írsko. Uvedené krajiny sa obávajú, že by šlo len o prvý krok k úplnej renacionalizácii Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Naopak, myšlienku kofinancovania jej prvého piliera podporujú predovšetkým Veľká Británia, Švédsko, Nemecko a Holandsko.

Hoci v súčasnosti mechanizmus kofinancovania prostredníctvom tzv. národných vyrovnávacích platieb Slovensko de facto uplatňuje (v r. 2007 prvýkrát v maximálne možnej

¹² Národné vyrovnávacie platby k priamym platbám poľnohospodárom nemajú však obligatórny charakter a závisí od rozhodnutia národných vlád, či a v akej výške budú takého platby realizovať.

¹³ COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES: *Financing the European Union – Commission report on the operation of the own resources system* – Brussels, 7 October 1998, COM(1998) 560 final (http://aei.pitt.edu/6996/01/4060_1.pdf)

výške¹⁴), pozícia predstaviteľov rezortu financií a pôdohospodárstva k tejto problematike je vzhľadom na obmedzené možnosti štátneho rozpočtu zdržanlivá až odmietavá. Okrem toho ani zavedenie princípu kofinancovania prvého piliera pre všetky členské štáty by podľa nášho názoru neriešilo problém nerovnakého zaobchádzania, pretože ekonomicky silnejšie členské štáty disponujú neporovnateľne väčším objemom prostriedkov, ktoré by mohli využiť na podporu domácich farmárov, a teda majú lepšie predpoklady, aby naplno využili možnosti národného kofinancovania. Prioritou Slovenska by preto malo byť vytvorenie takého systému, ktorý zabezpečí rovnaké podmienky pre farmárov vo všetkých členských štátoch.

Tabuľka č. 1 Simulácia dopadov zavedenia kofinancovania prvého piliera Spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP) vo výške 25 % (údaje za rok 2006, bežné ceny)

Čistí prispievatelia v oblasti SPP	Zmena rozpočtových bilancií		Čistí prijímatelia v oblasti SPP	Zmena rozpočtových bilancií	
	mil. EUR	% HNP		mil. EUR	% HNP
Nemecko	733,5	0,03	Francúzsko	-585,2	-0,03
Taliansko	186,6	0,01	Španielsko	-503,4	-0,07
Holandsko	185,7	0,04	Grécko	-446,3	-0,29
Veľká Británia	146,1	0,01	Írsko	-192,8	-0,22
Belgicko	121,9	0,04	Dánsko	-93,2	-0,04
Švédsko	72,6	0,02	Portugalsko	-19,2	-0,01
Rakúsko	53,2	0,02			
Fínsko	28,1	0,02			
Luxembursko	12,4	0,05			

Prameň: Európska komisia

Priorita pre financovanie európskych verejných statkov

Z analýzy výdavkových kapitol vyplýva, že rozpočet EÚ plní predovšetkým (re)distribučnú a kompenzačnú funkciu. Je využívaný na vyrovnávanie negatívnych aspektov integrácie a tým na získanie súhlasu na jej ďalšie prehĺbenie. Cieľom reformy finančného mechanizmu EÚ by mala byť výrazná eliminácia príp. oslabenie (re)distribučnej funkcie a sústredenie na zabezpečenie európskych verejných statkov.

Európska komisia i väčšina členských štátov si uvedomuje skutočnosť, že najneskôr pred vypršaním platnosti súčasného výhľadu bude nevyhnutné pristúpiť ku komplexnej reforme výdavkovej strany rozpočtu. Ako už bolo naznačené, súvisí to okrem iného so skutočnosťou, že k tomuto časovému horizontu budú nové členské štáty, ktoré pristúpili

¹⁴ Možnosť vyplácania tzv. národných vyrovnávacích platieb k priamym platbám poľnohospodárom Slovensko čiastočne využilo už v rokoch 2005 a 2006, kedy výška národných vyrovnávacích platieb dosiahla takmer 20 % (v roku 2005), resp. 15 % (v roku 2006). Celková výška podpory farmárov v uvedenom období sa tak priblížila úrovni 55 % platieb vyplácaných farmárom v EÚ-15. V roku 2007 je v štátnom rozpočte vyčlenený objem finančných prostriedkov, ktorý umožní, aby boli vyplácané národné vyrovnávacie platby v maximálnej možnej výške, t. j. na úrovni 30 %. V tomto roku teda dosiahne podpora 70 % výšky priamych platieb vyplácaných farmárom v EÚ-15.

k EÚ v máji 2004 (a následne aj Bulharsko a Rumunsko), plne integrované do existujúceho mechanizmu financovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky.

Vychádzajúc z analýzy základných teoretických postulátov teórie verejných statkov a teórie fiškálneho federalizmu možno definovať tie kategórie verejných statkov, ktorých zabezpečenie je vhodné preniesť na komunitárnu úroveň. Ide predovšetkým o tzv. transnacionálne kolektívne (verejné) statky (napr. veda a výskum, transeurópska dopravná, informačná a energetická infraštruktúra, ochrana životného prostredia) a tzv. kooperatívne (klubové) statky (napr. posilnenie pozície EÚ pri definovaní pravidiel svetového obchodu v rámci rokovaní WTO, zvyšovanie významu EÚ ako globálneho aktéra pri riešení otázok spojených s medzinárodnou bezpečnosťou a pod.).

O uvedené teoretické postuláty sa opierajú aj viaceré doteraz publikované štúdie venované otázkam financovania EÚ. Tzv. Sapirova správa¹⁵ navrhuje radikálnu reštrukturalizáciu výdavkovej strany rozpočtu v prospech opatrení zameraných na podporu hospodárskeho rastu. Za týmto účelom Správa odporúča, aby boli vytvorené tri fondy:

- fond pre ekonomický rast prioritne zameraný na financovanie výdavkov v oblasti vedy a výskumu, vzdelávania a budovania infraštruktúry;
- tzv. konvergenčný fond slúžiaci na financovanie investícií do budovania inštitúcií, ľudského a fyzického kapitálu;
- reštrukturalizačný fond, zdroje ktorého by mali smerovať o. i. do sektora poľnohospodárstva (max. 15 % celkových rozpočtových zdrojov), poskytovanie pomoci ľuďom, ktorí stratili zamestnanie a pod.

Gros a *Micosi*¹⁶ navrhujú úplnú renacionalizáciu Spoločnej poľnohospodárskej politiky a presun finančných zdrojov na oblasť vedy, výskumu, vnútornej a vonkajšej bezpečnosti a obrany. Podobné priority definujú *Heinemann* a *Lefebvre*¹⁷, ktorí však preferujú model kofinancovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Uvoľnené prostriedky navrhujú nasmerovať do oblasti regionálnej politiky a obrany (vytvorenie špeciálneho fondu s alokáciou 15 mld. EUR ročne).

Problém presadenia reformných plánov v kontexte divergujúcich záujmov jednotlivých aktérov procesu formovania finančného mechanizmu EÚ

Spoločným znakom vyššie uvedených návrhov je nasmerovanie obmedzených zdrojov na financovanie tzv. európskych verejných statkov, t. j. takých statkov, ktoré prinášajú pridanú hodnotu pre EÚ ako celok a ktorých zabezpečovanie je efektívnejšie na komunitárnej úrovni. Operacionalizácia uvedených teoretických postulátov v praxi však naráža na značné problémy. Presun financovania určitých verejných statkov z národnej na komunitárnu úroveň je spojený aj s presunom kompetencií pri zabezpečovaní takýchto verejných statkov, a teda

¹⁵ SAPIR, André: *An Agenda for a Growing Europe. The Sapir Report* – Oxford: Oxford University Press, 2004 (www.euractiv.com/ndbtext/innovation/sapirreport.pdf)

¹⁶ GROS, Daniel – MICOSSI, Stefano: *A Better Budget for the European Union. More Value for Money, More Money for Value* – Brussels: CEPS, CEPS Policy Brief No. 66, February 2005 (http://shop.ceps.be/BookDetail.php?item_id=1210)

¹⁷ HEINEMANN, Friedrich – LEFEBVRE, Maxime: *Deutsch-französische Überlegungen zur Zukunft des EU-Haushalts* – Berlin: Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, DGAP-Analyse Nr. 31, November 2004 (http://www.dgap.org/midcom-serveattachmentguid-546e984cca0c11dab612d7e9e959130b130b/DGAP_Analyse_31.pdf)

vyžaduje príslušné úpravy v zakladajúcich zmluvách. Medzi jednotlivými členskými štátmi však existujú značné rozdiely v prístupe k problematike európskych verejných statkov. Je to vyvolané o. i. aj rastúcimi obavami o stratu suverenity (napr. v oblasti zahraničnej politiky, obrany). Z tohto dôvodu nie je jednoduché dosiahnuť konsenzus o tom, ktoré verejné statky by mali byť súčasťou katalógu verejných statkov, ktorých zabezpečenie by malo prebiehať na supranacionálnej úrovni.

V čisto akademickej polohe, t. j. pri abstrahovaní od politickej priechodnosti, sa nám v súvislosti s plánovanou revíziou výdavkovej strany rozpočtu EÚ javí ako optimálne také riešenie (optimálne z hľadiska EÚ ako celku), ktoré by zahrnuje kofinancovanie prvého piliéra Spoločnej poľnohospodárskej politiky, ohraničenie možnosti čerpať zdroje zo štrukturálnych fondov len pre regióny v chudobnejších členských štátoch a presmerovanie zdrojov do oblasti vedy, výskumu a budovania infraštruktúry.

Avšak vzhľadom na výrazne intergouvernementálny charakter procesu spojeného s prijímaním kľúčových rozhodnutí týkajúcich sa parametrov a fungovania finančného mechanizmu EÚ, v kontexte doterajších historických skúseností, ako aj v súvislosti s výsledkami vyššie uvedených simulácií je pravdepodobnosť takejto radikálnej reformy výdavkovej strany rozpočtu výrazne limitovaná. V podmienkach, keď práve členským štátom sledujúcim primárne vlastné záujmy, často divergujúce so záujmami iných členských štátov a záujmami EÚ ako celku, patrí v otázkach súvisiacich s financovaním EÚ rozhodujúca právomoc, sú výsledkom hľadania konsenzu rozhodnutia, ktoré často nereflektujú záujmy EÚ ako celku, ale skôr partikulárne národné záujmy.

V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že priechodnosť reformných plánov týkajúcich sa priorít financovania EÚ (výdavková strana rozpočtu) bude v značnej miere závisieť aj od reformy existujúceho systému vlastných zdrojov (príjmová strana rozpočtu), a teda od schopnosti navrhnuť také reformné balíčky (tzv. *package deals*), ktoré budú akceptovateľné pre všetky členské štáty. Navyše, termín revízie financovania EÚ sa prekrýva s termínom inštitucionálnej reformy a z tohto dôvodu nie je možné vylúčiť, že sa uvedené otázky budú riešiť v určitom politickom balíku.

Európska komisia plánuje v roku 2008 predložiť tzv. bielu knihu, ktorá by mala tvoriť základ pre ďalšie štruktúrovanie revízneho procesu a v hrubých rysoch načrtnúť podobu správy Európskej komisie o revízii, ktorej publikovanie sa očakáva v roku 2009. Aby bola diskusia o revízii financovania EÚ plnohodnotná, nemala by obchádzať ani politicky citlivé otázky financovania Spoločnej poľnohospodárskej politiky a štrukturálnych operácií. Doterajší prístup (tzv. *budget driven policy*) je nevyhnutné nahradiť novým prístupom, v rámci ktorého bude dôraz kladený na definovanie politík a priorít, ktoré by mali byť financované z komunitárnych zdrojov (tzv. *policy driven budget*). Zostáva veriť, že revízna klauzula, ktorú zakotvuje dokument o finančnom výhlade na roky 2007-2013, nezostane len prázdnu formulou.

Použitá literatúra:

1. BACHTLER, John – WISHLADE, Fiona: *From Building Blocks to Negotiating Boxes: The Reform of EU Cohesion Policy* – Glasgow: European Policies Research Centre, European Policy Research Paper, Number 57, 2005. ISBN: 1-871130-63-8 (www.eprc.strath.ac.uk/eprc/documents/PDF_files/EPRP_57_From_Building_Blocks_

- to _ Negotiating_Boxes.pdf)
2. BECKER, Peter: *EU-Reform frühzeitig gestalten! Optionen der deutschen Europapolitik bei der Revision der europäischen Finanzverfassung 2008/09* – Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, SWP-Studie, Januar 2007 (http://www.swp-berlin.org/de/common/get_document.php?asset_id=3660)
 3. CACHEUX, Jacques Le: *European Budget: the poisonous budget rebate debate* – Notre Europe, Studies and Research, No. 41, June 2005 (www.notre-europe.asso.fr/IMG/pdf/Etud41-en.pdf)
 4. CACHEUX, Jacques Le: *Future of the EU Budget and Financing of Common Policies* – In: *What Kind of European Budget in 2013* – Paris: Institut français des relations internationales, 2005, s. 47-58 (<http://www.cees-europe.fr/en/etudes/revue6/r6actu1.pdf>)
 5. EUROPÄISCHE GEMEINSCHAFTEN: *Haushaltsvademekum* – Luxemburg: Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften, 2000. ISBN 92-894-0007-2 (http://ec.europa.eu/budget/library/publications/financial_pub/vademecum_2000_de.pdf)
 6. EUROPÄISCHE KOMMISSION: *Die Finanzverfassung der Europäischen Union* – Luxemburg: Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften, 2002. ISBN 92-894-1618-1 (http://ec.europa.eu/budget/library/publications/financial_pub/pub_fin_eu_de.pdf)
 7. EUROPEAN COMMISSION: *Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information 2004* – Brussels, Februar 2005 (http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2004/table_en/2004enfinal.pdf)
 8. EUROPEAN COMMISSION: *Allocation of 2005 EU expenditure by Member States* – Brussels, September 2006 (http://ec.europa.eu/budget/library/documents/revenue_expenditure/agenda_2000/allocrep_2005_en.pdf)
 9. EURÓPSKA KOMISIA: *Nové partnerstvo pre súdržnosť, konvergenciu, konkurencieschopnosť, spoluprácu. Tretia správa o ekonomickej a sociálnej súdržnosti* – Luxemburg: Úrad pre vydávanie úradných publikácií Európskych spoločenstiev, 2004. ISBN 92-894-4933-0 (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/cohesion3/cohesion3_toc_sk.pdf)
 10. GROS, Daniel – MICOSSI, Stefano: *A Better Budget for the European Union. More Value for Money, More Money for Value* – Brussels: CEPS, CEPS Policy Brief No. 66, February 2005 (http://shop.ceps.be/BookDetail.php?item_id=1210)
 11. HEINEMANN, Friedrich: *EU-Finanzreform 1999 – Eine Synopse der politischen und wissenschaftlichen Diskussion und eine neue Reformkonzeption* – Gütersloh, 1998
 12. HEINEMANN, Friedrich – LEFEBVRE, Maxime: *Deutsch-französische Überlegungen zur Zukunft des EU-Haushalts* – Berlin: Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, DGAP-Analyse Nr. 31, November 2004 (<http://www.dgap.org/midcom-serveattach>)

- mentguid-546e984cca0c11dab612d7e9e959130b130b/DGAP_Analyse_31.pdf)
13. HOUSE OF LORDS. EUROPEAN UNION COMMITTEE: *Future Financing of the European Union* – London: The Stationery Office Limited, 2005 (<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldselect/ldeucom/62/62.pdf>)
 14. KOMISIA EURÓPSKYCH SPOLOČENSTIEV: *Oznámenie Komisie Rade a Európskemu parlamentu – Budovanie našej spoločnej budúcnosti – Politické výzvy a rozpočtové prostriedky rozšírenej Únie 2007-2013* – Brusel, 26. februára 2004, KOM(2004) 101 v konečnom znení / 2 (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0101:SK:HTML>)
 15. *Medziinštitucionálna dohoda medzi Európskym parlamentom, Radou a Komisiou o rozpočtovej disciplíne a riadnom finančnom hospodárení* – Úradný vestník Európskej únie, C 139 zo 14. júna 2006 (http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sk/oj/2006/c_139/c_13920060614sk00010017.pdf)
 16. NICOLAIDES, Phedon – TALSMA, Frank: *Financing the European Union: Options for Reform* – In: *Eipascope 2*, 2005, s. 27-34 (www.eipa.nl/cms/repository/eipascope/SCOPE2005-2_4.pdf)
 17. POLAKOVIČ, Jozef: *Kohézna politika Európskej únie: Bilancia doterajších výsledkov* – In: *Zborník príspevkov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie „Medzinárodné vzťahy – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky“* (Mojmírovce, 1. – 2. decembra 2005), Bratislava: Ekonóm, 2006. ISBN 80-225-2238-4, s. 542-557
 18. SAPIR, André: *An Agenda for a Growing Europe. The Sapir Report* – Oxford: Oxford University Press, 2004 (www.euractiv.com/ndbtext/innovation/sapirreport.pdf)
 19. THE SOCIAL AND ECONOMIC COUNCIL IN THE NETHERLANDS: *Co-financing of the Common Agricultural Policy. English abstract of the advisory report Cofinanciering van het EU-landouwbeleid* – The Hague, July 2006 (<http://www.eesc.europa.eu/ceslink/pdf/news-joint-activities-ceslink/holland-ceslink/joint-activities-ceslink/2006/2006-07-co-financing-common-agricultural-policy-ser-ceslink-en.pdf>)
 20. WYNN, Terry: *Current position on CAP reform and CAP spending and the UK rebate* (<http://www.terrywynn.com/Budget%20Control/CAP.htm>)
 21. WYNN, Terry: *The EU Budget – Public Perception & Fact* (<http://www.terrywynn.com/Budget/EU%20Budget%20-%20Perception%20&%20Fact.htm>)

Informácie o autorovi

Ing. Jozef Polakovič, M.E.S.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

polakovic@euba.sk

Opatrenia v oblasti medzinárodného obchodu v Japonsku a ich vplyv na hospodárstvo*Juraj Skovajsa***Abstrakt**

V Japonsku boli v povojnovom období použité početné opatrenia v oblasti medzinárodného obchodu, ktorých cieľom bolo urýchliť hospodársky rast. Vzhľadom na fakt, že Japonsko rástlo od konca päťdesiatych rokov nevídaným tempom, možno považovať tieto opatrenia za úspešné. Otázny je však efekt týchto opatrení v neskorších obdobiach a ich možný súvis s hospodárskymi problémami v Japonsku od konca osemdesiatych rokov. Nasledujúci článok sa zaoberá identifikáciou hlavných opatrení v oblasti medzinárodného obchodu a analýzou možných rizík na základe teoretických predpokladov a názorov významných ekonómov, zaoberajúcich sa danou problematikou. V poslednej časti článku sú získané informácie aplikované na skutočný vývoj v Japonsku a vyvedené závery ohľadne prospešnosti a škodlivosti vybraných opatrení na podporu hospodárskeho rastu.

Abstract

Japan applied numerous measures affecting international trade in order to promote fast economic growth. Considering the unusual high growth since the end of 50`s we can consider these measures as successful. Less clear is the effect in longer term and the possible relation to economic problems since the end of 80`s. In following article we will identify main measures regarding international trade and analyze possible risks, on the basis of theoretical assumptions and opinion of influential economist dealing with this subject. The last part of this article will bring conclusions regarding positive and negative effects of identified growth promoting measures applied in Japan.

Úloha zahraničného obchodu bola v Japonsku identifikovaná štátom ako jeden z hlavných predpokladov pre rýchly rast hospodárstva. Preto bola zahraničnému obchodu venovaná veľká pozornosť. Japonsko je známe svojim rozvojovým modelom založeným na exporte. Rast exportných výkonov však nebol okamžite primárnym cieľom japonského hospodárstva. Istú dobu prebiehala debata o správnej stratégii, ktorá by zabezpečila krajine rýchly hospodársky rast a rozvoj. Do úvahy pripadali dve možnosti. Jednou je substitúcia dovozov, pri ktorej sa krajina snaží čo najrýchlejšie rozvinúť svoj vlastný priemysel, aby nemusela dovážať spotrebné tovary a neskôr i stroje a investičné statky. Takto sa má zabrániť odlevu cudzej meny¹, ochrániť pracovné miesta a zabezpečiť sebestačnosť. O implementáciu tejto stratégie sa pokúsili najmä africké krajiny a krajiny Latinskej Ameriky², s cieľom vymaniť sa zo „začarovaného kruhu chudoby“, výsledky však zväčša neboli veľmi dobré. Samotné Japonsko sa uberalo týmto smerom počas niekoľkých rokov po druhej svetovej vojne.

Druhou možnosťou je maximalizácia exportov (proexportná orientácia). Krajina sa snaží dať dovážaným surovinám a tovarom čo najvyššiu pridanú hodnotu. Príjmy z exportu umožňujú platiť za dovezené investičné celky, suroviny a pokryť rastúcu domácu spotrebu³.

¹ Ide o podobný motív ako u merkantilistov pre ktorých malo bohatstvo podobu drahých kovov.

² V oboch prípadoch sa prejavila táto stratégia vysokými clami. Obzvlášť v prípade Latinskej Ameriky dosiahli clá výšku 100% a viac.

³ SURANOVIC, S.: *International Economics Theory & Policy*, 1997

Je to typická stratégia pre Ázijské krajiny⁴, ktoré dosiahli veľmi rýchly hospodársky rast, kým krajiny zamerané na substitúciu importov rástli len pomaly a niektoré sa dostali do vážnych problémov. Napríklad hospodársky úspech v Číne a na Taiwane je pripisovaný práve zmene rozvojovej stratégie zo substitúcie importov na silnú proexportnú orientáciu⁵.

V Japonsku bola presadená stratégia maximalizácie exportov, boli však presadené i prvky substitúcie importov v podobe silnej ochrany domáceho trhu pred exportmi. Ďalším charakteristickým znakom politiky substitúcie importov je podhodnotená mena, čo je taktiež prípad Japonska od šesťdesiatych rokov⁶. Japonsko sa rozhodlo do značnej miery ovplyvňovať zahraničný obchod s cieľom urýchlenia hospodárskeho rozvoja, akumulácie kapitálu a zrýchlenia hospodárskeho rastu. Snahy v oblasti exportu boli úzko spojené s priemyselnou politikou, kde hralo centrálnu úlohu MITI. Model Japonska je veľmi blízko teoretickým modelom strategickej hospodársko-obchodnej politiky. Podstatou strategickej hospodársko-obchodnej politiky je odmietnutie klasických modelov hospodárskeho rastu a medzinárodného obchodu, ktoré sa spoliehajú na centrálnu úlohu voľného trhu a nepripúšťajú možnosť napravenia zlyhania trhu zásahmi štátu⁷. Tento model patrí k novším teóriám, ktoré zapracovávajú i negatívne a pozitívne externality a ďalšie nové faktory, čím sa snažia priblížiť praxi. Na základe identifikovaných faktorov sú vytvárané modely, kde sa autori pokúšajú odhadnúť a v niektorých prípadoch priamo kvantifikovať dopad zásahov štátu v rámci hospodárskej a obchodnej politiky. Príkladom kvantifikácie je práca Howarda Packa⁸.

Úloha zahraničného obchodu a štátnych zásahov pri hospodárskom rozvoji

Téma úlohy zahraničného obchodu pri zabezpečovaní hospodárskeho rastu je v teórii bohato zastúpená. Abecedou štúdia ekonómie sú základné modely Ricarda, Smitha, Stolpera, Samuelsona, Kiddlebergera a množstvo ďalších, ktoré na ne nadväzujú. Tento záujem svedčí o veľkom význame zahraničného obchodu pri skúmaní hospodárstva. Objavujú sa však i názory, ktoré spochybňujú význam exportu ako faktoru rastu. Hlavným argumentom je nízky podiel exportu na HDP a tým veľmi nízky efekt rastu exportu na rast HDP. Ak je podiel exportov na HDP 10% a celkové exporty narastú o 20%, pričom ostaté zložky HDP narastú len o 2%, tak výsledný rast HDP je len 4%. Z tohto príkladu je zrejmé, že rast exportov musí byť veľmi vysoký aby sa významne prejavil na raste celkového HDP. Týmito teóriami sa však nebudeme hlbšie zaoberať a prijmeme všeobecný názor, že exporty sú významným faktorom pri zabezpečovaní hospodárskeho rastu. Obzvlášť veľký význam má zahraničný obchod pre ostrovnú krajinu s obmedzeným prírodným bohatstvom a trhom. Význam exportu pri rozvoji hospodárstva je podložený radou štúdií, ktoré sa daným problémom zaoberali. Výsledky jasne ukazujú na pozitívny vplyv rastu exportov a otvorenosti hospodárstva na rast hospodárstva. Príkladom týchto štúdií je štúdia Svetovej banky z roku 1987⁹. Okrem toho existuje celý rad jednoduchých argumentov v prospech tohto názoru. Jedným z argumentov je rozdiel medzi

⁴ Treba však dodať, že tento model sa začal v uplatňovať vo väčšej miere až v šesťdesiatych a najmä sedemdesiatych rokoch.

⁵ ZHU, T.: *Rethinking Import-substituting Industrialization, Development Strategies and Institutions in Taiwan and China*, 2006,

⁶ JORGENSON, D.W., NOMURA, K.: *The Industry Origins of the US-Japan Productivity Gap*, 2007

⁷ BORA, B., LLOYD, P.J., PANGESTU, M.: *Industrial trade policy*, 2000

⁸ PACK, H.: *Industrial Policy: Growth Elixir or Poison?*, 2000

⁹ ILIEV, I. – OSMANCIK, N.: *Trade Orientation and Economic Performance*, 200

krajinami, ktoré sa zamerali na podporu exportných odvetví oproti krajinám, ktoré sa zamerali na substitúciu importov¹⁰. Ďalším argumentom je dôležitosť prílivu zahraničnej meny, ktorej je v rozvojových krajinách nedostatok, a ktorá je potrebná na nákup technológií a investičných statkov. Okrem toho jedine export môže zabezpečiť dostatočný odbyt pre novo vznikajúce priemyselné odvetvia. Domáci dopyt v Japonsku bol tvorený hlavne dopytom po základných tovaroch ako potraviny, takže bez výrazných exportov by napríklad rozvoj automobilového priemyslu bol veľmi obtiažny. V roku 1973 bolo určených na export až 46,8% domácej produkcie automobilov¹¹. Nakoniec samotný fakt, že Japonsko sa dostalo medzi najvyspelejšie krajiny svedčí o významnej úlohe exportu. Korelačná analýza medzi rastom exportu a rastom HDP v rokoch 1955-1998 ukazuje veľmi silnú koreláciu až 97,3% a v rokoch 1955-1970 dokonca 99,6%, čo opäť dokazuje silnú previazanosť týchto dvoch veličín, najmä v počiatočných štádiách priemyselného rozvoja Japonska.

Dôležitejšia a zložitejšia je otázka úlohy štátu a možnosti pozitívne vplývať na exportnú výkonnosť krajiny a tým prispieť k hospodárskemu rastu. Otázka prospešnosti štátnych zásahov sa prekrýva s debatami o voľnom obchode. Zástancovia voľného obchodu odmietajú zásahy štátu ako neopodstatnené a celkovo znižujúce národný, či svetový blahobyť. Na druhej strane sú zástancovia zásahov štátu, ktorí vnímajú trh za nedokonalý, pričom tieto nedokonalosti treba odstraňovať resp. korigovať práve zásahmi štátu. Množstvo štúdií (Pack a Westphal 1986, Rodrik 1995, Stiglitz 1996)¹² dokazuje schopnosťou štátu pozitívne pôsobiť na zahraničný obchod a prispieť tak k rastu bohatstva krajiny, čo je v priamom kontraste s klasickou a neoklasickou teóriou. Táto vidí v zásahoch štátu najmä dodatočné náklady a pokles blahobytu v krajine, ako i negatívny dopad na svetové hospodárstvo.

Teória identifikuje statické a dynamické efekty medzinárodného obchodu. Klasická teória popisuje hlavne statické efekty. Zapojenie sa krajiny do medzinárodného obchodu vedie k rastu spotreby a výroby a k rastu HDP. Statickosť spočíva v názore, že krajina získa všetky potencionálne výhody hneď po liberalizácii obchodu. Stredobodom kauzálnosti je odstránenie obchodných bariér a zvýšenie blahobytu, neskúma však čo sa bude diať v dlhšom horizonte. Priamym následkom voľného obchodu je rast konkurencie a následne i efektivity a ziskovosti. Objavujú sa však názory, že inovácia a z nej plynúca efektívnosť môže byť negatívne ovplyvnená voľným obchodom. Vyššia konkurencia stláča firmám zisky a tie potom nemôžu investovať do inovácií¹³.

Hicks považuje konkurenciu za jednoznačne prínosnú pre urýchlenie inovácií, kým monopolné postavenie vedie k pohodlnosti a neschopnosti implementácie pozitívnych zmien. Na druhej strane Schumpeter identifikoval potrebu vytvorenia monopolov pre zabezpečenie inovácií¹⁴. Spojením oboch názorov sa vytvára stredná cesta, kde firmy dostávajú ochranu alebo si vybudujú silné postavenie, pričom existuje neustály konkurenčný tlak. Takto má firma prostriedky i motiváciu na realizáciu nových efektívnych postupov. Preto ochrana pred medzinárodnou konkurenciou môže byť prospešná v závislosti od toho, či dokáže poskytnúť

¹⁰ ZHU, T.: *Rethinking Import-substituting Industrialization*, Development Strategies and Institutions in Taiwan and China, 2006,

¹¹ SEDLAK, M.: *Japonska ekonomika včera a dnes*, Bratislava, 2003

¹² PACK, H.: *Industrial Policy: Growth Elixir or Poison?*, 2000

¹³ LAWRENCE, R.Z. – EINSTEIN, D.E.: *Trade and growth: Import led or export led? Evidence from Japan and Korea*, 1999

¹⁴ SURANOVIC, S.: *International Economics Theory & Policy*, 1997

dostatočnú ochranu na dosiahnutie ziskov, ale na druhej strane umožniť dostatočný konkurenčný tlak, aby boli firmy motivované investovať svoje zisky do inovácie. Významným poznatkom je, že firmy nemajú dôvod investovať do nových technológií, pokiaľ dosahujú dostatočný zisk zo starých technológií. S nástupom konkurencie zisky klesajú a aby si firmy udržali ziskovosť musia investovať do nových technológií. Rozsah výroby je veľmi dôležitým aspektom pri posudzovaní návratnosti výroby. Preto odvetvia, ktoré musia čeliť značným importom menej investujú do výskumu a vývoja. Naopak exportné odvetvia budú investovať viac¹⁵.

Súťaž je aspekt, ktorý môže viesť k rastu produktivity v exportných odvetviach, ale i tých zameraných na domáci trh a súperiacich so zahraničnou konkurenciou. Firmy sú skôr nútené naučiť sa a použiť nové postupy. V takomto prípade preberajú a kopírujú poznatky svojich konkurentov. Tieto praktiky sú výrazne lacnejšie ako vlastný výskum. Tento argument je relevantný najmä pre zaostalejšie krajiny a je možné očakávať, že tieto krajiny porastú rýchlejšie.¹⁶

Mnohé z týchto argumentov sú podložené výskumom v oblasti medzinárodného obchodu. Napríklad štúdie, zaoberajúce sa vzťahom medzi protekcionizmom a rastom resp. rastom produktivity (Edwards (1992), Dollar (1992)...), dokázali pozitívny vzťah medzi rastom produktivity a rastúcou zahraničnou konkurenciou na domácom trhu. Tieto štúdie zhodne identifikujú negatívnu koreláciu medzi protekcionizmom a rastom, čím dokazujú opodstatnenosť liberalizácie obchodu. Lawrence vo svojej štúdii, v ktorej sa zaoberá úlohou zahraničného obchodu pri zabezpečení hospodárskeho rastu v Ázijských krajinách, zdôrazňuje predpoklad technickej a technologickej zaostalosti týchto krajín. V takomto prípade má dovoz a prezencia zahraničnej konkurencie výraznejší pozitívny vplyv a krajina rastie rýchlejšie¹⁷.

Opačný tábor, ktorý reprezentujú najmä novšie teórie identifikuje niektoré výnimky, keď medzinárodný obchod so sebou nesie negatívne následky, ktoré treba korigovať. Veľmi živou je diskusia o negatívnom vplyve medzinárodného obchodu na niektoré slabšie krajiny, pri ktorých dochádza k permanentnému odlevu bohatstva a zhoršovaniu terms of trade¹⁸. Z hľadiska udržateľnosti vývoja svetového hospodárstva a nastolenia istej spravodlivosti by malo dôjsť k prerozdeleniu ziskov z obchodu smerom od víťazov k porazeným. Argumentom je, že obchod zvyšuje celkový blahobyť vo svetovom hospodárstve. To znamená, že úspešné krajiny získavajú viac ako menej úspešné strácajú. Preto by teoreticky malo byť možné, vrátiť časť ziskov zaostávajúcim krajinám, aby sa skutočný stav priblížil dlhodobu udržateľnej „win-win“ situácii. Tento názor je však len teoretickým argumentom a utópiou, nakoľko je extrémne komplikované kvantifikovať zisky a straty z obchodu pre konkrétne krajiny a ešte ťažšie presvedčiť bohaté krajiny aby dobrovoľne odovzdali časť svojho bohatstva chudobnejším¹⁹.

Víťazov a porazených však vytvára medzinárodný obchod i v rámci jednej krajiny. Kým niekoľko konkurencieschopných odvetví profituje z voľného obchodu, sú zisky ostatných odvetví výrazne redukované vplyvom konkurencie zo zahraničia. Následne sú

¹⁵ LAWRENCE, R.Z. – WEINSTEIN, D.E.: *Trade and growth: Import led or export led? Evidence from Japan and Korea*, 1999,

¹⁶ SURANOVIC, S: *International Economics Theory & Policy*, 1997

¹⁷ LAWRENCE, R.Z. – WEINSTEIN, D.E.: *Trade and growth: Import led or export*

¹⁸ POMFRET, R.: *International trade policy with imperfect competition*, 1992,

¹⁹ SURANOVIC, S: *International Economics Theory & Policy*, 1997

stratené početné pracovné miesta a hospodárstvo je rozdelené na bohaté exportujúce firmy a zbytok, ktorý sotva prežíva alebo priamo krachuje. V tomto prípade je riešením ochrana domáceho trhu pred importmi²⁰. Dôvod je najmä sociálny. Práve sociálne motívy absentujú v neoklasických modeloch medzinárodného obchodu. Ochrana zamestnanosti clami a bariérami pre importy môže viesť tiež k rastu národného bohatstva, avšak náklady pre danú ekonomiku spojené s protekcionizmom by nemali prekročiť zisky zo záchrany zamestnanosti.

Čisto ekonomické základy má obhajoba protekcionizmu pre **rozvíjajúce sa odvetvia**. Práve tu sa uplatňuje Schumpeterovský názor, že istá ochrana umožňuje firmám zvýšiť zisk a umožniť vyššie investície, ktoré sa prejavia v raste efektivity a konkurencieschopnosti. Takto získava hospodárstvo novú komparatívnu výhodu. Vyššie zisky sa prejavia v raste kapitálu (proporcie výrobných faktorov sa zmenia v prospech kapitálu) a ekonomika sa dostáva na novú úroveň, kde dokáže vďaka svojej komparatívnej výhode konkurovať v nových ziskovejších odvetviach. Ochrana nových odvetví má význam najmä pri krajinách, ktoré nemajú rozvinuté finančné trhy a firmy tak majú problém zabezpečiť si rast úvermi²¹. Objavujú sa i diela, ktoré poukazujú na konvergenciu odvetví v rámci hospodárstva. Ak sa ochrana jedného odvetvia prejaví v získaní nových skúseností a raste efektivity, rozšíri sa tento efekt i na ostatné odvetvia, ktoré taktiež zvýšia svoju efektivitu. Dôkazy tohto efektu sú však málo presvedčivé a často spochybňované. Lawrence vo svojej štúdiu priamo analyzuje tento vzťah korelačnou analýzou, jej výsledky však túto teóriu vyvracajú.

Vhodnými nástrojmi dokáže krajina meniť i svoje terms of trade, čo veľmi významne ovplyvní rast domáceho bohatstva. Dostatočne veľká krajina, ktorá predstavuje významný trh pre konkrétne importy, môže zavedením kvót tlačiť cenu tovarov nižšie a zvýšiť tak domáci blahobyt. V prípade exportov môžu autolimitácie pôsobiť opäť na rast ceny exportovanej komodity a viesť k nárastu pridanej hodnoty exportných odvetví. Následne sa možno nazdávať, že ak krajina získa dominantnú pozíciu na niektorom z trhov, bude môcť následne uplatniť spomenutý mechanizmus vo svoj prospech.

Prípady opodstatnenosti štátnych zásahov a modely, ktoré dokazujú ich pozitívny vplyv sú početné. I keď sa tieto snažili viac priblížiť reálnemu svetu a zapracovať množstvo nových faktorov, vynárajú sa pri pozorovaní reálneho hospodárstva ďalšie otázky a problémy, ktoré spochybňujú schopnosť štátu efektívne implementovať potrebné zásahy. Samotná logika za argumentmi v prospech zásahov nie je predmetom spochybňovania. Potenciálne problémy však zahŕňajú najmä nasledujúce oblasti:

1. protiopatrenia
2. nedostatočná informovanosť a kompetentnosť tvorcov príslušnej politiky
3. problém so záujmovými skupinami a s fungovaním demokracie
4. lepšie možnosti hospodárskej politiky na zvýšenie efektivity, pred obchodnou politikou

Protiopatrenia sa objavujú najmä pri nástrojoch, ktoré zvyšujú domáci blahobyt na úkor iných krajín, napríklad zmena terms of trade, ktorých priamym účinkom je zhoršenie terms of trade iných krajín. Tie sa následne bránia, čo môže viesť až k obchodnej vojne. V každom prípade strácajú v konečnom dôsledku obe krajiny. To isté platí pre ochranu rastúcich firiem,

²⁰ BASSANINI, A. – ERNST, E.: “Labour market regulation, industrial relations, and technological regimes: a tale of comparative advantage”, 2001

²¹ KRUGMAN, OBSFELD: *The Instruments of Trade Policy*

kde prostredníctvom ciel odčerpáva vláda zisk zo zahraničnej firmy do svojho rozpočtu, a v prospech domácich producentov.²²

Veľkým problémom pri implementácii selektívneho protekcionizmu je i **náročnosť na správne informácie**. Je nepravdepodobné, že by vláda mala dostatočné informácie o trhu danej firmy, elasticite dopytu a ponuky, nákladovej štruktúre a poznala reakciu druhej vlády. Náročná je i samotná identifikácia odvetví, ktoré potrebujú takéto zásahy. Ďalším náročným krokom je **identifikácia správnych nástrojov** a vhodnej intenzity ich uplatnenia. V neposlednom rade treba vypracovať časový harmonogram, v ktorom bude stanovené obdobie, počas ktorého budú opatrenia platné a postupne odbúravané. Ak je ochrana príliš veľká alebo trvá príliš dlho, môže nastať opačný efekt a firmy strácajú efektivitu²³.

Ďalšou prekážkou je **problém s fungovaním demokracie** a presadzovania záujmov úzkych skupín ľudí a nie celkovo verejnosti. V praxi sa zavedením cla transferuje bohatstvo od zákazníkov k ochraňovaným spoločnostiam a vláde. V týchto prípadoch majú významné slovo lobystické skupiny zastupujúce ochraňované podniky, ktoré najčastejšie argumentujú udržaním zamestnanosti, príjmov štátu v podobe ciel a daní a pod. Na druhej strane postihnutí, individuálni spotrebiteľia, stratia každý len málo a neoplatí sa im protestovať proti mierne zvýšeným cenám, navyše často prijímajú argument vyššej zamestnanosti. Avšak vzhľadom na veľký počet záujmových skupín a zveličovanie pozitívnych efektov vo svoj prospech, môže byť celková efektivita národného hospodárstva značne znížená.

Existuje množstvo prostriedkov, ktoré môže vláda uplatniť pre dosiahnutie svojich cieľov v obchodnej politike. Základnými sú nasledovné: clá, importné limity, licencie, autolimitácie, požiadavky na domáci pôvod, exportné subvencie, devízové reštrikcie²⁴, intervencie na devízových trhoch a iné. Každý z týchto nástrojov má svoje špecifické priame efekty. Dovočné **clá** sú nákladom pre domácich spotrebiteľov a znižujú zisky pre zahraničné firmy postihnuté clami. Domácim producentom však zisky rastú. Zisky z ciel plynú i do štátneho rozpočtu, i keď je takýto príjem v súčasnosti bezvýznamný. **Dotácie** sú nákladom pre vládu a celú spoločnosť, zvyhodňujú konzumentov v zahraničí a čiastočne domácich producentov. Podľa Krugmana²⁵ je cena subvencii vždy vyššia ako prínos, ktorý majú pre národné hospodárstvo. **Importné kvóty** prispievajú k rastu cien na domacom trhu, pozitívnym efektom v hospodárstve je udržanie zamestnanosti a vyššie zisky niektorých podnikov. Spotrebiteľia však musia znášať vyššie ceny rovnako, ako iné podniky. Vláda musí navyše čeliť obranným reakciám iných krajín. Z tohto opatrenia plynie výhoda hlavne výrobcovi alebo predajcom, ktorí majú licenciu na dovoz. **Požiadavky na pôvod** majú zvyčajne formu požiadavky na domáci pôvod časti hodnoty tovaru, plynú z neho dodatočné náklady pre pôvodného výrobcu a zvyčajne i vyššie ceny pre spotrebiteľov. Na druhej strane sa vytvárajú v krajine pracovné miesta a príjmy²⁶. **Autolimitácie** prispievajú k zvyšovaniu ceny na trhu nakoľko je ponuka obmedzená, okrem toho sa firmy snažia predávať výrobky s čo najvyššou pridanou hodnotou, aby maximalizovali svoje zisky. Taktiež dochádza k presúvaniu výrobných kapacít, aby sa exportéri vyhli obmedzeniam. **Devízové reštrikcie**

²² SURANOVIC, S.: *International Economics Theory & Policy*, 1997

²³ SURANOVIC, S.: *International Economics Theory & Policy*, 1997

²⁴ LIPKOVÁ, L.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*, 2000

²⁵ KRUGMAN, P.: *International trade*,

²⁶ KRUGMAN – OBSFELD: *The Instruments of Trade Policy*

majú hlavný cieľ vyrovnávať platobnú bilanciu a zabrániť odlevu zahraničnej meny, týmto nástrojom môžu byť obmedzené importy (keďže nie je možné získať cudziu menu na ich zaplatenie), tým sú chránení domáci výrobcovia, avšak klesá domáca spotreba a blahobyt spotrebiteľov. **Intervencie na devízových trhoch** sú zamerané na reguláciu výmenného kurzu, zväčša je cieľom udržať nízku hodnotu domácej meny. Týmto získavajú exporty na konkurencieschopnosti na zahraničných trhoch. V prípade deficitu obchodnej bilancie je taktiež snaha o znehodnotenie domácej meny, aby sa obmedzili importy.

V teórii nie je jednoznačná odpoveď na prospešnosť štátnych zásahov, či voľného obchodu. Taktiež negatívne dopady regulácie v oblasti medzinárodného obchodu nie sú jednoznačne sumarizované. Ide skôr o rôzne modely upozorňujúce na možné negatívne následky, či výhody plynúce z implementácie týchto opatrení. Najsilnejšie argumenty hovoria v prospech opatrení na ochranu nových odvetví a ochranu firiem, ktoré vo významnej miere investujú do výskumu a rozvoja. V prípade, že cieľom nie sú ekonomické zisky, ale najmä sociálne ciele ako vysoká zamestnanosť a rovnomerná distribúcia bohatstva, tak sú zásahy štátu taktiež účinné. Ich vedľajším efektom však je pokles životnej úrovne v celej krajine. I zástancovia protekcionizmu zdôrazňujú požiadavku na obmedzenú dĺžku trvania opatrení a ich primeranú intenzitu. Základným poznatkom môže byť poznatok, že ochrana musí byť dostatočne veľká, aby umožnila dostatočné zisky pre investovanie, avšak nie taká veľká aby úplne odstránila konkurenciu na domacom trhu.

Opatrenia v oblasti medzinárodného obchodu uplatnené v Japonsku

Aká je teda situácia v Japonsku? Japonsko je často uvádzané ako prípad silnej proexportnej politiky a celkovo intenzívnych zásahov štátu, s cieľom rozvíjať najmä exportné odvetvia. Početné štúdie hodnotiace japonskú obchodnú politiku sa do značnej miery rozchádzajú. Práce Hugesa (1992), či Kruegera (1993) zdôrazňujú zapojenie sa ázijských krajín a najmä Japonska do svetového obchodu a otvorenosť týchto krajín ako veľmi významný faktor ich hospodárskeho rastu, pričom zásahy štátu považujú za neutrálne. Ďalší ako Wade (1990) vidia úspech týchto krajín taktiež v silných exportoch, avšak na pozadí protekcionizmu a agresívnej podpory štátu. Títo autori hovoria o cenových anomáliách v dôsledku štátnych zásahov, ktoré dopomohli k rýchlemu hospodárskemu rastu. Tretia skupina autorov (napríklad Rodrik (1993)) sa zameriava na hospodársku politiku, ktorá vytvorila veľmi vhodné prostredie na investovanie, ako hlavného zdroja hospodárskeho rastu a exportnej výkonnosti.

Z predchádzajúcej časti je zrejmé, že opodstatnenosť štátnych zásahov je úzko prepojená s cieľmi, ktoré chceme dosiahnuť. Z globálneho hľadiska je voľný obchod najlepším riešením, keď sa maximalizuje svetová spotreba a rast hospodárstva. Ak je však cieľom maximalizácia národného bohatstva, tak sú žiaduce niektoré opatrenia, ktoré prenesú zisky zahraničných firiem do štátneho rozpočtu alebo na domáce firmy. Ak je cieľom sociálna rovnosť a ochrana pracovných miest, tak sú prípustné i intenzívnejšie zásahy. Z doposiaľ získaných poznatkov môžeme povedať, že prvoradými cieľmi Japonska bol rast hospodárstva, nie však bezprostredný rast blahobytu a osobnej spotreby v krajine. Dôležitejší je rast hospodárstva, rozvoj priemyslu a zabezpečenie konkurencie schopnosti na svetových trhoch. Tieto ciele Japonskej hospodárskej a obchodnej politiky sa v jednotlivých obdobiach menili.

Prísne zameranie na rast hospodárstva bolo časom zmenené v prospech sociálnych cieľov ako udržanie zamestnanosti, udržanie rovnomernej distribúcie príjmov a podobne.

V nasledujúcej časti budú bližšie rozobrané najdôležitejšie nástroje, ktorými Japonsko ovplyvňovalo zahraničný obchod. Ako pri iných nástrojoch, pôjde o identifikáciu prínosu alebo možného prínosu a zhodnotenia pôsobenia v neskorších obdobiach. Pre prehľadnosť budú rozdelené na exportné a importné opatrenia. V niektorých prípadoch je identifikácia individuálnych nástrojov a najmä ich efektov obtiažna, preto bude v závere podaný celkový prehľad.

Opatrenia v oblasti importu

Ako už bolo spomenuté v úvode, malo Japonsko napriek orientácii na export, a teda značnej otvorenosti významne chránený domáci trh. Tento fakt, však pravdepodobne výrazne nezmenil nízky objem importov do Japonska v povojnovom období. Nízka kúpyschopnosť prameniaca z katastrofálnej životnej úrovne a nedostatok cudzej meny boli oveľa väčšími bariérami pre import tovarov ako akékoľvek iné príčiny.

Z bežných nástrojov obchodnej politiky boli v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch významné clá a dovozné kvóty. Tieto však boli relatívne rýchlo odbúrané a Japonsko sa v tomto smere stalo podobne liberálne ako jeho obchodní partneri a iné členské krajiny GATT. K poklesu colných taríf prispeli v značnej miere práve rokovania v rámci GATT, do ktorého Japonsko vstúpilo v roku 1955. Od sedemdesiatych rokov má Japonsko nižšie priemerné clá ako USA. Do roku 1983 poklesli priemerné clá na 2,5%, kým v roku 1963 bolo priemerné clo na priemyselné výrobky 32% a pri dopravných zariadeniach až 62%²⁷.

Dovozné kvóty boli tiež výrazne redukované, kým v roku 1963 sa uplatňovali na 1400 produktov, v roku 1972 to už bolo len 79. Významne boli odstránené i obmedzenia v dostupnosti cudzej meny. Znižovanie a postupné odstránenie colných taríf však nebolo plošné pre celú škálu odvetví. V odvetviach ako je poľnohospodárstvo, ťažba uhlia a niektoré ďalšie boli vysoké clá zachované, za čo je Japonsko veľmi často a intenzívne kritizované.

Obdobie päťdesiatych a šesťdesiatych rokov bolo pre zabezpečenie japonského hospodárskeho zázraku kľúčové. Cieľom Japonska bol rozvoj nových odvetví v hospodárstve, čo predpokladalo vysoké bariéry pre ochranu rozvíjajúcich sa odvetví, aby mali domáce firmy dostatok času na vybudovanie dostatočných kapacít pre prejavenie úspor z rozsahu a zavedenia efektívnych produkčných metód.

Okrem cieľ a kvót Japonsko obmedzovalo importy najmä prísnymi obmedzeniami v oblasti dostupnosti cudzej meny. Prísna regulácia a povolenia, vydávané pre špecifické dovozné prípady, výrazne zmenili štruktúru importov v prospech surovín a investičných statkov. Dovozu investičných statkov a surovín prospel i nadhodnotený len na úrovni 365 jenov/USD. I vďaka tomu Japonsko už v päťdesiatych rokoch zmenilo exportnú štruktúru v prospech kapitálovo náročným výrobkov²⁸.

Opatrenia v tomto období niesli so sebou negatívne následky v podobe vyšších cien na domácom trhu pre spotrebiteľov a taktiež pre podniky. Exportné firmy dostali kompenzáciu v podobe mnohých výhod, najmä oslobodenie od ciel pre svoje importy, daňové úľavy a iné.

²⁷ LEE, L.: *Ekonomy of Japan*, 2006

²⁸ LEE, L.: *Ekonomy of Japan*, 2006

Koncom šesťdesiatych rokov sa vyostrili i vzťahy s obchodnými partnermi, najmä USA, ich stredobodom však boli japonské exporty (najmä textil) a nie importné obmedzenia. Celkovo je to obdobie silnej ochrany trhu pre novo vznikajúce odvetvia. Ďalším silným motívom je nedostatok cudzej meny a kapitálu, ide o uplatnenie merkantilistických motívov. Vysoké ceny pre spotrebiteľov a nízke pre firmy jednoznačne vedú k rýchlej akumulácii kapitálu a investovaniu. Keďže cieľmi boli najmä rast investícií a hospodárstva, je možné považovať obchodnú politiku Japonska za úspešnú.

Od konca šesťdesiatych rokov strácajú clá a importné kvóty význam a sú nahrádzané menej priamou ochranou. Výmenný kurz japonského Jenu sa stáva od tohto obdobia podhodnotený, čím sa stávajú japonské exporty lacnejšie a importy drahšie. Kurz bol po vojne pevne stanovený a počas dvoch desaťročí sa nezmenil a to i napriek výrazným zmenám v hospodárstve. I keď odznievali obvinenia z manipulácie kurzu neboli tieto obvinenia postavené na faktoch. Kurz v skutočnosti manipulovaný nebol. Jeho nízku hodnotu sa podarilo udržať intervenciami na devízovom trhu. Okrem toho bol kurz tlačенý dolu umelo znižovanými úrokovými mierami v Japonsku. K jeho rapidnej zmene a rýchlemu nadhodnoteniu došlo až v roku 1985. Podhodnotený výmenný kurz predstavoval ochranu pre domácich výrobcov a vyššie náklady pre ostatné firmy a najmä spotrebiteľov. Veľmi vysoké ceny tovarov v Japonsku dokazujú tento fakt. Samotný efekt hodnoty kurzu na hospodárstvo však nebude veľký. Vysoké ceny tovarov sú spôsobené najmä členitým a neefektívnym distribučným systémom a zameraním daňového systému na spotrebné dane. Úloha nevýhodného kurzu je v porovnaní s týmito faktormi malá. V prípade potravín má na cenu hlavný dopad najmä výška ciel a dovozných limitov, takže kurz opäť nehrá dôležitú úlohu.

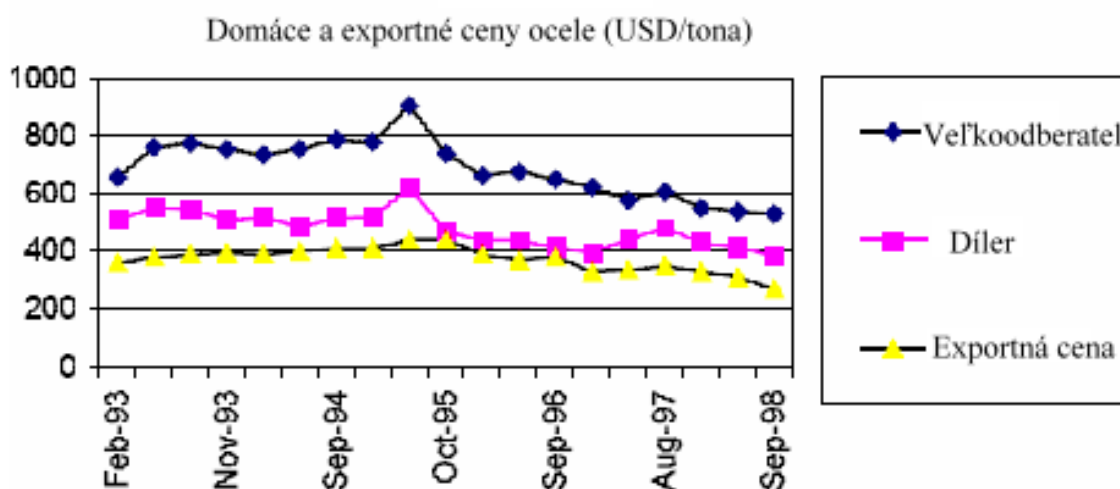
V oblasti importov nedochádza z pohľadu obchodnej politiky k výraznejším zmenám. Hlavnou udalosťou sú ropné šoky, tieto však nevyvolávajú reakciu v obchodnej sfére ale hlavne fiškálnej. K dôležitej zmene došlo v osemdesiatych rokoch a to je zmena postoja USA k Japonsku, keď sa USA snažili presadiť rast importov do Japonska. Japonsko pristúpilo k dobrovoľnej expanzii importov z USA. Týkalo sa to najmä polovodičov, zdravotníckeho materiálu a zariadení a automobilov. Argumentom USA bolo priblížiť vzájomný obchod stavu voľného obchodu. Tento argument je však často spochybňovaný, napríklad v prípade automobilov, existujú zrejme dôvody prečo americkí producenti nemôžu uspieť. Nízka flexibilita a citlivosť na potreby japonského trhu sú hlavnými príčinami slabých predajov amerických automobilov v Japonsku. Dôkazom toho je i úspech európskych automobilov, ktoré ponúkajú niečo nové ako napríklad BMW, Mercedes a ďalšie. Tieto sú síce drahé, ale poskytujú záruku luxusu, spoľahlivosti a imidž, ktoré sú na japonskom trhu žiadané. Európske automobily získali v Japonsku 7,2 % trhu, kým na trhu USA len 4%²⁹. Pri týchto číslach je aktuálnejšia otázka otvorenosti amerického trhu ako japonského. Taktiež výrazný pokles predaja amerických automobilov v USA, a to i pri výrazných cenových poklesoch dáva za pravdu japonským argumentom.

V iných prípadoch sú však námietky opodstatnené. Príkladom môže byť výroba ocele, ktorá je predmetom sporov medzi USA a Japonskom od sedemdesiatych rokov až po súčasnosť. Táto bola výrazne chránená už od svojho vzniku, keď sa na ňu vzťahoval argument rozvíjajúceho sa odvetvia. V súčasnosti je oceľ z Japonska exportovaná za veľmi

²⁹ <http://www.jama.org/library/studies100297.htm>

nízke ceny. Za takýchto podmienok by bežná firma nedokázala efektívne fungovať. Japonské firmy navyše stále významne investujú do výrobných kapacít. Aby boli ich investície chránené a aby boli kompenzované ich nízke zisky z exportu, pretrvávajú bariéry na vstup zahraničnej konkurencie. V prípade ocele ide o domáci kartel (mimochodom chránený štátnymi úradníkmi), kde sú domáce ceny stanovené na vysokej úrovni. Cena japonskej ocele je pre domácich odberateľov veľmi vysoká, miestami až dvoj násobok ceny v USA. Navyše je cena pre veľkoodberateľov výrazne vyššia ako cena pre menších dilerov. Najnižšia je cena japonskej ocele pri exporte³⁰.

Graf č.1

Zdroj: TILTON M.: *Japan's Steel Cartel and the 1998 Steel Export Surge*, 1998

Japonský výrobcovia ocele obhajujú vysoké ceny pre hlavných klientov vysokou kvalitou a nadštandardnými službami ktoré ponúkajú, ako napríklad presné načasovanie dodávok v rámci systému Just-in-time. Tento fakt však vysvetľuje len malú časť rozdielu. Stále nie je jasné prečo tá istá oceľ v stojí v Japonsku viac ako inde vo svete a prečo Japonsko napriek svojim vysokým cenám neprilákalo importy ocele. Odpoveďou sú vyššie spomínané praktiky, kartelizácia a vynútená lojalita v tomto odvetví, kde sú ceny vopred dohodnuté. Rovnako sú vopred dohodnuté objemy výroby, o čom svedčí veľmi stabilný podiel jednotlivých výrobcov na trhu.

Doma sa skutočná konkurencia objavuje len zriedka, prejavuje sa najmä na zahraničných trhoch³¹. Oceliarske spoločnosti vystupujú jednotne i pri vyjednávaní s byrokraciou a inými hospodárskymi subjektami. Okrem veľkých producentov tvoriacich kartel, existujú v Japonsku i menší nezávislí producenti s nižšími cenami. Kartely však majú silu a podporu vlády. Obzvlášť veľká je podpora *Ministerstva Výstavby* a *METI*³². *Ministerstvo výstavby* zadáva objednávky výhradne veľkým producentom patriacim do kartelu. Rozdiel v cenách je však enormný, napr. oceľ pre podporu základov budov stojí od malého výrobcu 55000 jenov/tona, kým od veľkých to je až 87000 jenov/tona. Taktiež

³⁰ TILTON, M.: *Japan's Steel Cartel and the 1998 Steel Export Surge*, 1998

³¹ <http://www.uwsa.com/issues/trade/japanyes.html>

³² TILTON, M.: *Japan's Steel Cartel and the 1998 Steel Export Surge*, 1998,

dohody s najväčšími stavebnými spoločnosťami dávajú kartelu veľkú výhodu stabilných objednávok, a to i napriek vysokej cene. Následkom sú veľmi vysoké náklady v stavebníctve, ktoré sú až o 84% vyššie ako v USA. Sila kartelov je zrejmá z nasledujúceho príkladu výrobcu hutníckych zariadení a iných strojov, ktorý chcel doviesť oceľ potrebnú pre svoje výrobky z Južnej Kórei, tá je rovnako kvalitná (používajú sa rovnaké technológie a zariadenia ako v Japonsku, dodávané spomínaným výrobcom), avšak výrazne lacnejšia. Oceliarske spoločnosti však reagovali hrozbou, že pokiaľ táto firma bude kupovať oceľ zo zahraničia, nebudú kupovať zariadenia od tohto výrobcu a to platí pre všetky spoločnosti v skupine, ktoré taktiež budú bojkotovať tohto výrobcu. To by predstavovalo vážny problém a straty, preto sú firmy nútené pristúpiť na podmienky japonských producentov ocele. V porovnaní s Južnou Kóreou platili japonský výrobcovia za oceľ v osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov o 40% viac. Odberatelia tolerujú takéto vysoké ceny v rámci svojich dobrých vzťahov s dodávateľmi (či už dobrovoľne alebo nie) a berú to aj ako podporu celého japonského hospodárstva³³.

Zvýšenie amerických importov sa USA snažili dosiahnuť i rastom transparentosti pri zadávaní vládnych objednávok. Tu je však priestor na úspech americkej strany limitovaný a ústupky len symbolické. Vláda totiž nediskriminuje len zahraničných producentov, ale i vlastné firmy. Vládne objednávky sú tradične zadávané veľkým konglomerátom. Jedným z motívov je podpora týchto podnikov, ktoré postupne strácajú konkurencieschopnosť, tým sa udržuje i zamestnanosť. Okrem toho sú známe úzke vzťahy politikov a priemyselných kruhov, najmä stavebného priemyslu, ktoré majú na danom stave nesporne veľký význam. Je zjavné, že týmto japonská vláda nesleduje ekonomické ciele. Vysoké ceny zaťažujú daňových poplatníkov a štátny rozpočet. Navyše sú znevýhodnené i domáce efektívnejšie a lacnejšie firmy. V neposlednom rade takéto konanie významne irituje obchodných partnerov Japonska. Z pohľadu súčasných problémov je veľmi významný negatívny dopad na štátny rozpočet. Práve v tomto vidia niektorí odborníci na Japonsko obrovský potenciál budúcich ekonomických problémom, či dokonca katastrofy.

Najviac kritiky sa týka formalít pri dovozoch. Bezpečnostné štandardy, fytošnitárne požiadavky a podobné opatrenia výrazne predražujú a predlžujú dovozné transakcie. V nejednom prípade je dovoz úplne znemožnený. Často uvádzaný je prípad liekov, tie musia byť klinicky testované i v Japonsku. Pritom tieto testy predstavujú veľmi vysoký náklad, japonská strana však argumentuje „biologickou odlišnosťou“ Japoncov, preto musia byť lieky testované na Japoncoch. Povestné sú i argumenty, že cudzie lyže nie sú vhodné pre japonský sneh, či slávna veta že „japonské črevá nie sú dostatočne dlhé aby strávili americké hovädzie, ktoré je príliš tvrdé“³⁴. Taktiež nejaponské automobily musia mať každé bezpečnostný certifikát, kým japonské automobily, i keď boli vyrobené v USA, ho mať nemusia. Podobnými požiadavkami sa zvýši predajná cena automobilu až o 5 000 USD. Navyše sú tieto automobily výrazne znevýhodnené u poisťovní, ktoré požadujú až tri krát vyššie poistné (keďže tieto patria do skupín Keiretsu spolu s japonskými výrobcami automobilov).³⁵ Väčšina diskriminácie a ochrany sa deje pod rúškom zákona na ochranu spotrebiteľov. Spolu so

³³ TILTON, M.: *Japan's Steel Cartel and the 1998 Steel Export Surge*, 1998,

³⁴ <http://www.uwsa.com/issues/trade/japanyes.html>

³⁵ <http://www.uwsa.com/issues/trade/japanyes.html>

spomínanou nepružnosťou a nevhodnosťou amerických automobilov je pre amerických výrobcov takmer nemožné predávať automobily v Japonsku.

Najväčšia ochrana v Japonsku zostáva v prípade poľnohospodárskych produktov, kde má vláda monopol na predaj dovážanej ryže a pšenice. Je tak priamo konkurenciou pre domácich výrobcov avšak pri výrazne vyšších cenách, ako na svetových trhoch. Preto predstavujú ceny potravín v Japonsku 150% cien na svetových trhoch³⁶.

V oblasti importu sú zrejmé zásahy štátu. V počiatkoch to boli najmä zásahy opodstatnené a tolerované, ktorých cieľom bol rozvoj domáceho priemyslu a akumulácia kapitálu. Postupne sa importné obmedzenia stali menej viditeľnými. Ich efektom je zvýšenie ziskov pre úzky okruh podnikov, ktoré tak získavajú významnú výhodu na domacom trhu ale i na zahraničných trhoch, kde môžu vďaka ziskom z nadpriemerných cien v Japonsku predávať svoje výrobky za veľmi nízke ceny, a to počas dlhšieho obdobia ako si to môžu dovoliť ich zahraniční konkurenti. Najvýznamnejšími negatívnymi efektmi sú veľmi vysoké ceny pre domácich spotrebiteľov, ktorých dopyt je následne nižší. Taktiež významne trpia menší domáci výrobcovia, ktorí musia znášať vyššie ceny vstupov do výroby, ako i diskrimináciu zo strany kartelov, ktoré sú tolerované a podporované napríklad zadávaním štátnych objednávok. Tieto praktiky sú preto priamo príčinou duálnej štruktúry japonského hospodárstva. Exportné firmy sú konkurencie schopné a ziskové, kým ostatné majú nižšiu ziskovosť a nemajú šancu sa presadiť na svetových trhoch.

Positívne možno hodnotiť rýchle odstránenie colných prekážok a dovozných kvót. Podľa správy o indexe ekonomickej slobody sa Japonsko v oblasti obchodu nachádza na 18 mieste vo svete³⁷, čo znamená, že obchod je značne liberalizovaný. Priemerné colné tarify, vyjadrené ako vážený priemer, predstavujú 2,4%. I v súčasnosti sú Japonsku vyčítané najmä netransparentné pravidlá v oblasti obchodu, importné obmedzenia, reštriktívne fytosanitárne a sanitárne pravidlá, ťažký prístup na trh niektorých služieb a poľnohospodárskych produktov, dotácie (najmä v poľnohospodárstve), či neefektívne colné konanie, zvyšujú náklady na medzinárodný obchod. Týmto Japonsko dostalo pri hodnotení ekonomickej slobody v oblasti obchodu 75,2%. Hlavní partneri a často i kritici japonských obchodných praktík USA a EÚ však majú veľmi podobné skóre 76,6% a to v oboch prípadoch. Rovnako je u nich priemerná výška ciel 1,7% a podobné obmedzenia ako v prípade Japonska. Odborníci však upozorňujú na praktiky Japonska, ktoré nie je možné kvantitívne ohodnotiť, a ktoré nie sú zohľadnené v indexe, ako napríklad veľmi uzavretý distribučný systém a lojalita voči domácim dodávateľom a odberateľom. Odznievajú i hlasy, že problémy s colným konaním nie sú dostatočne zohľadnené a iné výhrady na adresu tohto indexu³⁸. V podobných konkurenčných rebríčkoch je Japonsko ďaleko za inými vyspelými krajinami, keď sa nachádza blízko Číny a Južnej Kórei.³⁹

Opatrenia pre podporu exportu

³⁶ BORA, B. – LLOYD, P.J., PANGESTU M.: *Industrial trade policy*, 2000

³⁷ Ide o index zostavovaný spoločnosťou Heritage foundation dostupný na internete: <http://www.heritage.org/research/features/index/>

³⁸ VARDY, N.: *How Economic Freedom Puts Money in Your Pocket*, 2007

³⁹ POLLACK, J.D. – WOLF, CH.: *Straddling Economics and Politics*, 2002

Podobne ako pri ochrane vlastného trhu, bola japonská vláda aktívna pri presadzovaní svojich výrobkov na svetových trhoch. Mnohé opatrenia popísané v sekcii o importoch sú súčasťou proexportnej politiky. V päťdesiatych rokoch to bola ochrana rozvíjajúcich odvetví vysokými clami, tieto boli neskôr nahradené inými praktikami popísanými vyššie. Na toto opatrenie však upozorňujú najmä americké firmy i v súčasnosti. Ochrana japonského trhu prakticky umožňuje testovať výrobky bez vplyvu konkurencie a pri vysokých cenách, preto sú japonské výrobky uvedené na japonský trh spravidla o pol roka skôr ako na zahraničných trhoch, firmy tak inkasujú vysoké zisky na domácom trhu, zdokonaľujú svoje výrobky a následne sa na svetových trhoch prezentujú lacnými a spoľahlivými produktmi⁴⁰.

V päťdesiatych rokoch boli taktiež významné priame exportné subvencie, tie však boli po vstupe do GATT, podobne ako clá, postupne odbúrané. Istá forma exportných subvencií však pretrváva. Exportné výkony firiem odmeňovala vláda i naďalej zvýhodnenými úvermi, zníženými importnými clami a podobne. Tieto sa napríklad uplatnili pri exporte ocele, čo si ukážeme na príklade.

Japonsko uplatňuje celú škálu nástrojov proexportnej politiky. Prostredníctvom *Exportno-importnej banky* poskytuje úverovanie vývozov. Príbuzným nástrojom je i poskytnutie záruk za úvery. Týmto sú firmy zbavené rizika pri veľkých obchodných operáciách. Menový dumpig je veľmi často spomínaný v súvislosti s Japonskom, kroky v smere oslabenia kurzu sú zrejme, avšak nie sú porušované pravideliá GATT. Ako poznamenáva prof. Lipková⁴¹, má rovnaký účinok ako menový dumping i zhodnocovanie meny obchodných partnerov. To je práve prípad Japonska v osemdesiatych rokoch, keď hodnota doláru rýchlo rástla. Z ďalších nástrojov mali japonskí exportéri k dispozícii daňové zvýhodnenia, tieto majú podobu neštandardne rýchlych odpisov a taktiež sú v niektorých prípadoch dane vrátené exportérom vo forme úverov od štátu. Daňové zvýhodnenia sa v Japonsku prejavujú nízkymi príjmami do štátneho rozpočtu a to napriek vysokým daňovým sadzbám, početné výnimky však nie sú vždy nástrojom pre podporu exportných odvetví. Export bol významne podporený i vysokými investíciami štátu do prepravnej infraštruktúry, najmä budovaním prístavov pre zaoceánske lode a letísk. Formou podpory je i poskytovanie informácií, týmto sa zaoberá najmä *Japonská organizácia pre zahraničný obchod* (JETRO) založená ministerstvom METI. Táto organizácia si zachováva svoju funkčnosť i po prijatí pravidiel GATT resp WTO. Pravidlá prijaté počas Uruguajského kola povoľujú štátom pomáhať exportu jedine prostredníctvom poskytovania informácií a v určitých prípadoch ovplyvňovať menový kurz⁴².

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch významne pomohla priemyslu, a tým i exportu, spolupráca vlády pri dohode s odbormi o znížení mzdových nákladov. Taktiež nemuseli japonské firmy niesť vysoké náklady spojené s elimináciou znečistenia životného prostredia, či so zavádzaním vyšších pracovných štandardov. Táto výhoda mala mnohé negatívne následky na životné prostredie a ľudské zdravie. V sedemdesiatych rokoch došlo k odstráneniu týchto praktík. V súčasnosti je Japonsko jedným z kritikov menej vyspelých krajín, ktoré týmto spôsobom pomáhajú rozvoju priemyslu.

⁴⁰ POMFRET, R.: *International trade policy with imperfect competition*, 1992,

⁴¹ LIPKOVÁ, L.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*, 2000

⁴² ELBAUM, B.: *A Long, Contingent Path to Comparative Advantage: Industrial Policy and the Japanese Iron and Steel*, 2006

Príklad uplatnenia podpory exportu na oceľiarskom priemysle

Tesne po vojne bola výroba ocele identifikovaná ako strategické odvetvie potrebné pre obnovu Japonska a ako významné exportné odvetvie. Preto boli výrobcom poskytované mnohé výhody. Priamo boli subvencované dovozy surovín, investičných celkov i ceny ocele na domácom trhu. Po implementácii Dodgovho plánu boli subvencie odstránené a jednou z prvých úloh MITI bolo pomôcť hutníckemu priemyslu prekonať negatívne aspekty Dodgovho plánu⁴³. Kórejská vojna významne pomohla japonským výrobcom, ktorých ceny boli dva krát vyššie ako ceny ich konkurentov vo svete. Keďže Japonsko bolo hlavným dodávateľom a strategickým politickým partnerom USA, bola oceľ kupovaná i pri vyššej cene. Vláda pomohla výrobe oslobodením dovozov od ciel. Ďalej firmy dostali možnosť zrýchleného odpisovania, čo im umožnilo výrazne znížiť dane. Okrem toho dostali späť zaplatené dane v podobe úverov a ďalšie zvýhodnené úvery od Japonskej rozvojovej banky⁴⁴. Významnejší však bol vplyv MITI pri smerovaní kapitálu zo súkromných bánk.. MITI vypracovávalo hodnotenie rizikovosti projektov, následne banky bez váhania štedro financovali vybrané projekty. V niektorých prípadoch štátne organizácie priamo zorganizovali konzorcium bánk na poskytnutie významných úverov. Okrem toho bolo odvetvie chránené vysokými clami na úrovni 15%(tieto boli odstránené po rokovaní GATT-Kennedyho kolo 1967). V rokoch 1960-74 narástla produkcia ocele o 438%. Jednotkové ceny japonských výrobcov výrazne klesali z 1,5 násobku na 1,08, v rokoch 1951-1955, ďalej na 0,71 v roku 1960 a napokon na 0,51 v roku 1976 v porovnaní s nákladmi v USA. Po získaní konkurencioschopnosti v cenách ďalej zasahovalo MITI do vývoja tohto odvetvia v podobe koordinácie investícií, optimalizácie kapacít a získania najnovších technológií. Takto sa Japonsko stalo lídrom v používaní kyslíkových pecí, ktoré znížili náklady a výrazne prispeli k redukcii odpadu. Pri porovnávaní nákladov v oblasti produkcie ocele v USA a Japonsku, je zrejmý rýchly nárast nákladov v USA. Suroviny a cena práce rástli približne rovnako o 35% v rokoch 1956-1976. USA tým strácali na svojej komparatívnej výhode. Pri surovinách došlo najmä k prudkému nárastu ceny železnej rudy o 48%. V prípade Japonska naopak výrobné náklady klesli o 39%. I keď cena práce rástla, bol rast produktivity práce rýchlejší, celkovo tak cena práce poklesla o 16,3%. Zvyšok poklesu nákladov bol spôsobený poklesom cien energie. Rast cien surovín bol v prípade USA výraznejší nakoľko došlo k vyťaženiu domácich rúd s vysokým obsahom železa. Boli nutné nové investície do otvorenia nových dolov a nových technológií, ktoré dokázali pracovať s rudami s 25% obsahom železa⁴⁵.

Začiatkom sedemdesiatych rokov sa už zásahy MITI v oblasti výroby ocele obmedzili na minimum a začal konkurenčný boj medzi domácimi Oligopolmi⁴⁶, z ktorých každý významne investoval do nových kapacít, čím došlo k budovaniu rozsiahlych prebytočných

⁴³ ELBAUM, B.: *A Long, Contingent Path to Comparative Advantage: Industrial Policy and the Japanese Iron and Steel*, 2006

⁴⁴ ELBAUM, B.: *A Long, Contingent Path to Comparative Advantage: Industrial Policy and the Japanese Iron and Steel*, 2006

⁴⁵ ELBAUM, B.: *A Long, Contingent Path to Comparative Advantage: Industrial Policy and the Japanese Iron and Steel*, 2006

⁴⁶ Treba však upozorniť, že konkurenčný boj nemal podobu znižovania cien medzi producentmi, išlo skôr o súťaženie o najväčšieho výrobcu.

kapacít. Nadmerné investície boli motivované cieľom japonských firiem, ktorým bol rastúci trhovú podiel a nie zisk⁴⁷.

Ďalším dobrým príkladom japonskej proexportnej politiky je výroba polovodičov a pamäťových čipov, kde Japonsko v sedemdesiatych rokoch prekonalo dominanciu amerických firiem a stalo sa svetovým lídrom v ich produkcii a exporte. V štúdiu Baldwina a Krugmana, v ktorej sa zamerali na trh pamäťových čipov a súťaž japonských a amerických výrobcov, autori konštatujú, že japonská vláda vytvorila svojimi zásahmi pre Japonsko komparatívnu výhodu v týchto odvetviach⁴⁸. V ich simulovanom modeli voľného obchodu bez zásahov štátu by americkí výrobcovia jednoznačne dominovali. Zavedenie bariér pre import umožnilo japonským firmám zvýšiť výrobu a dosiahnuť vyššie úspory z rozsahu. Bez ochrany by japonské firmy nedosiahli dostatočne vysoký objem výroby a jednotkové náklady by im neumožnili preniknúť na zahraničné trhy ani úspešne čeliť konkurencii z USA. Výsledkom takýchto zásahov však nie je rast životnej úrovne v Japonsku, ale skôr jej pokles. Straty taktiež zaznamenávajú USA a celkovo svetové hospodárstvo. V prípade odvetných opatrení zo strany USA by sa straty pre všetky strany naďalej zvýšili⁴⁹.

V prípade polovodičov sa presadili japonskí producenti v osemdesiatych rokoch. Ešte v roku 1980 boli USA jednoznačne dominantné na svetovom i japonskom trhu, v roku 1985 však túto pozíciu prevzali japonskí producenti, ktorí veľmi úspešne prenikli na trh USA. Významnú úlohu opäť zohralo MITI. Japonský trh bol veľmi zaujímavý pre amerických producentov, tí však mali problémy so svojou expanziou v tejto krajine. Za bežných podmienok by firmy využili priame investície na získanie trhu. To však v Japonsku nebolo možné, preto boli zahraničné firmy donútené prenajať technológiu japonským firmám, ak chceli predávať na japonskom trhu. Následne bol do týchto projektov smerovaný kapitál. MITI taktiež zorganizovalo výskumné konzorciá a zabezpečilo financovanie výskumu. Najväčšie japonské podniky a vláda obmedzili svoje nákupy na domácu produkciu.

Vláda svojimi zásahmi znížila cenu kapitálu pre nové odvetvie, ktorá tak dosiahla len tretinu ceny v USA a zabezpečila domácim firmám bezrizikový vstup do veľmi rizikového odvetvia. Domáca konkurencia však bola zachovaná, čo viedlo k boju a budovaniu rozsiahlych kapacít, keďže každý chcel získať cenovú výhodu pri úsporách z rozsahu. Nadmerné kapacity a obmedzený domáci trh viedli k agresívnym exportom za veľmi nízku cenu, často pod výrobnými nákladmi. V roku 1986 Komisia USA pre medzinárodný obchod dokázala existenciu dumpingu pri japonských polovodičoch. Následne japonská strana prisľúbila asistenciu pri podpore amerických exportov do Japonska, ako i monitoring cien výrobcov a ich nákladov⁵⁰. Treba však spomenúť i fakt, že americkí producenti rovnako mali asistenciu vlády vo svojich začiatkoch. Práve nadpriemerné zisky, ktoré tak dosahovali pritiahli pozornosť japonskej vlády a priemyslu. Vláda v USA podporila výrobu polovodičov i založením výskumného konzorcia Sematech⁵¹.

⁴⁷FLATH, D.: *The Japanese economy*, New York, Oxford University Press, 2000,

⁴⁸POMFRET, R.: *International trade policy with imperfect competition*, 1992

⁴⁹POMFRET, R.: *International trade policy with imperfect competition*, 1992

⁵⁰LEE, L.: *Ekonomy of Japan*, 2006

⁵¹GEVEL, A.J.W.: *From Strategic Trade Policy to Strategic Alliances in the Global Semiconductor Industry*, 2006

Pri podpore exportu nemajú v prípade Japonska nástroje obchodnej výrazne vyšší význam ako u iných krajín. Vstup do GATT prispel k výraznej redukcii nástrojov, ktoré mohli členské krajiny použiť. Výraznejšie prispeli k rastu exportu zásahy vládnych inštitúcií ako MITI v rámci priemyselnej politiky.

Zhodnotenie efektov obchodnej a proexportnej politiky

V prvej časti sme identifikovali značnú názorovú rozdielnosť v teórii vzhľadom k zásahom štátu v oblasti obchodnej politiky a podpory exportu. Rozdielnosť názorov sa v plnej miere prejavuje i pri hodnotení Japonska. Časť týchto rozdielov môže byť vysvetlená rozdielmi v cieľoch, ktoré sa majú medzinárodným obchodom dosiahnuť. Početné sú však i rozdiely analýz skutočného stavu a efektov japonskej proexportnej a obchodnej politiky, ktoré nehodnotia zásahy, ale sa snažia na reálnych údajoch kvantifikovať efekty implementovaných nástrojov⁵². Preto bude hodnotenie tejto oblasti subjektívnym zhrnutím získaných poznatkov

Veľmi úspešne sa javia zásahy pre rozvoj nových odvetví. Ochrana domáceho trhu a istá podpora štátu skutočne prispela k budovaniu priemyslu a rastu exportných výkonov. Svedčia o tom i uvedené príklady oceliarskeho priemyslu, či výroby polovodičov. Odvetvia, v ktorých Japonsko nemalo komparatívnu výhodu, ani skúsenosti sa stali životaschopnými a rýchlo rástli. Postupne boli podporované vyspelejšie odvetvia, o čom svedčí zmena hospodárskej štruktúry. Najviac spochybňovaným faktom je efektívnosť týchto zásahov z pohľadu svetového hospodárstva, ako i národného hospodárstva. Ak však berieme do úvahy ciele japonskej vlády, ktoré sa časom menili, zostáva hodnotenie ochrany trhu a niektorých odvetví pozitívne. Rýchly hospodársky rast bol hlavným cieľom v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch, vláde sa nepochybne podarilo tento cieľ dosiahnuť. V neskoršom období bolo hlavným cieľom udržanie vysokého podielu na svetových trhoch a udržanie zamestnanosti⁵³, čo sa taktiež podarilo dosiahnuť.

Z negatívnych aspektov dominuje najskôr zvýšená cenová hladina na domácom trhu, neskôr pribúda i pokles efektivity a alokácia kapitálu do neefektívnych činností. Zmeny v cenovej hladine sú jednou z príčin problémov v deväťdesiatych rokoch a pretrvávajúcej deflácie. Nadmerne vysoké ceny sa s postupnou liberalizáciou dostávajú bližšie k svetovej úrovni (priamy efekt na defláciu). Zároveň výrazne klesajú zisky firiem, tie sa spoliehali na domáce nadpriemerné ceny, aby si vylepšili ziskovosť, keďže na svetových trhoch sa snažili uspieť nízkymi cenami. Nový stav im spôsobil vážne problémy, ktoré tiež prispeli k problému zlých úverov. Azda i preto odborníci varujú najmä pred dlhodobým a intenzívnym používaním týchto nástrojov, okrem toho hrozia následné reakcie štátov, ktoré chcú vo svojom hospodárstve taktiež vytvoriť konkurenčnú výhodu, tým sa anulujú pozitívne vplyvy. Takto strácajú obe hospodárstva. I preto podľa D.Flatha (1998) prípady, kedy je protekcionizmus prospešný nemajú v praxi veľký význam⁵⁴.

⁵² Hlavným problémom býva získavanie spoľahlivých a kompatibilných údajov. Tieto autori čerpajú z rôznych zdrojov čo jedným zo zdrojov protichodných výsledkov. Avšak i pri použití rovnakých údajov sa vyskytujú protichodné výsledky. Tu ide často o spektrum zohľadňovaných aspektov, z ktorých každý môže do daného modelu priniesť zásadnú zmenu, i keď s a na prvý pohľad zdá byť nepodstatný.

⁵³ V Kapitole o pracovnej sile je identifikovaná výrazná prezamestnanosť, ktorá bola umožnená ochranou domáceho trhu.

⁵⁴ FLATH, D: *A perspective on Japanese trade policy and Japan-US trade friction*, Columbia University, 1998

Ďalšie varovanie pred prílišnou proexportnou orientáciou sa týka uplatnenia zastaranej merkantilistickej logiky, kde importy sú zlé a exporty dobré. Ponímanie exportov ako dobrých a importov ako „zlých“ nemá ekonomické opodstatnenie a v dlhodobom horizonte vedie k výrazným stratám a deformáciám v hospodárstve krajiny. Hospodársky rast založený na exportoch vyústil v prípade Japonska do nerovnováhy v štruktúre hospodárstva, keď sa vytvorilo duálne hospodárstvo a k narušeniu efektívnej alokácie zdrojov⁵⁵. Zvýhodnenia pre exportné odvetvia viedli k vybudovaniu nadmerných kapacít v týchto odvetviach, najviac sa to prejavilo v oceliarstve, automobilovom priemysle, polovodičoch a chemickom priemysle. V súčasnosti možno badať budovanie enormných kapacít na výrobu plochých obrazoviek, a to najmä v Južnej Kórei a Japonsku. Okrem narušených hospodárskych vzťahoch s inými krajinami viedli nadmerné kapacity k výraznému poklesu investícií. Zjavné to je na vývoji Japonska v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch. Najskôr sa prejavili nadmerné investície a kapacity v raste zadĺženosti, ako i raste nákladov (nové výrobné kapacity prispeli k rastu nákladov, avšak v menšej miere k rastu príjmov). Následne výrazne poklesli investície a to z dvoch príčin. Jednou sú nízke zisky a druhou samotná existencia dostatočných výrobných kapacít, takže nebolo potrebné budovať nové. Dá sa povedať, že japonské firmy v priebehu osemdesiatych rokov investovali i o jedno desaťročie dopredu. S nadmernými kapacitami a produkciou sa však zhoršujú i terms of trade krajiny. Dlhodobé uprednostňovanie exportov pred zvyšovaním životnej úrovne a taktiež domácej spotreby vedie k prílišnej závislosti krajiny na exportoch a nedostatočných vnútorných zdrojoch rastu. Tento problém sa prejavuje počas deväťdesiatych rokov a na začiatku nového tisícročia, keď je Japonsko odkázané pri dosahovaní hospodárskeho rastu na rast ekonomík svojich ekonomických partnerov⁵⁶. Vzhľadom na malý podiel exportu na zložení HDP je nutný veľmi vysoký nárast exportov, aby bol dosiahnutý významný rast HDP.

Početné rozbory štatistických údajov dokazujú tvrdenia, že zásahy štátu v Japonsku rastu exportov neprispeli, naopak ich autori tvrdia, že hospodárstvo rástlo „napriek“ týmto zásahom. Podľa ich názoru štát hospodárstvu viac škodil ako napomáhal. Ako príklad uvádzajú automobilový priemysel, ktorý nebol recipientom významnejšej podpory a napriek tomu je už desaťročia ťažkým japonského hospodárstva. Nízku podporu dokazujú na malom percente investícií realizovaných alebo zvýhodnených štátom na celkových investíciách, a to tak absolútne ako i pri porovnaní s inými odvetviami. Na druhej strane boli odvetvia, ktoré získali obrovskú podporu, ako lodiarsky priemysel a petrochémia, ich úspechy však boli rozpačité⁵⁷. Podobne veľmi úspešné IT technológie a strojársky priemysel dostali len 2,5% z vládnych investičných výdavkov v rokoch 1976-1979. Hlavnými cieľmi štátnej podpory a ochrany sú však poľnohospodárstvo, uhľový priemysel, lodiarsky priemysel, výroba hliníka, petrochemický priemysel, odvetvia relatívne málo efektívne a neschopné konkurencie na svetovom trhu. V podobnom duchu sa nesú i zistenia Okazakiho (2005), ten sa zaoberal analýzou efektívnosti smerovania kapitálu do cieľových priemyselných odvetví. Zistil, že až do odstránenia prísnej regulácie na získavanie kapitálu v roku 1968, keď boli odstránené obmedzenia na získavanie zahraničných technológií, získavali kapitál relatívne málo

⁵⁵ POLLACK, J.D. – WOLF, CH.: *Straddling Economics and Politics*, 2002

⁵⁶ PALLY, T.I.: *Export-Led Growth: Evidence of Developing Country Crowding-out*, Washington, Open society institute 2002

⁵⁷ SAKOH, K.: *Japanese Economic Success: Industrial Policy or Free Market?* Cato Journal 4, 1984

efektívne firmy, ktoré však boli cieľovými odvetviami vlády⁵⁸ Po odstránení regulácie sa podiel nových technológií výrazne zvýšil a následne rástla celková produktivita, z čoho sa dá usudzovať, že regulácia spomalila rast efektivity a celkovo hospodárstva. Pozitívom však je, že vybrané firmy boli schopné následne po získaní technológií rýchlo akumulovať kapitál a investovať, čo výrazne prispelo k rastu efektivity práce. Preto je opodstatnený predpoklad, že vláda nevybrala najvhodnejšie firmy, avšak i tak bola úspešná. Okazakiho výsledky teda nie sú absolútnym odmietnutím pozitívneho vplyvu štátu, ktorý dokázal svojimi opatreniami vytvoriť komparatívnu výhodu (dostatok kapitálu) v nových odvetviach. Podobný výskum zameraný na pôžičky *Japonskej rozvojovej banky* dokazuje negatívny vplyv týchto zvýhodnených pôžičiek. Sektory, do ktorých smeroval najväčší objem prostriedkov totiž vykazujú pokles, alebo veľmi pomalý rast produktivity. Tieto pôžičky mali preto hlavne sociálny význam

Škodlivosť zásahov štátu, a to najmä pri ochrane domáceho trhu, indikujú výskumy, ktoré sa zaoberali úlohou importov v rozvoji Japonska. Tieto zistili, že pri sektoroch, ktoré výrazne zaostávali za USA v produktivite, existuje pozitívna korelácia medzi importmi a rýchlosťou konvergencie⁵⁹. To znamená, že v týchto prípadoch sú obchodné bariéry škodlivé pre hospodárstvo. Avšak sektory, ktoré zaostávali najviac boli importmi skôr poškodzované, negatívna korelácia však bola slabá, čo naznačuje že mohlo ísť o náhodne identifikovaný vzťah⁶⁰. Vzhľadom na to, že sektory s veľmi nízkou produktivitou sú v Japonsku zriedkavé a veľmi malé, môžeme považovať uvedený vzťah za nepodstatný.

Ďalší dôležitý vzťah je vplyv exportu a importu na rast produktivity. Výsledkom analýzy je, že importy pozitívne vplývajú na efektivitu kým export nie. Analýza ukázala málo významný vzťah, keď ochrana viedla k pomalšiemu rastu produktivity v skoršom období (od päťdesiatych do sedemdesiatych rokov) a bola neutrálna v neskoršom období. Záverom je, že vyššie exporty nemajú vplyv na produktivitu, kým importy ju priamo zvyšujú. Podľa autora bolo dokázané, že ochrana pred importmi bráni rastu efektivity. Pozitívny vplyv importov spočíva v raste konkurencie a mobilizácii domácich producentov k zdokonaľovaniu výroby. Taktiež sú importy zdrojom nových poznatkov. Okrem toho importy predstavujú lepšie a lacnejšie vstupy do výroby domácich producentov, ktorí tak zvyšujú kvalitu alebo znižujú cenu svojich výrobkov⁶¹.

Pri posudzovaní vplyvu importov sú rozdielne výsledky v závislosti od toho, či majú domácu konkurenciu alebo sú unikátne. Importy, ktoré nemajú domácu konkurenciu, majú len malý dopad na produktivitu. Výrazne pozitívny vplyv na produktivitu mali konkurenčné importy. Príkladom môže byť produkcia elektronických prístrojov. Liberalizácia obchodu viedla k rastu podielu konkurenčných importov zo 68% na 99% v rokoch 1970-1985. Následne rástla produktivita o 35%. Tento efekt sa neprejavil pri výrazne zaostalých odvetviach, ktoré nedokázali konkurovať výrazne vyspelejším importom. Podľa zistení štúdie

⁵⁸ KIYOTA, K. – OKAZAKI, T.: *Foreign Technology Acquisition Policy and Firm Performance in Japan, 1957-1970: Micro-aspects of Industrial policy*, 2005

⁵⁹ Konvergencia- znižovanie rozdielu medzi produktivitou výrobných faktorov v japonských a amerických podnikoch

⁶⁰ ANOURO, E. – RAMCHANDER, S.: *Exports and economic growth: an error correction model*

⁶¹ HART, A.F. – PRAKASH, A.: *Strategic trade and investment policies: implication of study of international political economy*, 1997,

by nižšie clá a vyššie dovozy viedli k rýchlejšiemu rastu v Japonsku najmä v období od roku 1963-1973⁶².

Posledne spomenutým analýzám však možno vyčítať narábanie s obmedzeným počtom faktorov. Napríklad tvrdenie, že automobilový priemysel obdržal len malé percento financií na realizáciu investícií od štátu, z čoho vyvodzujú celkovo malú podporu štátu tomuto odvetviu. Treba brať do úvahy fakt, že toto odvetvie sa rozvíjalo v neskoršom období, keď mala podpora štátu skôr skrytý charakter. Významne určite prispeli aktivity, kde štát výrazne zasahoval v prospech zníženia nákladov a rizika pri investovaní, taktiež prepojenie na dodávateľov a umožnenie vzniku kartelov malo pozitívny vplyv. To znamená, že i automobilový priemysel mohol výrazne ťažiť z proexportnej politiky.

V prospech pozitívneho vplyvu hovoria i reálne čísla. Navyše boli podmienky v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch odlišné. Japonsko ako prvé uplatnilo rozvojovú stratégiu založenú na podpore exportu, takže sa vyhlo anulovaniu pozitívnych vplyvov pri uplatnení podobnej stratégie viacerými krajinami súčasne. Až následne prijali túto stratégiu krajiny označované ako „Ázijské tigre“ a neskôr „tigríčatá“. Výhodou Japonska bolo, že nemalo veľkú konkurenciu medzi inými krajinami usilujúcimi o maximalizáciu exportu. Podobnú výhodu mali i Ázijske tigre. Ďalšou vlnou veľkých exportérov sú Čína a Mexiko, ktoré vo významnej miere vytlačujú niektoré exporty predchádzajúcich krajín⁶³.

V neprospech zásahov však hovorí názor, že je nebezpečné dávať štátu príliš veľkú úlohu v hospodárstve, čím sa prejaví vyššie spomínaný problém s fungovaním demokracie. Zrejmý je problém s rastúcim prepojením politiky a záujmových skupín, ktoré presadili zmenu hospodárskej politiky smerom k udržaniu zamestnanosti a v prospech odvetví ako poľnohospodárstvo, či stavebný priemysel a to za cenu vysokých nákladov pre štátny rozpočet a straty efektivity⁶⁴.

Celkovo tak vychádza pozitívny vplyv štátnych zásahov v tejto oblasti v prvých desaťročiach japonského hospodárskeho zázraku (samozrejme k tomu výrazne prispeli i externé faktory ako lacné suroviny či podpora USA). V neskorších obdobiach však prevládajú negatívne následky v podobe vysokých nákladov pre štátny rozpočet, deformácie cien, straty efektivity a konkurencioschopnosti niektorých odvetví a obchodných sporov s inými krajinami.

Použitá literatúra:

1. AHN H., HEMMINGS P.: *Policy influences on economic growth in OECD Countries: An evaluation of the evidence*, 2000, Dostupné na internete: [http://www.oecd.org/olis/2000doc.nsf/c5ce8ffa41835d64c125685d005300b0/c12568d1006e03f7c12568fd002d898b/\\$FILE/00079164.PDF](http://www.oecd.org/olis/2000doc.nsf/c5ce8ffa41835d64c125685d005300b0/c12568d1006e03f7c12568fd002d898b/$FILE/00079164.PDF)
2. ANOURO E., RAMCHANDER S.: *Exports and economic growth: an error correction model*, Dostupné na internete: <Http://www.biz.colostate.edu/faculty/sanjayr/Publication%20Papers/Export%20Led%20Growth.pdf>

⁶² ILIEV I. – OSMANCIK, N.: *Trade Orientation and Economic Performance*, 2001

⁶³ PALLY, T.I.: *Export-Led Growth: Evidence of Developing Country Crowding-out*, Washington, Open society institute 2002

⁶⁴ HART, A.F. – PRAKASH, A.: *Strategic trade and investment policies: implication of study of international political economy*, 1997,

3. BASSANINI AND E. ERNST: “*Labour market regulation, industrial relations, and technological regimes: a tale of comparative advantage*”, CEPREMAP Working Paper, 2001
4. BORA B., LLOYD P.J., PANGESTU M.: *Industrial trade policy*, 2000, Dostupné na internete: www.unctad.org/en/docs/itcctab7_en.pdf
5. ELBAUM B.: *A Long, Contingent Path to Comparative Advantage: Industrial Policy and the Japanese Iron and Steel*, 2006, University of California, Santa Cruz, Dostupné na internete: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1071&context=ucscecon> Industry, 1900-1973
6. FLATH D.: *A perspective on Japanese trade policy and Japan-US trade friction*, Columbia University, 1998, Dostupné na internete: http://digitalcommons.libraries.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1088&context=japan_wps
7. GEVEL A.J.W.: *From Strategic Trade Policy to Strategic Alliances in the Global Semiconductor Industry*, 2006, Dostupné na internete: <http://greywww.kub.nl:2080/greyfiles/few/1996/doc/733.pdf>
8. GWARTNEY, JAMES AND ROBERT LAWSON, *Economic Freedom of the World: 2006 Annual Report*. Vancouver: The Fraser Institute. Dostupné na internete: www.freetheworld.com
9. HART A.F., PRAKASH A.: *Strategic trade and investment policies: implication of study of international political economy*, 1997, dostupné na internete: <http://faculty.washington.edu/aseem/strategic-trade.pdf>
10. INOUE K.: *The Growth Experience of Japan –What Lessons to Draw?*, Cambridge: National bureau of economic research, 1995, dostupné na internete <http://www.rba.gov.au/PublicationsAndResearch/Conferences/1995/Inoue.pdf>
11. ILIEV I., OSMANCIK N.: *Trade Orientation and Economic Performance*, 2001, Dostupné na: http://www.issidor.com/pdfs/Trade_and_Economic_Growth.pdf
12. JORGENSON D.W., NOMURA K.: *The Industry Origins of the US-Japan Productivity Gap*, 2007, dostupné na internete: http://post.economics.harvard.edu/faculty/jorgenson/papers/DWJ_KN_TFPGap_070203.pdf
13. KIYOTA K., OKAZAKI T.: *Foreign Technology Acquisition Policy and Firm Performance in Japan, 1957-1970: Micro-aspects of Industrial policy*, 2005, dostupné na internete: <http://www.e.u-tokyo.ac.jp/cemano/research/DP/documents/coe-f-25revised.pdf>
14. KRUGMAN P.: *International trade*, 1998, Dostupné na internete: <http://www.pkarchive.org/>
15. KRUGMAN, OBSFELD: *The Instruments of Trade Policy*, Dostupné na internete: http://www.hi.is/~ajonsson/glosur_al/chapter2pia.pdf
16. LAWRENCE R.Z., EINSTEIN D.E.: *Trade and growth: Import led or export led? Evidence from Japan and Korea*, Columbia University, 1999, Dostupné na internete: http://digitalcommons.libraries.columbia.edu/japan_wps/76
17. LIPKOVÁ L.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*, Bratislava: Svornosť, 2000, ISBN:80-88848-54-7

18. NANTO D. K., *Japan's Currency Intervention: Policy Issues*, 2005, Dostupné na internete: http://www.opencrs.com/rpts/RL33178_20051205.pdf
19. PACK H.: *Industrial Policy: Growth Elixir or Poison?*, 2000, Dostupné na internete: http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsfeb00/Article_3.pdf
20. PALLY T.: *Export-Led Growth: Evidence of Developing Country Crowding-out*, Washington, Open society institute 2002, Dostupné na internete: http://www.thomaspalley.com/docs/articles/economic_development/crowding_out.pdf
21. POLLACK J.D., WOLF CH.: *Straddling Economics and Politics*, 2002, ISBN: 0-8330-3181-3, Dostupné na internete: http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2006/MR1571.pdf
22. POMFRET R.: *International trade policy with imperfect competition*, 1992, Dostupné na internete: http://www.princeton.edu/~ies/IES_Special_Papers/SP17.pdf
23. SAKOH, K.: *Japanese Economic Success: Industrial Policy or Free Market?* Cato Journal 4 , 1984, Dostupné na internete: <https://www.cato.org/pubs/journal/cj4n2/cj4n2-8.pdf>
24. SEDLAK M.: *Japonska ekonomika včera a dnes*, Bratislava: Iura edition, 2003, ISBN: 80-89047-72-6
25. SURANOVIC S.: *International Economics Theory & Policy*, 1997, Dostupné na internete: <http://internationalecon.com/Trade/tradehome.php>
26. TILTON M.: *Japan's Steel Cartel and the 1998 Steel Export Surge* , 1998, Dostupné na internete: <http://www.jiaponline.org/whatsnew/events/1998/oct23/TiltonFinalPaper.pdf>
27. VARDY N.: *How Economic Freedom Puts Money in Your Pocket*, 2007, Dostupné na internete: <http://etf.seekingalpha.com/article/27016>
28. ZHU T.: *Rethinking Import-substituting Industrialization*, Development Strategies and Institutions in Taiwan and China, 2006, Dostupné na internete: <http://www.wider.unu.edu/publications/rps/rps2006/rp2006-76.pdf>

Internet:

1. <http://www.uwsa.com/issues/trade/japanyes.html>
2. <http://www.jama.org/library/studies100297.htm>

Informácie o autorovi:

Ing. Juraj Skovajsa

Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

skovajsa@euba.sk

Geopolitické pôsobenie a energia na začiatku 21. storočia

Štefan Volner

Abstrakt

Zaisťovanie energie pre existenciu a rozvoj štátov je základnou potrebou a záujmom, hlavným cieľom a zmyslom geopolitického pohybu aktérov. Strategický význam má ropa, plyn a elektrická energia. Nerovnomernosť surovínových zdrojov a jej vysoká spotreba spôsobujú, že geopolitickí aktéri vyvíjajú veľký tlak na ich získanie. Výsledkom je vznik geopolitických ohnísk a konfliktov.

Kľúčové slová: geopolitické pôsobenie, geopolitické aktéri, geopolitická energia, geopolitické osi, surovínové zdroje, alternatívne zdroje, spotreba, ropa, plyn a konflikt.

Abstract

Ensuring of energy for existence and development of state is one of the fundamental need and interest, main aim and sense of geopolitical movement of players. Oil, gas and electric energy have strategic importance. Inequality of natural sources and their high consumption can cause that geopolitical players create enormous pressure to gain them. Creation of geopolitical centers and conflicts are results of such activities.

Key words: geopolitical influence, geopolitical players, geopolitical energy, geopolitical axes, natural sources, alternative sources, consumption, oil, gas, conflict

Hybnou silou a základnou podmienkou geopolitického pohybu aktérov je *energia*. Bez energie by neexistoval život, biosféra, naša Zem, ľudstvo. Bez nej by nebol možný spoločenský rozvoj, existencia štátov. Práve preto zaisťovanie energie pre existenciu a rozvoj štátov je základnou potrebou a záujmom, hlavným cieľom a zmyslom geopolitického pohybu aktérov. Hlavným cieľom je prežiť, ale bez energie to nejde. Koncentrovaným a prioritným cieľom geopolitických aktérov je získať energiu a zdroje pre prežitie a ďalší rozvoj. Od tohto cieľa, potreby sa odvíjajú geopolitické záujmy, ďalšie ciele a kroky, a to predovšetkým preniknúť (do) alebo podmaniť si priestor, kde sú zdroje prežitia, teda suroviny a energia. Je málo aktérov, krajín, ktoré majú energetickú autarkiu. Asi len Rusko, čiastočne USA. Tí ostatní musia energiu získavať, dovážať z iných krajín, regiónov. Permanentne sa preto usilujú predovšetkým zaistiť energiu a zdroje pre svoju existenciu a rozvoj. Odtiaľto odvíjame celý mechanizmus príčin a cieľov správania sa a pohybu geopolitických aktérov. Nakoľko tieto zdroje sa nerovnomerne (čo do druhu a množstva) nachádzajú na našej planéte, preto musia skoro všetci aktéri geopoliticky pôsobiť – aby sa k týmto zdrojom nielen dostali, ale ich aj dopravili do svojich krajín, štátov, spotrebiteľom. Tento pohyb geopolitických aktérov však taktiež predpokladá existenciu a použitie vlastnej energie - *hybnej energie geopolitických aktérov*. Teda, geopolitickí aktéri musia získavať zdroje a energiu ako pre existenciu a rozvoj vlastného štátu (spoločnosti, či koalície štátov, únie štátov, aliancie), tak i pre vlastný geopolitický pohyb, pôsobenie, pre použitie svojej moci a sily v iných geopolitických priestoroch.

V takomto vzťahu a význame, potom pod hybnou energiou geopolitického aktéra rozumieme takú energiu aktérov (a jeho jednotlivých komponentov), ktorá je súčtom ich *potenciálnej a kinetickej* energie, resp. geopolitického potenciálu a moci a pohybu (pôsobenia). Čo je však dôležité si uvedomiť, že v takto chápanom geopolitickom systéme sa

energia (spoločenská i prírodná, vecná i duchovná, dynamická i statická) mení na geopolitický pohyb, avšak len za cenu istej *nevratnej straty* i *neužitočného rozptýlenia* jeho *energie a sily*. Takto chápané geopolitické pôsobenie preto už nemôže byť (nie je) bez prírodných, politických, ekonomických, ľudských, surovinových, vojenských, sociálnych, duchovných atď. strát. Pripomíname a podčiarkujeme to práve preto, lebo tento moment, pohľad na geopolitické pôsobenie – napriek tomu, že je kľúčové - takmer úplne absentuje v odbornej literatúre. Z tejto logiky, tu je jeden z dôvodov, prečo Východ súperenie so Západom nevyhral. Jeho veľké energetické straty a postupná strata novej energie nakoniec viedli k narušeniu rovnováhy moci a sily (najmä vojenskostrategickej), k porážke a k rozpadu celého systému. Energetická strata, entropia bola vyššia, než bola tvorba novej energie, nových zdrojov (duchovných, vedeckotechnických, energetických, informačných, sociálnych atď.) na strane socialistického bloku. Kladieme si preto otázku: či súčasné štáty, nové supervelmoci, aliancie a ľudstvo zvládnu takúto energetickú zaťaž na zaistenie rozvoja svojich štátov a ešte aj na svoje geopolitické pohyby, dokonca vojny, ak by sa opäť vydalo cestou zvyšovania a použitia geopolitickej moci a sily? To je už otázka prežitia ľudstva, ale aj morálnej a environmentálnej zodpovednosti dnešných politických elít a geopolitických aktérov za osud našej planéty.

Základným prevažujúcim zdrojom energie pre existenciu a rozvoj ľudstva (teda i aktérov) je naša Zem a vesmír. Energiu z vesmíru dostáva a využíva ľudstvo automaticky, bez vlastného pričinenia; preto si to neváži a plne neuvedomuje jej obrovský a nezastupiteľný význam (spomenieme v ďalšej kapitole). Kľúčový význam majú však energetické zdroje Zeme. V súvislosti so skúmaním problému využívania jej zdrojov a energie pre ďalší rozvoj ľudstva treba urobiť tri dôležité poznámky:

1. Zem – vzťah prírodného a sociálneho. Hlbšie skúmanie tohto vzťahu ukazuje, že dochádza k ich *protichodnému vývoju a pohybu*. Zatiaľ čo sa príroda využíva, vyčerpáva a devastuje, tak rast obyvateľstva stúpa a s ním i dynamika spoločenského rozvoja a spotreby. Hrozí, že na istom stupni, na istej úrovni, hranici, v určitom bode a v istom čase môže dojsť k stretu, ktorý vyvolá *konflikt* týchto dvoch protichodných pohybov.
2. Príroda už bude natoľko vyčerpaná a jej surovinové zdroje natoľko vyťažené, že ľudia nebudú mať (ak dovedy nevymyslia iný spôsob výroby a nenájdu alternatívne zdroje energie) možnosť ďalšieho rozvoja. Bude hroziť kolaps, existenčná kríza ľudstva.
3. S týmto je spojený druhý aspekt, problém ľudstva a Zeme – vzťah množstva prírodných (zemských) zdrojov a spotreby. Podľa súčasných prognóz svetová spotreba energie sa počas posledných dvadsať rokov zvýšila o viac ako o 50 % a do roku 2050 sa zdvojnásobí. Tu sú dôležité dve otázky: Koľko má ľudstvo ešte dostupných surovinových a energetických zdrojov (najmä fosílnych a metalických) na našej planéte? Sú tieto zdroje obnoviteľné?
4. Zem – vzťah vonkajšej v vnútornej energie a zdrojov: Naša planéta je - našťastie - súčasne otvoreným ale i uzatvoreným prírodným systémom. Už štyri miliardy rokov existuje práve preto, že je spojená s vonkajším svetom, vonkajšou energiou. Je otvorená neustálemu pôsobeniu toku energie zo Slnka, gravitačnému pôsobeniu Slnka a Mesiaca a pôsobeniu kozmického žiarenia atď. Pozitívne je to, že táto vonkajšia energia (vesmír) je nevyčerpatel'ná (ak, tak až o 5 miliárd rokov). Negatívne je to, že

ju ľudstvo cieľavedome využíva len na niekoľko percent (všetko ostatné je dielo prírody a biosféry). Negatívne u vnútorných zdrojov surovín a energie je to, že sú uzatvoreným systémom. Ak sa vyčerpajú zásoby, nemajú sa odkiaľ a prečo doplniť a obnoviť; príroda a ľudstvo môžu skolabovať.

Aby ľudstvo prežilo aj ďalších tisíce rokov, potom by malo vytvoriť prostredie (prírodné i spoločenské), ktoré by spĺňalo niekoľko podmienok, kritérií energetickej dostatočnosti:

Po prvé, izolované a uzatvorené energetické systémy čerpajú energiu *len z vnútra* daného systému (napríklad fosílny zdroje a suroviny). Ak chcú ďalej existovať „musia“ sa napojiť na vonkajšie zdroje energie, musia sa stať otvorenými systémami (kozmickej energia, slnečná energia).

Po druhé, „výroba“ (čiastočne i obnoviteľnosť) vnútornej energie a zdrojov je možná u systémov, ktoré majú *autokatalytický charakter*, kde prebiehajú samousmerňujúce, samousporiadajúce a samoregulujúce procesy v istom požadovanom čase a cykle. Ak tvorba ropy, uhlia, plynu a iných nerastných surovín trvala státisíce rokov, potom ich nie je možné obnoviť (ak by aj bol zdroj, ale ten sa vyčerpáva) za tisícrokov.

Po tretie, naša Zem je otvoreným systémom, ktorý čerpá svoju energiu aj z okolitého vesmíru. Je len na ľuďoch, či dokážu túto energiu (napríklad slnečnú) cieľavedome využiť a (najmä) nahradiť ju za fosílnu. Zatiaľ to ešte nedokážu.

Po štvrté, čerpať energiu z okolia môžu len tie systémy, ktoré sú schopné *penikáť* do okolia, *komunikovať* s okolím, *vymieňať si s ním informácie a energiu*, merať okolie a štruktúrne s ním splyvať, *vytvárať nové štruktúrne vzťahy a spojenia*. Toto bude možné až človek penikne do kozmického priestoru, ak tu vytvorí paralelné a alternatívne energetické zdroje svojho ďalšieho rozvoja, ak bude penikáť do ďalších sfér Zeme (k jadrú a k morskému dnu), ak bude penikáť do nových geopolitických priestorov (tento svoj limit ľudstvo, štáty, dosiahli koncom 19. storočia).

Po piate, premieňať energiu, transformovať ju na užitočné bezpečnostné pôsobenie môže len systém, ktorý má *usmerňovače* energie, resp. takú štruktúru a nástroje, ktoré umožňujú systému získavanú kozmickej a zemskú, vonkajšiu i vnútornú energiu *premeniť* a účelne ju využiť. Takouto optimálnou a bezhraničnou energiou pre ľudstvo je napríklad slnečná energia. Zatiaľ ňou ľudstvo nemôže nahradiť fosílny suroviny a energiu (otázka či nadnárodné energetické korporácie majú vôbec záujem?) lebo nemá vybudovanú technológiu a sieť usmerňovačov, až k jednotlivcovi (Slnečné hospodárstvo s takýmto kalkuluje).

Po šieste, *nedostatok* energie je jednou z *príčin narušenia vnútornej rovnováhy* prírodného systému. Akékoľvek poruchy vo vesmíre a na našej Zemi, narušenie jej prirodzenej rovnováhy môže narušiť energetické toky, teda ohroziť život na Zemi.

Po siedme, ak ľudstvo doteraz prežilo a ďalej sa rozvíjalo, potom len preto, že „vytvorilo“ otvorený prírodno-spoločenský systém, že dokázalo komunikovať samo so sebou i so svojím okolím, že malo schopnosť penikáť do najbližšieho (budúceho, využívať zdroje a energiu zo svojho okolia (zem, vzduch, more, kozmos, kultúra, poznanie, informácie atď.), že vedelo usmerňovať svoju aktivitu a budovať nové a nové geopolitické štruktúry a mechanizmy. V 21. storočí sa však menia podmienky. Ľudstvo nevystačí len s kapacitou

Zeme, jej surovinovými a energetickými zdrojmi. Pričom alternatívne zdroje energie, ako fotovoltické články, solárna termálna energia, geotermálna energia, vodík, veterná energia, prílivová energia, biomasa, oceánové termické rozdiely, fúzia a satelity na solárnu energiu sa nevyvíjajú dostatočne rýchlo aby zaplnili medzeru a uspokojili budúci energetický dopyt. Musí sa otvoriť aj do vesmíru, musí prekonať vnútorné energetické a surovinové hranice (obmedzenia) Zeme, musí preniknúť do kozmu a využívať energiu, ktorá z kozmu prichádza – snečnú, magnetickú, gravitačnú, kozmické žiarenie, elektromagnetickú atď.

Odhady ropných rezerv sa podľa súhrnu Spolkového ústavu pre geologické vedy a suroviny (BGR) pohybujú od 118 do 151 miliárd ton. Geologický odhad USA je 118 miliárd ton; svetový prehľad World Oil odhaduje 132 miliárd ton; časopis Oil and Gas udáva 138 miliárd ton; statistická ročenka BP 141 miliárd ton a BGR zas 151 miliárd ton. (10, s. 98) Colin J. Campbell z gentského „Petroconsultants“, jednej z najvýznamnejších poradenských firiem v tomto odbore, došiel k záveru, že skutočne uchopiteľný ropný potenciál predstavuje asi 180 miliárd ton. Z toho vyplýva, že pri ťažbe zodpovedajúcej roku 1995 vo výške 3,32 miliardy ton budú ropné zásoby vyčerpané okolo roku 2050. Podľa amerického geologického odhadu pri objeme 118 miliárd ton by došlo k vyčerpaniu už v roku 2030. Z prognózy IEA by v roku 2010 mala stúpnuť ročná spotreba na 4,46 mld. Ton. Za daných okolností, by došlo k vyčerpaniu zásob ropy, podľa Campbellových výpočtov, do roku 2040. (10, s. 99)

Medzinárodná energetická agentúra ale ide vo svojich úvahách ešte ďalej. Počíta s nárastom do roku 2020 až k hodnote 5,26 miliárd ton - čo s ohľadom na rýchlo rastúcu výrobu automobilov a stúpajúci objem dopravy nie je v žiadnom prípade nerealistické - takže by podľa optimistického odhadu zásob mohlo dôjsť k vyčerpaniu ropy už v roku 2035! (10, s. 99)

U zemného plynu sa odhady pohybujú v rozmedzí danou tabuľkou BGR: geologický odhad USA je 131,8 biliónov m³; svetový prehľad World Oil je 144,0 biliónov m³; časopis Oil and Gas je 144,3 biliónov m³; štatistická ročenka BP je 144,7 biliónov m³ a BGR udáva 152,9 biliónov³ (10, s. 99)

Z toho teda vyplýva, že pri konštantnej ročnej ťažbe 2,3 biliónov m³ budú zásoby vyčerpané po 57 až 65 rokoch. V spotrebe plynu však môžeme pozorovať najväčší nárast, takže by ložiská mohli vydržať len do roku 2040.⁷² Zásoby v horninách sa odhadujú na dva bilióny m³, čo zodpovedá dnešnej ročnej ťažbe. Zemný plyn z uhoľných slojov by mohli priniesť 130 biliónov m³. Predpokladá to však úplne vyťaženie uhoľných slojov. Pre plynové zásoby v útrobach sedimentov v objeme 10 000 biliónov m³ však neexistuje žiadny seriózný odhad ťažobných nákladov. Špekuluje sa o hydrátoch zemného plynu, zlúčeninách metánu s vodou na zmrznutej pôde - permafrostu – na Aljaške, v Grónsku, v Kanade a v Rusku, na Antarktíde a zväzoch kontinentálnych oceánskych šelfov. Tento potenciál sa odhaduje na 1000 biliónov m³. Aby bolo možné tieto zásoby vyťažiť, bolo by nutné zrušiť medzinárodne zmluvy, týkajúce sa Antarktídy a prevádzkovať ťažbu s veľkými technologickými nákladmi; nehľadiac na vysoko riskantné zásahy do ekosystému oceánov. (10, s. 100)

V prípade kamenného uhlia sa vychádza zo zásob vo výške asi 560 miliárd ton. Pri konštantnej ťažbe na dnešnej úrovni by teda vystačili na 169 rokov. V roku 1995 predstavovala ročná ťažba objem 2,35 miliárd ton. Podľa IEA ale do roku 2010 vzrastie na 3,3 a do roku 2020 na 3,95 miliárd ton. V tom prípade by sa zásoby znížili na 123 rokov. K

tomu je ale potrebné pripočítať masívny nárast spotreby v období, kedy už budú vyčerpané ropa aj plyn. Keby sa aj potom svetové energetické hospodárstvo spoliehalo na fosílny zdroje, muselo by uhlie slúžiť nielen pre potrebu elektrární, ale aj na výrobu tepla, ale taktiež pre skvapalňovanie a splynovanie pre pokrytie spotreby pohonných hmôt. Za takýchto predpokladov by boli uholné zásoby vyčerpané ešte pred rokom 2100. Mimo toho existuje ešte 500 miliárd ton hnedého uhlia, ktoré možno využiť len tak, že sa uhlie na mieste upraví a použije na výrobu elektrického prúdu. (10, s. 100)

Ročný objem ťažby uránu činí asi 60 000 ton, čo podľa odhadu svetovej energetickej rady z roku 1993 postačuje na 41 rokov. (10, s. 100) Otázkou zostáva, či je možné konštatovať nejakú rýchlosť nárastu, keď stále viac krajín odstupuje od jadrovej energetiky. V USA nebol od roku 1973 postavený žiadny nový reaktor. V Nemecku sa od roku 1987 plánuje odstúpenie od jadra. Švédsko, Švajčiarsko a Kanada už odstúpili. Koľko nových postavia v Rusku je rovnako nejasné, ako v Japonsku, Číne, Indii a Brazílii, alebo v iných krajinách. Francúzsko, Veľká Británia a Belgicko nemajú žiadne ďalšie reaktorové plány. Existujú aj plány, že sa prejde od štepenia k fúzii. Ale táto cesta sa ukazuje ešte dlhá. (10, s. 101)

Základom a hlavným zdrojom existencie a rozvoja dnešného ľudstva je výroba a spotreba, založená na fosílnych zdrojoch - suroviny (najmä ropa, uhlie, drevo a plyn) a metalických surovinách. Ľudstva ešte funguje na fosílnom hospodárstve. Preto je objavovanie, získavanie a spracovávanie fosílnych zdrojov základom existencie a hlavným záujmom aktivity, ale i konfliktov dnešných geopolitických aktérov. Takéto hospodárstvo má však veľmi obmedzenú perspektívu. Po prvé preto, že fosílny zdroje sú vyčerpatelné, obmedzené. Po druhé preto, že ich spotreba sa neustále zvyšuje. Po tretie, že ich ťažba, spracovávanie, doprava a použitie je čoraz nákladnejšie. Po štvrté, že ťažba, spracovávanie, likvidácia, spotreba a spaľovanie fosílnych palív veľkou mierou poškodzuje ekosystém našej planéty. Z toho logicky vyplýva, že *historická obmedzenosť dnešnej geopolitiky aktérov sa približuje k svojej kritickej hranici*. Svoju aktivitu budú musieť zamerať na iné energetické zdroje, iný systém hospodárstva, iné geopolitické priestory (napríklad kozmický, morský, lokality s vysokým výnosom biomasy, s veľkými zásobami dreva, vody atď.). Iný systém hospodárstva a iná (napríklad slnečná, hydro, fotovoltaická, obnoviteľná atď.) energia a zdroje budú potom základom inej aktivity a zamerania geopolitických aktérov 21. storočia. To vyvolá zmeny v hierarchii záujmov a štruktúre geopolitického globálneho systému. Preto, ak chceme hovoriť o geopolitike 21. storočia, nie je možné obísť problém energie, problém základných energetických zdrojov existencie a rozvoja ľudstva, štátov.

V tejto súvislosti sú kladené na geopolitický priestor nové požiadavky, podmienky. Ovplyvňujú ciele a celý proces geopolitického pôsobenia. Pre dnešných geopolitických aktérov už nestačí sa len k surovinám v konkrétnych priestoroch dostať, ale musia urobiť celý priestor (región, štát) celistvý, bezpečný a sieťovo, komunikačne prepojený s vlastným priestorom. Preto je záujem geopolitických aktérov o vytváranie aliancií, únií, či spojenectiev. Nakoľko elektrické vedenia, ropovody, dopravné komunikácie sú kľúčovým prvkom reťazca energie, majú aktéri záujem aj o politickú, ba aj vojenskú kontrolu takýchto priestorov. Preto spolu s ťažbou a prepravou surovín a prírodných komodít má rovnaký význam aj zaistenie bezpečnosti a plynulosti ich prepravy. Preto sa v súčasnosti na mnohých miestach vedú spory, konflikty, ba aj vojny, preto často zasahujú ozbrojenci a vojská. Príkladom napríklad mierového rozširovania geopolitického priestoru spolu s energetickým systémom je aj

rozširovanie európskych združení plynu a elektriny, podporované politicky Komisiou EÚ a subvencované v rámci programu „Transeurópskej siete“. Výsledkom by malo byť prepojenie a paralelné spojenie západoeurópskej siete (UCPTE) s členskými štátmi EÚ a spolu so spoločnou sieťou Poľska, Maďarska, Českej republiky a Slovenska (ENTREL), ale i s baltským okruhom a ruskou sieťou (EES). (10, s. 54) Príkladom konfliktného rozširovania je napríklad Kaspický región, „čierna diera“, ale i mnohé regióny v Ázii, v Latinskej Amerike a Afrike.

Musíme si nutne položiť otázku, práve kvôli novému zameraniu geopolitických aktérov v 21. storočí, odkiaľ bude ľudstvo čerpať energiu na svoj rozvoj, ak už nebude fosílnych surovín ale ak ich spotreba bude naďalej rásť? Spaľovaním fosílnych palív sa vyrába 4/5 svetovej energie. Ved' dnes ľudstvo spotrebuje za jeden jediný deň toľko energie, koľko sa získa z množstva fosílií, ktoré sa vytváralo v priebehu 500 000 rokov. (5, s. 58) Za uplynulých tridsať rokov sme zdecimovali dážďové pralesy na Zemi na polovicu. Každý rok zničíme viac než pätnásť miliónov hektárov dážďového lesa. (5, s. 59) Spotreba primárnej energie v globálnom meradle dlhodobu rastie o približne 2% ročne, geografické rozloženie jej spotreby je však veľmi nevyvážené: 20 % svetovej populácie v priemyselne vyspelých krajinách spotrebuje 60 % globálnej produkcie energie. Pri predpokladanom životnom štýle a spotrebe v roku 2050 bude k vydržovaniu svetovej populácie treba územia rovnajúce sa takmer trom planétam ako je naša Zem. (9, 12, s. 117) V roku 1971 bol svetový dopyt po pohonných hmotách 22 % z celkovej energetickej spotreby, v roku 1995 už 26 % a pre rok 2010 sa odhaduje na 28 %. Svetový podiel výroby elektriny z celkovej energetickej spotreby predstavoval v roku 1971 2,7 %, v roku 1995 vzrástol na 26,8 % a pre rok 2010 sa očakáva nárast na 29,8 %. (10, s. 96)

Štatistika svetovej spotreby uvádza, že 32 % celkovej spotreby tvorí spaľovanie ropy, 25 % spaľovanie uhlia, 17 % spaľovanie zemného plynu, 5% spaľovanie atómového palivo a 14 % je spaľovanie biomasy. Len malú časť predstavuje obnoviteľná biomasa. Asi 6 % celkovej spotreby je kryté vodnou silou. Odhaduje sa, že globálne spaľovanie fosílnych energií vzrastie medzi rokmi 1990 a 2010 o 50 %. (10, s. 16)

V roku 1971 bola celková spotreba energetických zdrojov v európskych krajinách 1,15 miliardy ton TOE, ale do ku 1990 stúpila na 1,43 miliardy; do roku 2010 resp. 2020 sa prognózy pohybujú na 1,95, resp. 2,05 miliardy ton TOE, čo predstavuje len medzi rokmi 1990 a 2010 36 % a do roku 2020 43 %. (10, s. 96)

Ak ľudstvo nenájde iné, alternatívne, či vonkajšie (napr. mimoplanetárne energetické zdroje – slnečná energia, magnetizmus, kozmické žiarenie, gravitácia atď.) surovinové zdroje a energiu, potom na tejto Zemi nastane pretlak a boj o tieto suroviny a energiu. To s najväčšou pravdepodobnosťou vyvolá trenice a konflikty medzi geopolitickými aktérmi. Ľudstvo bude ešte bližšie k vojnám, k vojenskej katastrofe. Geopolitickí aktéri budú „tvrdší“ a viac vyzbrojení. Toto riziko bude o to pravdepodobnejšie, o čo sa budú spomínané protirečenia našej Zeme, vývojové krivky oboch trendov - tzn. na jednej strane znižovanie hospodárskej dostupnosti fosílnych energií a strategických surovín a na druhej strane zvyšovanie spotreby, vďaka exponenciálnemu rastu svetového obyvateľstva v rastu svetovej globalizovanej výroby - k sebe približovať. Ak sa pretnú a vývoj pôjde v neprospech ľudstva a štátov, potom existencia konfliktov, vojen a katastrofy bude takmer nevyhnutná. Tu je jeden zo smerov

a príčin aktivácie dnešných geopolitických aktérov. Ešte predtým ich však čaká: priestrovanie kríz a konfliktov, týkajúcich sa prístupu k surovinám (Blízky východ, Stredný východ, Kaukaz, Afrika atď.); konflikty z dôvodov nového transportu a rozdeľovania surovinových zdrojov; hospodárske krízy v dôsledku rastu cien surovín a energie (v najbližších rokoch nárast ceny ropy až na 120 dolárov za barel), finančné kolapsy atď.

Snaha kontrolovať prírodné zdroje našej planéty podnietila dnešných geopolitických aktérov k ráznejšiemu a razantnejšiemu geopolitickému pôsobeniu, a to predovšetkým v Ázii a v geopolitických priestoroch (štátoch) bývalého ZSSR. Závislosť na zdrojoch a energie silnie, ale tým aj náchylnosť ku krízam a vojenským zásahom. Geopolitickí aktéri si uvedomujú existenčný význam a moc energie, surovín a prírodných zdrojov. Surovinové zdroje, podľa Wilhelma Fucksu, v spojení s vedou a technológiou, vytvárajú „vzorec moci“ (10, s. 20)

Cieľom dnešných geopolitických aktérov, pri získavaní surovinových energetických zdrojov, nie je len objavenie a získanie vplyvu nad náleziskom, teda prienik do konkrétneho geopolitického priestoru, bohatého na suroviny, ale vytvorenie a zabezpečenie fungovania celého *reťazca*, teda až ku konečnému spotrebiteľovi. Presnejšie, dnešní geopolitickí aktéri sa sústreďujú na: objavenie náleziska, prienik do priestoru, vybudovanie zariadení pre ťažbu, dopravu k rafinériám, spracovanie na potrebné paliva a deriváty pre chemický priemysel, likvidácia odpadov, skladovanie, doprava k tankovacím a dopravným miestam a prostriedkom, skladovanie a doprava k ďalším spotrebiteľom. Geopolitické prostredie sveta je preto rozdelené na: geopolitický priestor – náleziská, geopolitický priestor – komunikačné (napríklad ropovodné, námorné, cestné atď.) trasy – geopolitický priestor - spracovanie suroviny a geopolitický priestor – distribúcia pre spotrebu a využitie energie. Ak si v tomto kontexte uvedomíme, že zdroje sú len na niektorých miestach, a k tomu ešte obmedzené, teda, že záujem geopolitických aktérov o ne rastie a silnie, potom je zákonité, že sa svet stal pre dnešných geopolitických aktérov (hlavne mocností) malý, že je záujmovo prerozdeľovaný, že sa na tejto našej planéte neustále krížia geopolitické záujmy geopolitických aktérov. Je preto logické a vysoko pravdepodobné, že aj v ďalších desiatich rokoch 21. storočia bude skôr narastať počet konfliktov a vojen.

Jedným z prioritných a základných energetických surovinových zdrojov je *ropa*. Jej relatívny nedostatok a vysoká spotreba, s čoraz obtiažnejším získavaním, prepravou, spracovaním, predajom a neustálym rastom jej ceny spôsobili, že sa stala (a ešte len stane) jedným z hlavných globálnych záujmov a problémov ľudstva. Patrí k základným zdrojom k získavaniu energie pre spoločenský vývoj. Preto sa stala hlavným záujmom a cieľom geopolitického ťaženia geopolitických aktérov. Kontrola nad zásobami a tranzitom ropy patrí a bude patriť k jedným z hlavných dôvodov konfliktov medzi štátmi a regiónmi aj v 21. storočí. Súčasné geopolitické pôsobenie aktérov nie je možné pochopiť, skúmať a riešiť bez pochopenia, skúmania a riešenia problému ropy (jej ťažby, kontroly a tranzitu). Veľmi zjednodušene povedané, tam kde je ropa a ropovody, tam treba očakávať konflikty a vojny, tam sa budú stretávať záujmy najrôznejších geopolitických aktérov. Rámčovo možno situáciu v oblasti dodávok ropy charakterizovať ako nestabilnú. V globálnom meradle sa okrem konfliktu v Iraku premietli do cien ropy predovšetkým štrajk vo Venezuele, nepokoje v Nigérii, hurikán Katrina v New Orleanse. Dôsledkom bol trvalý medziročný rast cien ropy

v uvedenom období v priemere o 10 USD/barel. Ceny referenčnej ropy WTI prekonal začiatkom roka 2006 hranicu 72 USD/barel. Odhaduje sa jej nárast až na 120 USD/barel. Rast ceny ropy je spôsobená aj zvýšeným dopytom (spotrebou) zo strany Japonska a najmä Číny. Práve v tomto kontexte sa dôležitým bezpečnostným a geopolitickým problémom stala aj ťažba ropy v Kaspickom mori a jej preprava, tranzit k domovským rafinériám a k spotrebiteľom. Záujem o ropu a „rovná kríza“ vedú najmocnejších geopolitických aktérov k formovaniu nových geopolitických cieľov a postupov. Evidentné je to na Blízkom východe, Strednom východe a v Kaspickom regióne. Záujem je tak veľký, že do geopolitického pohybu sa vsúvajú aj zbrane a vojsko. V dôsledku toho je (a bude) kritický stav predovšetkým v Tadžikistane, Turkménsku, Uzbekistane, Arménsku, Azerbajdžane, Gruzínsku, Kirgizsku, Kazachstane, Iraku, Iráne, Saudskej Arábii, Afganistane, Libanone, Sýrii a Turecku. Z afrických štátov by to mohli byť Nigéria a Somálsko a z amerického kontinentu Venezuela, Argentína a Mexiko.

Pre svetovú bezpečnosť sa v tomto kontexte (predovšetkým preto) stal kritickým priestorom aj tzv. *Globálny Balkán*. Môžeme ho ohraničiť na západe Suezom (Egypt), na východe západočínskymi provinciami (Xinjiangu - Čína), na severe kazachstansko-ruskou hranicou a na juhu Arabským morom. V tejto časti sveta je sústredených 68 % svetových zásob ropy a 41 % zemného plynu. (8, s. 283) Tento geopolitický priestor zaisťuje 32% svetovej ropnej produkcie a 15% produkcie zemného plynu. Predpokladá sa, že v roku 2020 sa na tomto teritóriu (vrátane Ruska) vyťaží zhruba 42 miliónov barelov ropy za deň, čo bude predstavovať 39% celosvetovej produkcie (107,8 miliónov barelov ropy za deň). Pritom tri kľúčové oblasti sveta, Európa, Spojené štáty a Ďaleký východ, dohromady spotrebujú 60% celosvetovej produkcie (16, 25 a 19 percent). (4, s. 83)

Amerika má na Strednom východe významné strategické a ekonomické záujmy, ktoré sú dané bohatými energetickými zdrojmi v tejto oblasti. Nielenže Spojené štáty ekonomicky ťažia z pomerne nízkej ceny stredovýchodnej ropy; americké pôsobenie v tejto oblasti má taktiež nepriamy, ale o to významnejší geopolitický kľúčový vplyv na európske a ázijské d'alekovýchodné ekonomiky, ktoré rovnako závisia na vývoze, resp. dovoze ropy a energie z tejto oblasti. Je preto v národnom záujme Spojených štátov, aby udržovali dobré vzťahy so Saudskou Arábiou a Spojenými arabskými emirátmi a aby tieto štáty i naďalej hľadali bezpečnostnú oporu v USA. (4, s. 88) Pre EÚ neostáva nič iné, než sa taktiež nájsť dobré vzťahy s krajinami (štátmi), kde je dostatok energetických a surovinových zdrojov.

Na rozdiel od energeticky bohatého Ruska, štáty v tejto oblasti, od Kazachstanu a Azerbajdžanu až po Saudskú Arábiu, takmer výlučne exportujú, ale nespotrebovávajú energiu, ktorú získavajú zo svojej zeme. Na tomto území sa nachádzajú najväčšie zásoby ropy a zemného plynu. Preto je vysoký záujem o túto oblasť, preto sa tu stretávajú záujmy troch ekonomicky najdynamickejších mocností a oblastí - Severnej Ameriky, Európy a východnej Ázie, preto sa každý usiluje o zaistenie si spoľahlivého prístupu k týmto energetickým zdrojom.

V tejto skutočnosti je zároveň aj odpoveď, prečo práve táto oblasť je objektom strategického záujmu a geopolitického pôsobenia najmocnejších geopolitických aktérov (samozrejme mimo vlastných regionálnych aktérov), prečo sú tieto priestory geopolitickými ohniskami, plné konfliktov a vojen. Vzhľadom na životný význam týchto energetických

surovín je možné očakávať pokračovanie rivality dnešných geopolitických aktérov v snahe o strategickú kontrolu nad ním.

Irak má podľa prevažujúcich odhadov tretie najväčšie potvrdené zásoby ropy vo výške 115 mld. barelov (843 mld. ton), pričom ako-tak preskúmaných je iba 10 % z územia Iraku. V Iraku existujú dve hlavné produkčné oblasti Sever a Juh, prepojené sieťou ropovodov navzájom ako s exportnými terminálmi v Turecku, Sýrii, Saudskej Arábii a vlastnými v Perzskom zálive. Kvôli problémom s exportnou priepustnosťou a nedostatočnou kapacitou rafinérií bolo v r. 2003 denne 200.000 - 300.000 barelov vyťaženej ropy opätovne vtlačených do severných nálezísk. Celková „hrubá“ ťažba ropy v Iraku dosiahla v marci 2004 objem 2,5 mil. barelov za deň (125 MTA), približne o 0,5 mil. barelov/deň (25 MTA) menej ako v rokoch 2000 - 2002.

Obnova irackého ropného priemyslu pokračuje pomaly a návrat k objemom exportu na úroveň z pred roka 1991 3,5 mil. barelov/deň, nie je v krátkodobom horizonte možný. Podľa rôznych odhadov si obnova existujúcich ťažobných a prepravných kapacít vyžiada investície vo výške 3-5 mld. USD a jej zvýšenie na úroveň z pred roka 1990 ďalších 5-10 mld. USD. Aj keď USA rozpočtovali na rok 2004 celkové investície do ropného priemyslu Iraku vo výške 1,7 mld. USD, dosiahnutie potrebného objemu investícií je v súčasných nestabilných podmienkach otázne. Sabotáže a každodenné teroristické útoky voči zahraničným silám nadobudli, zameraním sa na civilné ciele, na jar 2004 novú kvalitu. Útoky na expertov a únosy rukojemníkov v Iraku podryvajú celkovú obnovu priemyslu a infraštruktúry, vrátane ropnej. (8, s. 285)

Z hľadiska energetickej geopolitiky bude však význam Iraku, vzhľadom na jeho obrovské zásoby a nízke náklady na ťažbu, vzrastať. Z pohľadu dlhodobých stratégií nie sú súčasné objemy ťažby rozhodujúce. Kľúčový význam má pomer ťažby a rezerv, resp. priebežné dopĺňanie priemyselných rezerv, v čom má Irak, vzhľadom na svoje relatívne nepreskúmané rezervy, veľmi dobré vyhladky. Irak má potenciál, podobne ako Saudská Arábia, vytvoriť rezervnú ťažobnú kapacitu globálneho významu, ktorá môže ovplyvňovať stabilitu trhov a cien. Preto je o neho taký veľký záujem. Osobitne citlivým sa stal problém, ako zabezpečiť energetickú bezpečnosť, nepretržitost' dodávok ropy a ich primeranú cenu v podmienkach asymetrického konfliktu, narastania terorizmu. Charakter ropného priemyslu vo všetkých jeho fázach - od ťažby, cez dopravu až po pracovanie - z neho čini priam ideálny objekt na teroristické útoky. Rozľahlost' ropných nálezísk, dĺžka potrubných spojení, ktoré často vedú na povrchu, veľkosť ropných tankerov a horľavosť ropy a produkcie ropných rafinérií sú významné rizikové faktory. Pretrvávajúca neistota, ktorá panuje na trhu od začiatku roku 2004 a tlačí ceny ropy hore, odráža obavy, že podobný vývoj bude aj naďalej pokračovať.

Osobitné miesto v ropnej mozaike patrí *Saudskej Arábii*, ktorá nie je len najväčším exportérom ropy, ale ako jediná krajina má vybudovanú rezervnú ťažobnú kapacitu globálneho významu. To jej umožňuje prakticky okamžite nahradiť výpadok hociktorej inej ropu exportujúcej krajiny a tým udržiavať stabilné prostredie na celosvetovom trhu. Svoje možnosti potvrdili aj v roku 2003 po intervencii v Iraku, keď plynulo nahradili výpadok celej irackej ťažby 2,5 mil. barelov denne. Ich doterajšiu spoľahlivosť si vysoko cenia USA, ktoré tak nemusia používať svoje strategické ropné rezervy. Aj práve pre toto

výlučné postavenie a väzby na USA sa Saudská Arábia stáva čoraz častejšie terčom teroristických útokov. (8, s. 286)

V Rusku najvyššie zisky za barel ropy vykazovali Yukos a Sibneft'. Vzhľadom na existujúce podmienky (vysoké ceny ropy, rozširujúca sa exportná infraštruktúra, úspešné investície do vyhľadávania nových nálezísk) sa očakáva pokračovanie mierne rastového trendu ťažby a exportu ropy pre obdobie najbližších rokov. V rokoch 2000 - 2002 mali vedúce ruské spoločnosti výnimočne nízke náklady na prírastok ťažobných rezerv (1-3 USD na barel) a vysoké prírastky ťažby (Yukos 16 %, Sibneft' 54 %). (8, s. 286) Podľa Energetickej stratégie RF do roku 2020 bude ruský ropný sektor podľa realistického aj optimistického scenára pokračovať vo svojom raste a do roku 2010 zvýši produkciu na 445 - 490 mil. ton ročne, z čoho môže exportovať asi 250 - 273 mil. ton ročne. S poklesom ťažby sa ráta iba v prípade kritického scenára celospoločenskej regresie v RF, resp. extrémne nízkych cien za ropu na svetových trhoch, ktoré by nedokázali pokryť objektívne vyššie náklady na ťažbu ropy v RF. Podľa internej analýzy Yukosu, sú vyhliadky ešte lepšie. Rast produkcie bude pokračovať s vrcholom okolo roku 2010 - vyše 500 mil. ton ročne (10 MBD) Tento trend sa má zachovať aj v nasledujúcej dekáde. Rusko môže v absolútnych exportoch predbehnúť aj Saudskú Arábiu, ale kvôli zložitým ťažobným podmienkam a vysokým nákladom nedokáže vytvoriť ťažobné rezervy globálneho významu. (8, s. 286)

Významným krokom vpred bolo v roku 2001 vybudovanie Baltického ropovodného systému s terminálom v Primorsku vo Fínskom zálive. Jeho konečná kapacita by mala dosiahnuť v roku 2005 60 mil. ton ročne (1,2 MBD). Okrem moderného terminálu RF získala priamu kontrolu nad exportom ropy cez Baltické more, čím obmedzila dodávky cez prístavy pobaltských republík. Aktuálnou možnosťou rozšírenia exportných kapacít pre ruskú ropu je spustenie reverzu ropovodu Adria do chorvátskeho Omišajlu. Ropa by sa dopravovala do Maďarska ropovodom Družba. Podľa údajov EIA Maďarsko, Slovensko (posledné roky je tu veľa otáznikov) a Ukrajina v máji 2004 splnili všetky technické i právne podmienky na spustenie projektu. Očakáva sa, že Bielorusko, Chorvátsko a Rusko ukončia potrebné procedúry v krátkom čase, čím by sa mohlo touto trasou prepraviť 50 - 150 mil. ton ropy ročne (100 - 300 000 barelov denne). Plány na vybudovanie ropovodu na Ďaleký východ Angarsk - Nachodka (Japonsko) resp. Angarsk - Danqing (Čína) neboli doteraz schválené, čo posúva ich prípadnú realizáciu najskôr na obdobie po roku 2007. Ešte vzdialenejšie sú plány na vybudovanie hlbokovodného terminálu Murmansku, kde sa iba spracováva predbežná štúdia. (8, s. 287)

Rovnako citlivá je aj Energetická bezpečnosť Európskej únie. V rámci *Európskej únie* sa problematikou energetickej bezpečnosti zaoberá tzv. Zelená kniha z roku 2000 (K európskej stratégii bezpečnosti energetickej dodávok). EÚ v roku 2000 pokrývala dovozom polovicu svojich energetickej potrieb, pričom 45 % ropy pochádza z Blízkeho východu a 40 % zemného plynu z Ruska. Táto závislosť od dovozu sa po rozšírení EÚ v roku 2004 ďalej prehĺbila. Podľa existujúcich odhadov, závislosť EÚ na importe plynu v roku 2020 môže predstavovať až 70 %. Napriek svojej nespornej ekonomickej sile EÚ nemá nástroje na ovplyvňovanie svetového trhu s energetickými nosičmi (to je strategická úloha). (7, s. 283)

Výskyt ropy a jej ťažba sa nachádza aj v USA, v Mexiku, v Argentíne, vo Venezuely, v Severnom mori, v Nigérii, Somálsku, menšie i v Číne a Indonézii. (10, s. 45) Zásobami zemného plynu disponujú, mimo už spomínaných, aj Alžírsko. (10, s. 46) Veľkými uhľovými

exportérmi sú dnes Austrália, USA, Južná Afrika, Kanada, Rusko a Poľsko. S veľkým odstupom najväčšiu závislosť vykazuje Japonsko, ktoré dováža asi štvrtinu globálnej ťažby uhlia. V Európe sú to predovšetkým Belgicko, Holandsko, Dánsko, Francúzsko, Taliansko a Španielsko, ktoré vykazujú vysoký import. (10, s. 46)

Nevyhnutnosť posilňovania geopolitického vplyvu a pôsobenia Európskej únie vyplýva práve z jej obrovskej závislosti na dovozu surovín a energie. Väčšina európskych priemyslových krajín je takmer 100% závislá na dovoze metalických surovín. Jedná sa pritom o zvyšujúcu sa závislosť, pretože mnohé priemyslové krajiny svoje zásoby už dávno vyčerpali. A tak boli už v roku 1980 vlastné ťažobné kvóty štátov Európskeho spoločenstva u antimónových rúd 5 %, u mangánu a ortuti 2 %, u medi 4 % a niklu 12 %, zatiaľ čo u železa, chrómu, germánia, kobaltu, molybdénu, platiny, titanu alebo wolframu boli už na nule.³⁵ (10, s. 50)

Samotné Spojené štáty, sú u mnohých metalických surovín závislé na importe: u titanu, niobu, cínu, germánia a platiny až na 100 %, u mangánu 98 %, tantalu 96 %, chrómu a kobaltu 90 % a niklu 70 % - to sú výsledky štúdie energetických a obranných projektov Pentagonu.³⁶ (10, s. 50) V Nemecku vzrástol import fosílnych energií medzi rokmi 1975 a 1994 zo 115 na 160 miliónov ton, v Japonsku z 475 na 555 miliónov ton a v USA z 1,77 na 2,2 miliárd ton.³¹ V Bielej knihe Európskej komisie o obnoviteľných zdrojoch bolo vypočítané, že závislosť na dovoze fosílnych energií by mohla vzrásť z 50 na 70 %.³² Potreba energetického importu Nemecka je viac než 70 %, z toho u ropy takmer 100 %. (10, s. 47)

Energia – konflikty – zbrojenie - vojny

Záujem geopolitických aktérov o energetické zdroje sa stal jedným z hlavných dôvodov a príčin vzniku konfliktov a vojen. Dnes sa zbrojí viac kvôli narastaniu konfliktov o fosílny zdroj, než z ideologických dôvodov. Geopolitické pôsobenie v súčasnosti je zamerané, ani nie tak na celkové ovládanie geopolitického priestoru, štátov, ako tomu bolo za kolonializmu, ale na zaistenie bezpečnosti energetických tokov, reťazcov. Ak firma napríklad z Ameriky (Európy) bude mať kontrolu nad náleziskom a ropovodom, komunikačnými dopravnými trasami až do Ameriky (či Európy), nemusí kvôli tomu politicky (zmeniť politický režim) či vojensky obsadiť konkrétny štát. Ale ak o tieto náleziská a trasy bude veľký záujem a budú ohrozené, rovnako aj ropovody, geostrategické trasy a ostatné surovinové reťaze, potom nastupuje „tvrdší“ geopolitický tlak, a môže to skončiť aj vojenským obsadením, inváziou. Toto sa vlastne deje dnes v Ázii, na juhu Ruska, čiastočne aj v Afrike, a isté riziko je aj v Latinskej Amerike. Teda základný zmysel a cieľ geopolitiky aktérov – politika získavania surovín a energetických zdrojov pre zaistenie existencie, fungovania a rozvoja krajiny - zostáva aj na počiatku 21. storočia prioritný. Ak sa totiž ohrozujú energetické zdroje, ohrozuje sa aj rozvoj aktérov, teda ich základné potreby a záujmy. To všetko nachádza svoje vyjadrenie v konkrétnej geopolitike súčasných aktérov, vo zvýšenom a razantnejšom geopolitickom pôsobení v celom našom zemskom geopolitickom priestore. Preto dnes existuje toľko geopolitických ohnísk, preto sa skôr očakáva, že sa budú tieto ohniská rozmnožovať a rozširovať, než naopak. V tomto geopolitickom spletení sa EÚ „nemôže tváriť“ (lebo často to tak vypadá), že sa to jej netýka, že k surovinám, ktoré existenčne potrebuje, sa nejako (?) dostane. Možno áno, ale už dnes je

jedno isté, ak sa EÚ nestane silným geopolitickým aktérom, tak potom získavanie a kontrola nad energetickými zdrojmi pre jej rozvoj bude len za veľmi vysokú cenu a stratu, možno i za cenu straty integrovanej celistvosti, možno i za cenu oslabovania ekonomického rozvoja, napríklad posilňovaním zbrojenia a vojenskými aktivitami.

Výrazný geopolitický pohyb je vidieť u Spojených štátov a NATO. Jedná sa o cieľavedomé postupné rozširovanie NATO, až do ázijského geopolitického priestoru. Už dnes sú kaukazské a transkaukazské štáty „kooperačnými krajinami NATO“ - od Azerbajdžanu až po Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan a Tadžikistan. Hranica sa môže v budúcnosti posunúť až k Indii. To môže spôsobiť (skôr spôsobí) nový geopolitický zmätok a nové konflikty. To všetko pre zaistenie si surovínových zdrojov a tras pre geopolitických aktérov, teda pre svoj rozvoj (hoci aj na úkor iných, slabších). Toto všetko má svoj dopad aj na raste atómových štátov i terorizmu.

Ako citlivá a riskantná môže byť takáto geopolitika, ukazuje aj energetická situácia a rastúce energetické a surovínové potreby v Indii, v Číne a v Japonsku. V roku 1976 bola v Číne spotreba fosílnych palív v elektrárňach 175,80 miliónu ton TOE a v roku 1996 vzrástla na 877,8 miliónov ton - za dvadsať rokov teda došlo k päťnásobnému rastu. Samotná spotreba ropy, kde bola Čína dlhú dobu samozásobiteľom, stúpila medzi rokmi 1986 a 1996 o 85 % pri významne rastúcom importe.

Indická spotreba fosílnych palív na výrobu elektrického prúdu medzi rokmi 1976 a 1996 vzrástla z 57 na 357 miliónov ton TOE - teda šesťnásobne. Spotreba fosílnych palív v elektrárňach vzrástla medzi rokmi 1976 a 1996 z 300 miliónov ton na 1,66 miliardy ton TOE, teda asi 5,5 krát. Ropná spotreba Ázie - bez Japonska, Kórei a ázijských častí bývalého Sovietskeho zväzu - sa od roku 1976 strojnásobila (10, s. 110)

V tejto súvislosti treba poznamenať, že u mnohých štátov narastajú energetické a finančné nároky na zaistenie dovozu surovín a energie. Energetický dovoz požíra hospodárske výnosy, ktoré by mali vyplývať z využitia energie, často v plnej výške. Pre väčšinu krajín tretieho sveta energetický dovoz vyžaduje 50 % exportných príjmov, u niektorých sa blíži k 100 %, ba dokonca aj presahuje. V roku 1985 bol podiel importu energie k celkovému exportnému obratu v Japonsku 32 %, Taliansku 30 %, Nizozemsku 21 %, Švédsku a Rakúsku 18 %, v Nemecku 17 %, vo Veľkej Británii 14 % a vo Švajčiarsku 11 %. V rámci EÚ sa od týchto hodnôt odlišujú len Španielsko s 45 % a Grécko s 66 %. (10, s. 130) V prípade niektorých krajín ťažiacich suroviny činí export týchto surovín cez 50 % všetkých vývozných aktivít, u niektorých dokonca cez 90 %. Napríklad Nová Kaledónia 99 %, Zambia 92 %, Namíbia 77 %, Guinea 70 %, Togo 66 %, Zair 60 %. Maroko 52 %).

V týchto skutočnostiach nachádzame aj dôvody, príčiny (m.i.) prečo – aj napriek skončeniu studenej vojny - dochádza k neustálemu rastu zbrojenia, konfliktov a vojen na našej planéte. Podľa Medzinárodného inštitútu strategických štúdií v Londýne boli výdaje na zbrojenie NATO v roku 1986 585 miliónov dolárov, u Sovietskeho zväzu 343 miliárd dolárov, ale v roku 1997 zostali výdaje NATO stále ešte na 454 miliardách dolárov, zatiaľ čo ruské výdaje poklesli na 64 miliárd dolárov. V roku 1985 predstavovali výdaje na zbrojenie v členských krajinách NATO 48% z celosvetových výdajov, avšak teraz sú 57 % a to bez ďalších kooperačných štátov NATO. Napríklad v juhovýchodnej a centrálnej Ázii stúpili (a stúpajú) náklady na zbrojenie: od roku 1985 do roku 1997 vzrástli zo 120,6 miliárd dolárov na

160,8 miliárd dolárov. (10, s. 112 - 113) To je obdobie od skončenia studenej vojny do dnešných dní.

Ak vychádzame zo skutočnosti, že dnes USA, členské štáty NATO a členské štáty EÚ nemajú nepriateľa v podobe štátu, ktorý by bol schopný priamo vojensky zaútočiť a ohroziť ich bezpečnosť, potom má zbrojenie a budovanie špeciálnych armád iné zameranie. U väčšiny z nich je základnou príčinou práve problém surovín a energetických zdrojov. S vojenskou intervenciou rátajú v regiónoch, kde sú a kde sa očakávajú regionálne konflikty. Boj sa začal viesť nielen o prerozdelenie surovinových zdrojov, ale i surovinových tras, komunikácií. Teda jedným z najvážnejších dôvodov geopolitického pôsobenia dnešných aktérov je kontrola a prerozdeľovanie surovín a energie. Nakoľko o tieto zdroje a suroviny majú záujem aj ostatní aktéri, dochádza ku konfliktom. Vznik a šírenie konfliktov je zas dôvodom, aby sa súčasťou geopolitického pôsobenia čoraz viac stávali aj násilné a vojenské spôsoby a prostriedky. Nakoľko tieto vojny nevedú len masové armády, často majú regionálny a asymetrický charakter, vznikla požiadavka na budovanie špeciálnych jednotiek s rýchlym nasadením, ktoré sú schopné manévrovať a pôsobiť v malom počte, vo veľkých hĺbkach a komplexne. Ale čo ak sa v budúcnosti kontrola surovín a energie stane záležitosťou len veľký geopolitických aktérov (USA, EÚ, Rusko, Irán, India, Čína atď.) a stane sa kvôli nedostatku jednou z najdôležitejších strategických surovín a energetických zdrojov ich rozvoja? Čo možno očakávať o menších a slabších? Nepovedie to k novým asymetrickým formám boja a k novému vyvažovaniu síl? Nebude to mať sa následok vznik novej (energetickej a nie ideologickej) bipolarity? Nezačne znova obdobie vojen veľkých masových armád, masového zbrojenia? Nebolo by predsa len rozumnejšie energiu a peniaze dávať na výskum alternatívnych a obnoviteľných zdrojov a začať dôsledne regulovať ťažbu a spotrebu surovinových zdrojov? Nebolo by užitočnejšie dať priestor pre poznanie a novú (mierovú) technológiu pre rozvoj ľudstva? Egoizmus a mocichtivosť aktérov je (bude) tá najkratšia cesta k novým konfliktom, ku katastrofe, k záhube ľudstva.

Použitá literatúra:

1. BAUMAN, Z. : Globalizace. Dusledky pro člověka. Mladá Fronta, Praha 2000
2. BROCKMAN, J. : Příštích padesát let. Dokořán a Argo, Prha 2004
3. BRZEZINSKI, Z.: Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Praha: Mladá Fronta, 1999.
4. BRZEZINSKI, Z.: Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení. Mladá fronta, Praha, 2004
5. DAHLKE, R: Čím onemocněl svět? Moderní mýty ohrožují naši budoucnost. Ikar Praha 2004
6. BUCHANAN, M.: Všeobecný princip, Baronet, Praha, 2004
7. KREJČÍ, O.: Geopolitika středoevropského prostoru, Ekopress, Praha 2000
8. Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2003 – 2004, Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií, MO SR, Bratislava 2004 (Kolektív)

9. REES, M. : Naše poslední hodina Přežije lidstvo svůj úspěch? Nakladatelství Dokořán a Argo, Praha 2005
10. SCHEER, H. Světové sluneční hospodářství. Obnovitelná energie pro udržitelnou globální budoucnost. Praha 2004 eurosolar.cz .
11. SCHMIDT, H. : Sebezáchova Evropy. Perspektivy 21. století, Paseka, Praha – Litomyšl, 2003
12. VOLNER, Š. : Geopolitika pre 21. storočie? Stret morskej a pozemnej sily ako varovanie pre 21. storočie. Efekt Copy, Hlohovec, 2004.
13. VOLNER, Š. : Nová geopolitika. Teoreticko-metodologické východiská. Bratia Sabovci, Zvolen , 2004
14. VOLNER, Š. : Nová teória bezpečnosti. Teoreticko-metodologické východiská. Bratia Sabovci, Zvolen, 2005
15. VOLNER, Š. : Problémy bezpečnosti v 21. storočí. , 2005, Euroatlantické centrum Banská Bystrica, 2005
16. VOLNER, Š. : EÚ – geopolitický aktér 21. storočia, Efekt Copy, Hlohovec, 2006.

Informácie o autorovi:

doc. RSDr. Štefan Volner, CSc.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Slovak economic faculties students opinion on the EU accession and on the EU subsidies into the agriculture

Pavol Andrejovský, František Sudzina

Abstrakt

Príspevok analyzuje názory študentov denného štúdia na obchodných a ekonomických fakultách na Európsku úniu a jej subvencie do poľnohospodárstva, na vstup Slovenska do Európskej únie a jeho ekonomických efektov. Výskum sa uskutočnil v rokoch 2003 – 2005 na vzorke 228, 386 a 413 študentov v jednotlivých rokoch. Ich odpovede boli analyzované podľa pohlavia, veľkosti domácnosti a miesta trvalého pobytu.

Abstract

The article presents opinions of full-time students of Slovak business and economic faculties on the European Union (EU) and its subsidies into the agriculture, on the Slovak Republic accession to the EU and its economic effects. There was a research conducted in 2003, 2004 and 2005 on a sample of 228, 386 and 413 students respectively. Answers were analyzed according to gender, the size of households and the region of permanent residency.

Key words: agriculture, European Union, Slovak Republic, university students, empirical research

1. Introduction

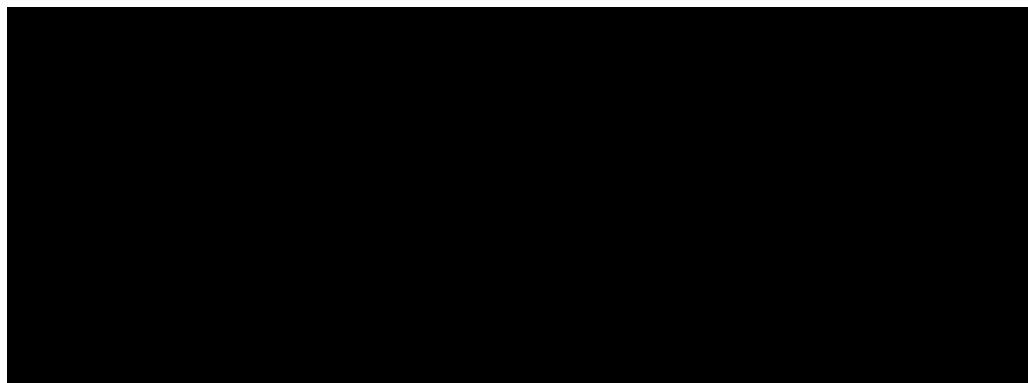
The aim of the article is to present the research of opinions on the EU agriculture, on the Slovak Republic accession to the EU and related economic effects. The research was conducted in 2003, 2004 and 2005 on a sample of 228, 386 and 413 full-time students of economic faculties respectively. The results from 2003 and 2004 were published in (Čarnický, Sudzina and Andrejovský 2004). Methodological aspects of globalization are discussed in (Šikula 2005). Grešš and Greššová (2005) elaborated on a question whether the EU fulfills the criteria of the international organization.

The next chapter describes the research sample and there are opinions of university students on the European Union presented in the following chapters. Analysis of variance (ANOVA) and multinomial regression are used to test the equality of means or proportions. All tests are performed at the confidence level $\alpha = 0,05$. A multivariate approach was used. The selected factors were gender, the size of households and the region of permanent residency.

2. Research sample

The research was conducted a year before the accession, a few days before the accession and a year after the accession. The research sample was chosen by random group selection. There were 228 students (male - 36,1 %, female - 63,9 %) from four economic faculties in 2003. There were 386 students (male - 37,6 %, female - 62,4 %) from five economic faculties in 2004. There were 413 students (male - 44,1 %, female - 55,9 %) from eight economic faculties in 2005. Other factors were the size of households and the region (NUTS 2) of permanent residency. The distribution of the size of households (measured in number of people in the household) in 2003, 2004 and 2005 is presented in the histogram in

Fig. 1 *Size of households (measured in number of people)*

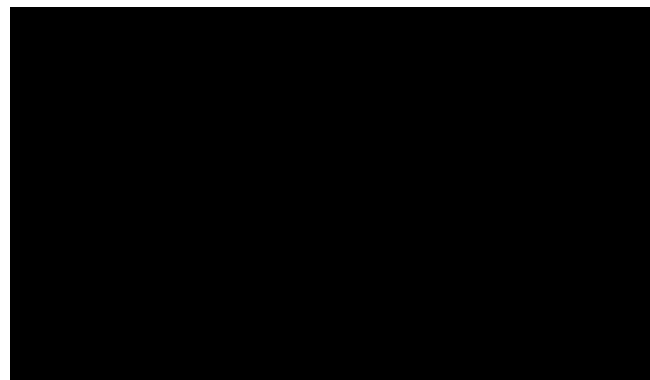
3. Opinions on EU agriculture

Probably the most current report on the situation in Slovak agriculture was published by Ciaian, Pokrivčák and Bartová (2005). Dvořák (2003) analyzed determinants of income statements of companies operating on land. The aim of our research was to analyze opinions of students on direct payments into the agriculture.

Respondents were asked the question "Which option is the closest description of your opinion on the EU agricultural politics?" There were four choices coded as 1 - I agree with the gradual increase of direct payments within several years for new members to achieve the level of old members, 2 - I think that new members should receive the same subsidies as old members after accession, 3 - I think that there should not be any subsidies into the agriculture, 4 - I do not care.

The distribution of the answers in 2003, 2004 and 2005 is presented in the histogram in Fig 2.

Fig. 2 *Opinions on EU agriculture*

One could derive that most of the students consider subsidies to be normal - most of them either agree with the gradual increase of direct payments or want them to be the same for new and old EU member states.

The opinions depend mainly on the year in which the research took place and on gender of respondents. Therefore the answers in the Table 1 are given by gender and the year. It does not matter whether the size of the household is considered to be numerical or categorical variable for the multinomial regression. In case we consider it to be numerical, the p-value of the whole model is 0,00002, the p-value of the year is 0,00131, the p-value of

gender is 0,01117, the p-value of the size of the household is 0,39124 and the p-value of the region is 0,08156. In case we consider it to be categorical, the p-value of the whole model is 0,00008, the p-value of the year is 0,00098, the p-value of gender is 0,01297, the p-value of the size of the household is 0,25479 and the p-value of the region is 0,10020.

Table 1 *Opinions on EU accession by opinion on EU agriculture, gender and year*

	1		2		3		4	
year	male	female	male	female	male	female	male	female
2003	47,56%	48,97%	43,90%	44,14%	1,22%	0,00%	7,32%	6,90%
2004	34,72%	41,42%	43,75%	41,42%	6,94%	7,11%	14,58%	10,04%
2005	42,54%	52,38%	41,44%	38,53%	11,60%	2,16%	4,42%	6,93%

4. Opinions on EU accession

There are more possible views on globalization. For example, Sucháček (2004) considers globalization to be a hidden stimulus for the growth of European territorial identity. But, as for our research, we intended only to measure students' opinions on the EU accession.

Respondents were asked the question "What is your opinion on the Slovak Republic accession to the European union?" There were five choices coded as 1 - I strongly agree, 2 - I more agree, 3 - I do not agree nor disagree, 4 - I more disagree, 5 - I strongly disagree. The distribution of the answers in 2003, 2004 and 2005 is presented in the histogram in Fig 3.

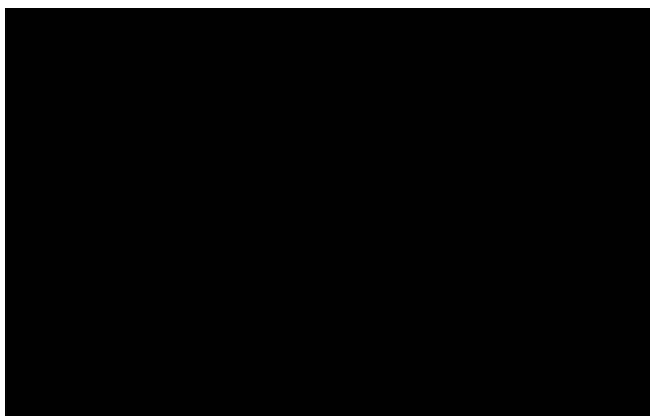

Fig. 3 *Opinions on EU accession*

ANOVA shows that there were statistically significant differences in the answers according to opinion on the EU agricultural politics (p-value = 0,000 071), gender (p-value = 0,000 023), the region (p-value = 0,019 521) and the year (p-value = 0,000 919). The size of the household did not influence the answers significantly (p-value = 0,312 647). Male respondents were more positive (the average was 1,54) than female ones (the average was 1,72). As for the regions, the only significant difference was between Bratislava's (the average was 1,53), Trnava's (the average was 1,57) and Žilina's counties (the average was 1,93). Bratislava's and Trnava's permanent residents gave the most positive answers. The two regions are very close and Trnava's inhabitants can easily commute to Bratislava. So they can exploit all the advantages of the foreign direct investments flowing to Bratislava. Generally,

there was a more positive view on the EU accession in 2003 (the average was 1,48) than in 2005 (the average was 1,74). The average in 2004 was 1,63.

The students who agreed with the negotiated terms in direct payments (coded as 1 in the third chapter), were significantly more positive toward the EU accession (the average was 1,54) than all the others (the average of the those who wanted the same direct payments for new, as well as, old EU member states (coded as 2) was 1,68; the average of the ones who would prefer zero subsidies (coded as 3) was 1,87; the average of the ones who do not care (coded as 4) was 1,87). Answers by gender and the year are given in the Table 2.

Table 2 *Opinions on EU accession by opinion on EU agriculture, gender and year*

year	1		2		3		4	
	male	female	male	female	male	female	male	female
2003	1,26	1,52	1,25	1,69	2,00	-	1,33	1,70
2004	1,38	1,64	1,41	1,68	2,10	1,76	2,10	1,88
2005	1,53	1,64	1,76	1,98	1,67	2,60	1,63	2,06

To sum up, although the presented opinions seem to change in time slightly to more negative, they are still very positive (somewhere between "more agree" and "strongly agree").

5. Opinions on economic effects

In 2005, respondents were asked the question "What is your opinion on economic effects of the Slovak membership in the European union?" There were five choices coded as 1 - very positive, 2 - more positive, 3 - I do not know, 4 - more negative, 5 - very negative. The distribution of the answers is presented in the histogram in Fig 4.

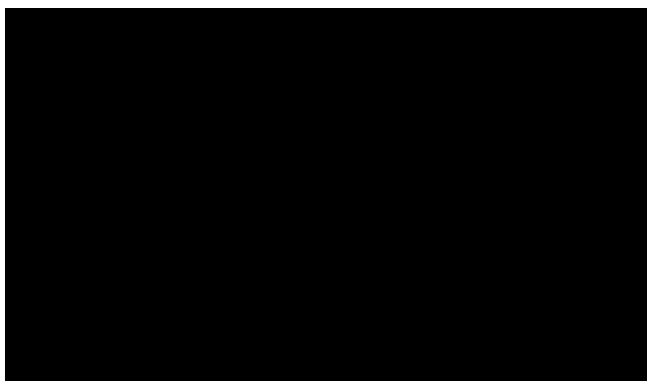

Fig. 4 *Opinions on economic effects*

ANOVA shows that there were statistically significant differences in answers by the opinion on the EU agricultural politics (p-value = 0,000 878) and gender (p-value = 0,003 824), men answered in average 2,11 and women 2,33. There was no link between the answers and the region (p-value = 0,075 460) and again no connection with the household size (p-value = 0,554 185). The students who agreed with the negotiated terms in direct payments (coded as 1 in the third chapter) perceived the economic effects of the integration significantly more positive (the average was 2,10) than the ones who wanted the same direct

payments (coded as 2) for the new as for the old EU member states (the average was 2,35) and the ones (coded as 4) who did not care (the average was 2,58). The average of the ones who would prefer zero subsidies (coded as 3) was 2,19. Answers by gender and the year are given in the Table 3.

Table 3 *Opinions on EU accession by opinion on EU agriculture, gender and year*

	1		2		3		4	
year	male	female	male	female	male	female	male	female
2005	1,94	2,20	2,29	2,40	2,00	3,00	2,38	2,69

Though the average is over 2, the modus and the median are 2, so it can be summarized that most respondents perceive economic effects as more positive.

6. Perceived effects of EU membership

Gofusová (2001) discussed the globalization at the beginning of the 21st century. Andrejčíková (2003) analyzed some integration effects connected with the accession of the Slovak Republic into the EU. Žigová, Štangová and Mihaliková (2002) theorized on the entrepreneurial activities of public administration after the accession. Cehlár, Kršák and Lesniaková (2004) discussed the structural funds of the EU.

In our research, students were asked what they perceive as advantages and disadvantages of Slovak membership in the European Union. Most of them pointed out that the advantage is free movement of people, capital, goods and services (that was connected with possibility to study in EU countries including the acceptance of gained education in other countries; easier movement between countries - without a passport, no need to change currencies (in countries which already adopted euro), no duties, no border controls, no visas, faster border crossing (including Ukraine); with possibility to work abroad legally). Another issues connected with the previous one were foreign direct investments (including new job possibilities in Slovakia), common or open market and easier international trade. The next issue included subsidies, grants and structural funds. About the same number of respondents perceived a better standard of living, a higher economic growth and a positive change in the perception of Slovakia in the eyes of Western Europeans. These are connected with the building of highways, the reconstruction of roads and railroads, the social development, the development of rural regions, the protection of customer rights, the protection of human rights, the development of entrepreneurial environment (liberalization and stability) and overall situation in the Slovak Republic. Students also valued integration *per se*, reforms (once they are finished), more possibilities in general, higher standards in all areas. Some also await common currency adoption by Slovakia.

The main problem connected with the EU was bureaucracy (including difficult decision making, overall complexity of the system, directives) and inequalities between old and new EU countries. The latter are also connected with temporary periods especially in labor market liberalization, strict conditions of accession without temporary relieves, requirements of the EU (some of them are perceived as absurd), different subsidies for EU 15 and 10 new countries, agricultural production (especially quotas), subsidies into agriculture, administrative barriers in general.

Many respondents were concerned with loss of sovereignty (this includes common currency, EU constitution and it is connected with the merging of cultures and the loss of cultural identity), the competitiveness of Slovak companies, salaries (salaries are very low but the prices of e.g. groceries are comparable with other EU countries; exploitation of workforce) and EU membership fees. The changes had to be done too fast, this includes laws (it was not possible to make good new laws in the short time, therefore some of them are of low quality).

The respondents were also concerned with tax harmonization, homosexual marriages, protectionist politics, restrictions in general, brain drain, centralization, a tendency to become a political union, cancellation of many bilateral treaties (e.g. with Russia), socialist direction of the EU and impossibility to leave the EU. Some perceive higher prices (e.g. regulated prices - electricity, gas) as a result of the EU membership. Some problems are connected with goods - export quotas, too much of foreign products decrease Slovak production although sometimes Slovak products are of higher quality. The EU may represent a problem for SMEs, foreign direct investments flow mainly into one sector and that may cause a potential problem. Some students still see some problems at border controls (Austrian side), other see open borders as a potential problem. There is only a small possibility to influence decision making in the EU (because of number of inhabitants of the Slovak Republic).

7. Summary

The research shows that most of the students consider direct payments to be normal - most of them either agree with their gradual increase or want them to be the same for the new and old EU member states. Only a small percentage of them think that there should be no subsidies into agriculture. The opinions depend mainly on the year in which the research took place and on gender of respondents.

Despite the worsening opinions on the Slovak Republic accession to the European Union, students of Slovak economic faculties still perceive it rather positively. The same applies to the economic effects of the membership of the Slovak Republic in the European Union. Opinions were influenced by gender and their opinion on the EU agriculture in both cases. Opinions on the accession were also effected by the region and time. The size of the household of respondents did not effect any opinion.

Positive effects of the EU membership were mainly free movement of people, capital, goods and services, foreign direct investments and structural funds. Smaller number of respondents perceived a better standard of living, a higher economic growth and a positive change in the perception of Slovakia. The main problems were bureaucracy and inequalities between old and new EU countries.

References:

1. ANDREJČÍKOVÁ, Mária (2003). Analýza niektorých integračných efektov súvisiacich s budúcim vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie. In: *Stratégia slovenských podnikov v procese integrácie Slovenskej republiky do Európskej únie*. Košice : Podnikovohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave so sídlom v Košiciach. ISBN 80-225-1605-8

2. CEHLÁR, Michal, Branislav Kršák and Andrea Lesniaková (2004). *Predvstupové a štrukturálne fondy Európskej únie*. Košice : Edičné stredisko fakulty BERG Technickej univerzity v Košiciach. ISBN 80-8073-128-4
3. CIAIAN, Pavel, Ján POKRIVČÁK and Ľubica BARTOVÁ (2005). Slovak Agriculture in the European Union. *Ekonomický časopis*, 53 (7): 736-752. ISSN 0013-3035
4. ČARNICKÝ, Štefan, František SUDZINA and Pavol ANDREJOVSKÝ (2004). Dotácie do poľnohospodárstva v Európskej únii a názory študentov ekonomických fakúlt na vyjednané podmienky pre Slovensko. *Medzinárodné vzťahy*, 2 (1): 106-111. ISSN 1336-1562
5. DVOŘÁK, Marek (2003). Determinanty vývoja hospodárskeho výsledku v obchodných spoločnostiach hospodáriacich na pôde v porovnaní so ziskovými a stratovými podnikmi. In: *Perspektivy agrárneho sektoru po jeho začlenení do evropských struktur*. Kostelec nad Černými Lesy : ČZU PEF Praha, pp. 63-71. ISBN 80-213-1085-5
6. GOFUSOVÁ, Katarína (2001). Globalisation at the Beginning of the 21st Century. *Zeszyty naukowe Akademii rolniczej im H. Kollątaja w Krakowie*, pp. 351-356. ISSN 0239-9342
7. GREŠŠ, Martin, Mária GREŠŠOVÁ (2005). Spĺňa Európska únia kritériá medzinárodnej organizácie? In: *Vedecké aspekty vstupu SR do EÚ*. Bratislava : Ekonóm. pp. 49-53. ISBN 80-225-1974-4
8. LIKERT, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology*, 22 (140): 5-53.
9. LIPKOVÁ, Ľudmila et al. (2004). *Európska únia - ekonomika krajín*. Bratislava : Ekonóm. ISBN 80-225-1807-7
10. SUCHÁČEK, Jan (2004). Globalisation as a Hidden Stimulus of the Growth of European Territorial Identity. *IAPSS Journal of Political Science*, 8: 25-36. ISSN 1583-3984
11. ŠIKULA, Milan (2005). K metodologickým východiskám ponímania fenoménu globalizácia. *Ekonomický časopis*, 53 (7): 663-679. ISSN 0013-3035
12. ŽIGOVÁ, Silvia, Nora ŠTANGOVÁ and Eva MIHALIKOVÁ (2002). Vplyv vstupu Slovenskej republiky do EÚ na podnikateľské aktivity verejného sektora. In: *Modernizácia verejnej správy*, Košice : Univerzita P. J. Šafárika, pp. 226-233. ISBN 80-7097-479-6

Contact:

Ing. Pavol Andrejovský, Ph.D.
Faculty of European Studies and Regional Development
Slovak University of Agriculture Nitra
pavol.andrejovsky@fem.uniag.sk

Ing. Mgr. František Sudzina, Ph.D.
Faculty of Business Economics
University of Economics Bratislava
sudzina@euke.sk

Problematika rizík v niektorých dobových percepciách liberalizmu*Peter Barát***Abstrakt**

V príspevku je predstavených niekoľko poznámok k problematike rizík v niektorých dobových percepciách liberalizmu. Snažili sme sa reagovať napríklad na otázky: Môže byť liberalizmus vnímaný ako bezpečnostné riziko? Aký je vzťah reflexie a percepcie v tomto procese? Môže byť percepcia dominantnou? Uvedomujúc si určité zjednodušenie, dovoľujeme si v príspevku konštatovať, že áno. V poslednej dobe, keď sa teórie medzinárodných vzťahov posúvajú do roviny porozumenia reálnym fenoménom a procesom, je zrejmé, že aj teoretická a publicistická argumentácia vychádza z osobného porozumenia autora, politika či vedca. Uvedomujeme si, že pojem reflexia je mediálne veľmi frekventovaný predovšetkým vo svojej normatívnej podobe. Prostredníctvom ktorej sa predovšetkým politici a niektoré analytické koncepcie snažia adekvátne účelovo hodnotiť situácie, výber cieľov a prostriedkov. Zároveň je v tejto podobe veľmi blízka pojmu percepcia, ktorá samotná je determinovaná prostredím, z ktorého jej nositeľ vychádza a tiež je adekvátne účelová pre potrebu zvládnutia situácie v želaných intenciách s očakávanými efektmi.

Abstract

In this article we are presenting some remarks to problems of the risks in some contemporary perceptions of the liberalism. We have tried to react, for example, on these questions: May be the liberalism perceived as security risk? What is relation of the reflection and perception in this process? May be the perception dominant? Being conscious of some simplification, in this article we are allowed to allege - yes. In last time, when the theories of the international relations becomes the theories of understanding to real phenomena and processes, it is evident that also the theoretical and publicity argument issues from personal understanding of the author, politician or scientist. We are realizing that term reflection is very frequent in media, almost in its normative version. By means of this reflection mainly the politicians and some analytic conceptions are trying adequately purposely to evaluate situations, selection of objectives and means. At the same time, the reflection is, in this version, very similar to term perception, which itself is determined by surroundings from which the author goes out. This perception is also adequately purposive for managing the situation in desired ranges with expected effects.

Problematiku rizík vo vzťahu k percepciám, publicistického i teoretického charakteru, sa snažíme explanovať predovšetkým v kontexte realizačných prác na projekte VEGA 1/2498/05 Bezpečnostné riziká v medzinárodných vzťahoch na počiatku 21. storočia. Problematiku kontextuálnych súvislostí bezpečnostných rizík a percepcií liberalizmu sme začali tematizovať už samotnou formuláciou takých otázok ako:

1. Ako liberalizmus reflektuje riziko? Ako liberalizmus vníma bezpečnostné riziko? Ako artikuluje a agreguje výsledky týchto reflexií a percepcií?
2. Môže byť liberalizmus vnímaný ako bezpečnostné riziko? Ak áno, tak v akých podobách? Ako sú artikulované a agregované?
3. Aký je vzťah reflexie a percepcie v tomto procese? Môže byť percepcia dominantnou?

Je to rad pomerne zložitých otázok, a to predovšetkým vtedy ak k nim priradíme otázky: Aký je vzťah reflexie a percepcie v tomto procese? Môže byť percepcia dominantnou?

Uvedomujúc si určité zjednodušenie, dovoľujeme si na tomto mieste konštatovať, že áno - percepcie sú v tomto procese dominantnými. Je to zrejmé i vtedy, keď si uvedomíme:

- že samotná teória medzinárodných vzťahov v poslednom období veľmi intenzívne hľadá optimálny pomer výkladu a porozumenia;
- že kritéria objektívnosti, pravdivosti a správnosti sa dostávajú do polohy, keď strácajú svoj pôvodný význam (sú pod silným vplyvom personifikácie poznávacieho procesu, v dôsledku čoho sú dominantnými aj v týchto súvislostiach subjektívne faktory), čo je na jednej strane sprievodným javom pluralizácie teórie medzinárodných vzťahov, no zároveň na druhej strane spôsobuje vážne ťažkosti s neadekvátnymi požiadavkami na objektivizáciu, verifikáciu a falzifikáciu teoretických hypotéz.

V poslednej dobe je, aj v tomto kontexte, zrejmé, že sa teórie medzinárodných vzťahov posúvajú do roviny porozumenia fenoménom a procesom v medzinárodných vzťahoch, čo predikuje odlišné formulácie problémov, podobne odlišnú tematizáciu. Následne aj argumentácia vychádza z osobného porozumenia, stanovisku a následne aj prognózam či odporúčaniam autora, politika či vedca.

V tomto kontexte je potrebné poznamenať, že pojem reflexia je mediálne veľmi frekventovaný predovšetkým vo svojej normatívnej podobe. V tejto podobe je to hodnotiaca reflexia, prostredníctvom ktorej sa predovšetkým politici a niektoré analytické koncepcie (napr. zahraničnej politiky na úrovni aplikačnej teórie) snažia adekvátne účelovo hodnotiť situácie, výber cieľov a prostriedkov. Reflexia v tejto podobe predstavuje hodnotenie ako cyklus.¹ Zároveň je v tejto podobe veľmi blízka pojmu percepcia, ktorá samotná je mimo iného, determinovaná prostredím, z ktorého jej nositeľ vychádza. Tiež sa orientuje na snahu hodnotiť situáciu s adekvátnym výberom cieľov a prostriedkov pre potrebu zvládnutia situácie v želaných intenciách s očakávanými efektmi.

Teoretickú reflexiu možno ponímať ako snahu uchopiť, označiť, opísať, analyzovať, poznávať a adekvátne vysvetľovať proces vzniku a vývoja fenoménov, následné ich procesné a cyklické konštituovanie s pomocou teoretických nástrojov, prístupov, metód, poznatkov, skúseností a sledujúc teoretické ciele. Späťne potom aj rôzne teoretické prístupy ovplyvňujú základné politické postoje napr. v debatách o žiadúcom usporiadaní Európskej únie. K najdôležitejším otázkam týchto debát patrí otázka delby kompetencií medzi štátmi a európskymi inštitúciami, predovšetkým Európskej komisie, Rady ministrov a Európskeho parlamentu. Postoje utvárané inštitucionalizmom obhajujú posilňovanie Európskej komisie a Európskeho parlamentu a varujú, že opačný vývoj by viedol k rozdrobeniu a rozbitiu už dosiahnutej integrácie. Postoje utvárané liberálne medzivládnyimi prístupmi zdôrazňujú, že kľúčové rozhodnutia musia byť v pôsobnosti členských štátov, európske inštitúcie preto považujú len za nástroje na implementáciu týchto rozhodnutí, ktorým navyše, na rozdiel od vlád, chýba demokratická legitimita.²

Druhý súbor poznámok smeruje k liberalizmu ako sociálnemu fenoménu. Takto ponímaný liberalizmus vznikol pôvodne ako výraz hnutia politickej emancipácie ekonomicky a sociálne emancipovaných príslušníkov stredných stavov, ako výraz dobovej a historickej nevyhnutnosti v zostupnom civilizačnom vývoji. Teda vo svojom vzniku nepredstavoval len

¹ Klaus, V.: Využijme „období reflexe“ pro vymezení jiné Evropské únie. In: Webstránka Konzervativního inštitútu, ČLÁNKY, Václav Klaus, 21. 7. 2005, <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?611>

² Pozri: Drulák, P.: Teorie mezinárodních vztahů. Praha : Portál, 2003, s. 193 - 194.

ekonomické učenie, ekonomickú a politickú ideológiu, ale predovšetkým sociálnu filozofiu a myslenie. Zároveň vo svojom vzniku otvoril aj rôznorodé smery svojho vývoja. Napríklad monarchistické spoločenské usporiadanie vytvorilo predpoklady pre následné konštitučno-monarchistické a republikánske usporiadanie mocenského systému a následne aj pre rozvíjanie anglickej a francúzskej podoby liberalizmu ako protikladu konzervatívnemu monarchizmu. Teda vo svojich počiatkoch mal bezprostredne odstrániť politické prekážky k účasti na moci, dnes hľadá súčasný republikanizmus dobové prekážky pri riešení priamej, nepriamej a skrytej diskriminácie. Liberalizmus tiež pôvodne vznikol predovšetkým ako produkt mužskej emancipácie a dobové agregovanie požiadaviek zavŕšenia napríklad rodovej emancipácie (emancipácia žien formou odstránenia pozostatkov priamej, odstránením nepriamej a skrytej diskriminácie) straší predstaviteľov tradičného, respektíve konzervatívneho liberalizmu (samozrejme v rôznych podobách) v súčasnosti. Mimo iného aj preto neprekvapuje názor, že súčasný moderný liberalizmus má svoju pravicovú, ľavicovú a centristickú formu.

Tradičné konzervatívne pravicové strany potom akceptujú vo svojich ideológiách také liberálne zásady trhového hospodárstva ako voľný pohyb kapitálu, osôb a pracovnej sily, pokiaľ to v zmysle ich predstáv neoslabuje tradičné inštitúcie spoločnosti štát, rodinu, školu a cirkev. Tieto treba predovšetkým pred, ľavicovým a postmoderným liberalizmom chrániť.³ Podľa predstaviteľov KDH majú ústavní činitelia Slovenskej republiky, mimo iného, aj povinnosť chrániť na úrovni Európskej únie kresťanské hodnoty, národné záujmy Slovenskej republiky v oblasti kultúry, školstva, daňového systému a vnútornej bezpečnosti. Tiež zdôrazňujú, že Charta ľudských práv začlenená do návrhu Ústavy Európskej únie podliehala, pri svojom vývoji a aj pri zdôvodňovaní potreby začleniť ju do tohto návrhu, príliš veľkému vplyvu ľavicového liberalizmu. Preto v tejto podobe a v takomto kontexte je pre Kresťansko-demokratické hnutie neprijateľná. Iný príklad - Jean-Piere Raffarin, bývali francúzsky premiér, sa na jednej strane snažil, opierajúc sa o kooperáciu s neogaullistickým prezidentom Jasquom Chiracom a s pravicovým parlamentom, minimalizovať tzv. „sociálny štát“ a zároveň sa riadenou migráciou snažil riešiť problematiku menšinových práv a pracovného trhu.⁴ Smerom k ostatným menšinám jeho vláda presadzovala program odstraňovania rôznych prejavov priamej diskriminácie dôsledným využívaním existujúceho ústavnoprávneho systému a nepriame formy diskriminácie v dôsledku nerovnosti príležitostí vnímala len ako dôsledok prirodzenej nerovnosti. V prípade jej vypuklých prejavov pripúšťala, v niektorých prípadoch, len možnosť jej zmierňovania afirmatívnymi opatreniami. V tomto prípade sa preferuje tzv. tradičné vnímanie sociálnych statusov.⁵

³ Tak sa vyjadrovali, napríklad v čase rokovaní o ústavnej zmluve Európskej únie, čelní predstavitelia Kresťansko-demokratického hnutia. Pozri napr. Palko, V.: Bratrancei sa zblížujú. In: Domino fórum, 20/2004. Treba poznamenať, že v jeho percepciách vystupujú ľavicový a postmoderný liberalizmus ako názorovo a hodnotovo konkurenčné a nepriateľské voči pravicovému kresťanskému konzervativizmu.

⁴ Z 577 mandátov po posledných parlamentných voľbách obsadilo UMP - Zväz pre prezidentskú väčšinu, základom ktorého je Združenie pre republiku - 354; UDF - Zväz pre francúzsku demokraciu ako stredová pravica - 45; Socialisti bývalého premiéra Lionela Jospina - 140; Komunisti, Zelení a ďalšia ľavica 38 mandátov. Koncom mája 2005 po odmietnutí ústavnej zmluvy v referende podal do rúk prezidenta demisiu a novú vládu vedie Dominique de Villepin.

⁵ Pozri: Sintomer, Y.: Rod a politické zastoupení: otázka parity vo Francii. In: Barša, P. (editor): Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia 7. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 135 - 153. Nepokoje vo Francúzsku podľa mnohých znamenajú predzvesť krachu integrovaného multikultúrneho sociálneho francúzskeho štátu a na

Teraz uvedieme niekoľko poznámok k problematike percepcií liberalizmu. V percepciách Ludwiga von Misesa vystupuje liberalizmus ako súbor predstáv, názorov a stanovísk o tom ako čo najrozumnejšie organizovať spoločnosť tak, aby sa zachovala organická jednota individuálneho a kolektívneho, národného a internacionálneho, interného a externého. Preto vo svojej knihe „Liberalizmus“ pod liberalizmom nechápe len ekonomické učenie, ale aj sociálne myslenie, od ktorého závisí budúcnosť ľudstva.⁶ L. Mises touto knihou prezentoval svoje chápanie liberalizmu, v dobe, keď, ako uvádza v predslove k anglickému vydaniu tejto knihy z roku 1962, „sú princípy filozofie liberalizmu 19. storočia skoro zabudnuté. V dobe, keď v kontinentálnej Európe si ich pamätá len málo ľudí. V dobe, keď v Anglicku sa výraz „liberálny“ používal najviac, aby označil program, ktorý sa len v podrobnostiach odlišuje od totalitarizmu socialistov. V dobe, keď v Spojených štátoch znamenal „liberálny“ súbor ideí a politických postulátov, ktoré sú v každom ohľade opakom toho, čo liberalizmus znamenal pre predchádzajúce generácie. „Svojrásny americký liberál usiluje o všemocnosť vlády, je rozhodným nepriateľom slobodného podnikania a obhajuje všeobecné rozšírenie plánovania uskutočňovaného vládnymi úradmi, to znamená socializmus.“⁷

Na inom mieste tejto knihy Ludwig von Mises poznamenáva, že ak chce vedecká komunita vedieť, čo je liberalizmus a o čo sa usiluje, nesmie získavať informácie tým spôsobom, že sa bude obracať len k histórii a zisťovať, o čo liberálni politici usilovali a čo uskutočnili. Lebo nikde sa liberalizmu nepodarilo presadiť svoj program podľa pôvodného zámeru. Lebo ani programy a činy tých strán, ktoré sa nazývajú liberálnymi, im nemôžu podať informáciu o skutočnom liberalizme. Liberalizmus nie je pre Ludwiga von Mises uzavretou náukou, nie je strnulou dogmou, je aplikáciou vedy na spoločenský život ľudí. Tak ako sa od doby D. Huma, A. Smitha, D. Ricarda, J. Benthama a W. Humbolta nezastavila veda o národnom hospodárstve, sociológii a filozofii, tak je aj náuka o liberalizme, aj keď sa základná myšlienka nezmenila, v rôznych dobách iná.⁸

V percepciách Johna Deweyho vystupuje liberalizmus ako sociálna filozofia dostávajúca nakoniec podobu sociálnej edukácie, všeobecného, slobodného a otvoreného systému vzdelávania spoločnosti.⁹ Vlastné celoživotné krédo sformoval takto: „Hoci som sa v živote venoval mnohým veciam, mojím osudom je filozofia, ktorou som chcel preniknúť do jadra problémov nášho praktického života. Budúcnosť vidím v demokracii a dobrej vôli človeka.“¹⁰ On však nefilozofoval, ako sa sám vyjadroval, len pre budúcnosť, ale predovšetkým pre svoju dobu, ktorú jeho filozofia stelesňuje. Hoci svoj filozofický projekt

ňom budovanej spoločnosti - pozri napr. Bernard-Henri Lévy: V stratených teritóriách republiky. In: SME, 19. 11. 2005, s. 12. Sami Thak: Ako handra na luxusnom stole. In: SME, 19. 11. 2005, s. 12.

⁶ Pozri Greaves, B. B.: Osobní setkání s Ludwigem von Misesem. In.: Mises, L. von: Liberalismus. Praha: Liberální institut, Ekopress, 1998, s. 7 – 8. Prvýkrát publikovaná v roku 1927, my sa odvolávame na vydanie z roku 1998.

⁷ V rokoch 1945 - 1969 pôsobil na New York University. Pozri: Mises, L. von: Liberalismus. Praha: Liberální institut, Ekopress, 1998, s. 9.

⁸ Pozri tamže, s. 14.

⁹ Jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia, ktorý už počas svojho života dosiahol mimoriadne uznanie, sa narodil 20. októbra 1859 v USA a zomrel 1. júna 1952 v New Yorku. Napríklad oslavy jeho 70., 80. a 90. narodenín boli veľkolepými udalosťami, organizovanými zvláštnym výborom, a zúčastnili sa na nich tisíce ľudí vrátane viacerých hláv štátov. Jeho filozofické dielo predstavuje takmer 40 kníh a vyše 700 článkov.

¹⁰ Dewey, J.: Rekonštrukcia liberalizmu. Z politickej filozofie klasického pragmatizmu. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 17.

najradšej označoval termínom „inštrumentalizmus“, do dejín filozofie sa zapísal ako jeden zo spoluvytvorcov klasického amerického pragmatizmu. Jadrom jeho pragmatizmu je rekonštrukcia. Na základe rekonštrukcie filozofie a ľudskej skúsenosti chcel rekonštruovať aj celú kultúru: politiku, demokraciu, inštitúcie, liberalizmus, individualizmus, etiku, umenie, výchovu, školu, ba aj náboženstvo. Odmietal všetky dualizmy, ktoré podľa neho plodia umelé problémy a zavádzajú nás: dualizmus medzi žiakom a učebnými osnovami, školou a spoločnosťou, výchovou a životom, cieľmi a prostriedkami, jednotlivcom a spoločnosťou, súkromným a verejným záujmom, umením a každodenným životom, zmyslami a rozumom, objektmi a ideami, myslením a konaním, teóriou a praxou, telom a dušou, reálnym a ideálnym, faktom a hodnotou, človekom a prírodou, organizmom a prostredím. Pod dualizmom rozumel definitívnu, neredukovateľnú separáciu faktov alebo ideí. Zmyslom a samoúčelom všetkého je mu rast a rozvoj. Aký je Deweyho liberalizmus? Tradične sa za liberála pokladá ten, pre koho je centrálnou sociálnou a politickou hodnotou alebo princípom, z ktorého primárne posudzuje všetko spoločensko-politické dianie, individuálna sloboda. Vychádzajúc z toho, liberáli formulujú aj svoju koncepciu ostatných hodnôt, najmä takých, ako sú rovnosť a spravodlivosť.

Pokiaľ ide o pragmatistov - klasických i súčasných -, oni sami sa celkom prirodzene hlásia k liberalizmu, hoci opačne to už tak celkom neplatí a len veľmi málo liberálov sa hlási k pragmatizmu aj keď v súčasnosti sa aj toto začína meniť. Niektorí napr. hovoria o pragmatistickom obrate u R. Dahla, iní o Rawlsovom naplňaní Deweyho projektu. Na druhej strane R. Rorty na viacerých miestach preberá podnety z Rawlsa a inkorporuje ich do svojej koncepcie.¹¹ Napriek všetkému niet pochyb, že môžeme celkom legitímne hovoriť o istom type liberalizmu, založenom na filozofii pragmatizmu. Anderson ho vymedzuje takto: „Pragmatický liberalizmus je logickou alternatívou k ortodoxnému liberalizmu... Pragmatický liberalizmus reprezentuje rozvinutú kritickú odpoveď na krajnú abstraktnosť, nepraktickosť a čudný mechanistický názor na ľudskú motiváciu a verejnú činnosť v klasickej tradícii liberálneho myslenia.“¹² Tento typ liberalizmu, ktorý vznikol v tradícii amerického myslenia, je nepochybne odlišný od britského liberalizmu, pochádzajúceho od T. Hobbesa, J. Locka a A. Smitha. Rozdiely medzi nimi pokladajú niektorí interpreti za takmer priepastné.¹³ Napriek tomu možno ich vzťah vnímať ako prirodzený a vnútorný, to znamená, že byť pragmatistom zahŕňa aj byť liberálom, a to aj napriek tomu, že tento liberalizmus bude iný, resp. do istej miery radikálne iný.

Problémom, ktorý spoločenský vývoj nastolil filozofii liberalizmu, sa takto prestala javiť len individualita, ale už aj komunita, presnejšie ich vzájomný vzťah. Pretože ľudská existencia individua je neustálym spoločenským procesom interakcie, či „transakcie“ a rekonštrukcie. Ak autonómne a izolované individuum nie je východiskom politického myslenia a konania, nie je ani ich cieľom. Negatívna sloboda ako odstránenie reštrikcií v rozvoji a voľnom pohybe jednotlivca podľa J. Deweyho nestačí. Takúto slobodu pokladá za čisto „formálnu“ a požaduje „skutočnú“ slobodu ako konkrétnu schopnosť človeka realizovať

¹¹ Pozri tamže, s. 30.

¹² Anderson, Ch. W.: *Pragmatic Liberalism*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990, s. 10.

¹³ Pozri napr. O'Sullivan, J.: Na konci svých sil: Americký liberalizmus v 90. letech. In: *Liberalismus konce 20. století*. Praha: Občanský institut, 1994, s. 11 - 25. Tento autor hovorí o rozdieloch medzi „ekonomickým“ a „sociálnym“ liberalizmom.

svoje ciele v konaní. Demokracia preňho nie je len spôsob vládnutia, ale aj veľmi široký spoločenský jav, rovnajúci sa spôsobu života jednotlivca aj celej komunity. Takto poňatá demokracia je neustálym procesom, v ktorom ľudia nehľadajú identitu v autonómii a izolácii, ani výhody jedného na úkor druhého. Potrebujú skôr adekvátnu komunikáciu a kooperáciu v záujme utvárania lepšieho života každého z nich a tiež aj komunity a lepšej spoločnosti. Takáto koncepcia demokracie je zjavne antielitárska a antipopulistická a ako politický proces prebieha v „inteligentnej spoločenskej činnosti“ a súčinnosti „tvorivej inteligencie“.¹⁴

V percepciách Vladimíra Palka, v tomto kontexte nie politika, ale predsedu redakčnej rady štvrťročníka *Impulz*, vystupuje liberalizmus ako oportunistická, teda neprincipiálna, bezzásadová a nedôveryhodná politická ideológia a politika. Ďalej ako nesystémová a nerozumná programová orientácia a nakoniec ako protikresťanská svetonázorová orientácia, ako status a spôsob života bez hodnôt - teda nie koncepcia myslenia, učenie, či teoretická reflexia. Akú majú konkrétnu podobu a obsah tieto percepcie a aký význam im možno prikladať? Pokúsime sa odpovedať na tieto otázky prostredníctvom krátkej analýzy vybraných článkov Vladimíra Palka.¹⁵ V prvom ponúka svoju percepciu významu francúzskeho NIE ústavnej zmluve Európskej únie. Toto NIE vníma ako gesto, ktoré zrejme urobilo z tejto zmluvy mŕtvy dokument, a v ktorom sa zračí veľký paradox. „Občania kolísky sekulárneho humanizmu odmietli pokus zjednotiť na báze sekulárneho humanizmu celú Európu. Toto je paradox paradoxov.“¹⁶ Podľa neho takí kresťanskí demokrati ako Robert Schumann a Konrad Adenauer zakladali dnešnú Európsku úniu v súlade so svojím svetonázorom na báze pragmatickej spolupráce, ktorá, ako sa ukázalo, bola zárukou mieru. „Ústava bola pokusom zjednotiť Európu na základe sekulárneho humanizmu, ba čo viac, bola pokusom zjednotiť Európu na základe odmietnutia či zatajovania reálnych historických koreňov Európy. Tieto korene sú kresťanské.“ ... „Niežeby ústavy členských štátov neobsahovali prvky sekulárneho humanizmu. Naopak, takéto prvky nájdeme aj v ústave slovenskej i v iných ústavách. Zrejme však v žiadnej z nich nie je tento princíp tak silný ako v návrhu ústavy Európskej únie. Formulácie ústavy v kombinácii so súdnym aktivizmom nadnárodných súdov dávajú všetky predpoklady, aby sa v Európskej únii presadzovali protikresťanské postoje v otázkach, ako je ochrana manželstva, rodiny, ochrany ľudského života, klonovanie atď.“¹⁷

V druhom článku ponúka svoje percepcie diskusie na témy islamu a terorizmu, ktorá sa viedla po júlovom terore v Londýne v ľavicovoliberalnom, podľa názoru Vladimíra Palka, denníku *SME*. „Išlo o úvahy ľavicových liberálov, a to nielen západného pôvodu, ale i liberálnych moslimov žijúcich na západe.“ ... „Ak by mal niekto po Londýne a Madride pokorne priznávať chybu, tak sú to ľavicoví liberáli. Pred niekoľkými rokmi kritizovali Berlusconiho za jeho výrok o západnej civilizácii ako o civilizácii najlepšej, keďže podľa nich sú si všetky civilizácie rovné. Pestovali utópiu multikulturalizmu o harmonickom súžití

¹⁴ Pozri: Dewey, J.: Rekonštrukcia liberalizmu. Z politickej filozofie klasického pragmatizmu. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 34 - 35.

¹⁵ Máme na mysli články: NON paradoxy. In: *Impulz*, 2/2005. Zabíjali moslimovia? Kritizujeme kresťanov. In: *Impulz*, 3/2005, s. 19 - 21. Ľavicový liberalizmus a zločin. In: *Impulz*, 3/2005, s. 30 - 59. Preto práve tieto články, lebo, podľa všetkého, predstavujú akúsi syntetickú vzorku jeho printových publikácií.

¹⁶ Palko, V.: NON paradoxy. In: *Impulz*, Revue pre modernú katolícku kultúru, 2/2005, s. 2.

<http://www.impulzrevue.sk/article.php?20>

¹⁷ Tamže s. 1.

kultúr, a to nie spôsobom štát vedľa štátu, kontinent, vedľa kontinentu, ale ulica vedľa ulice, dom vedľa domu, byt vedľa bytu. Pre každého, kto spochybňoval túto koncepciu a varoval pred dôsledkami imigrácie, mali pripravené nálepky ako „netolerantný“, „šovinista“ a „rasista“. Z politikov, ktorý sa na západe odvážili nerešpektovať systém príkazov a zákazov, známy pod názvom political correctness a dali si do programu boj proti imigrácii, tvorili tzv. extrémnu pravicu. Z bežného populistu, akým je korutánsky hajtman Jörg Hajder, robili z jeho antiimigračnej politiky nacistu. Na Rakúsko uvažovali po vstupe Hajderovej FPÖ do vlády sankcie. V rezolúciách Európskeho parlamentu vyhlasovali islam za rovnaký zdroj európskej kultúry ako kresťanstvo. V návrhu európskej ústavy odmietli uviesť zmienku o kresťanstve, pretože by sa to mohlo dotknúť moslimov.“... „Naproti tomu kresťania nemusia byť ničím prekvapení. Neveria v rovnosť civilizácií, ani náboženstiev...“¹⁸ V závere článku dodáva, že „nič nie je také vzdialené kresťanom ako to, čo sa stalo v New Yorku v roku 2001, v Madride v roku 2004 a v Londýne v roku 2005. napriek tomu sú ľavicoví liberáli schopní v úvahách o terore okamžite zabúsiť ku kresťanom a označiť ich vieru za problém. Sami sa považujú za najosvietenejších a najtolerantnejších, pritom sa však utápajú v predsudkoch.“¹⁹

V treťom článku ponúka percepcie svojej vlastnej tematizácie súvislostí a vzťahov ľavicového liberalizmu a zločinu. V tomto rozsiahlom článku uvádza svoje názory, úvahy a stanoviská k 11 témam s príznačnými názvami - Sympatickí zločinci na filmovom plátne, Prečo je gangster dobrý? Lebo spoločnosť je zlá!, Od „Sex“, Drugs and rock’n’roll“ až po gansta rap, A čo v strednej Európe?, A ako to bolo za Sovietov?, Viac (menej) kresťanstva, menej (viac) drog, Podpora sexbiznisu, Zločinci exkluzívne, Polícia ako terč, Radšej mafia ako KDH, Legislatívna nechut', Kríza rozumu. Následne konštatuje, že v dobe ľavicového liberalizmu, ktorá začala v 60. rokoch 20. storočia, sa ľavicový liberalizmus zmocňuje témy zločinu ako fascinujúcej témy iným spôsobom ako kresťanstvo. „V kresťanstve je zločin zlom, ktoré si zasluhuje trest. ... Ľavicový liberalizmus zahmlieva pojmy viny a trestu, nezaujíma ho potreba obrátiť zločinca, jeho vinu relativizuje, romantizuje a používa ju ako nástroj proti tradičnej spoločnosti. Robí tak v oblasti kultúry, a to kultúry zábavy i kultúry mediálnej, ale aj v politickej praxi. Pozornosťou, či dokonca sympatiami zahrňuje zločinca nezriedka väčšmi než zločincovu obeť. Zločin popularizuje, robí ho príťažlivým, vytvára kriminogénne prostredie, v konečnom dôsledku sa obracia proti nevinným ľuďom, čo je dôsledkom relativizácie pravdy. I to je dôkazom, že sprievodným znakom ľavicového liberalizmu, a to ešte viac než kríza viery, je predovšetkým kríza rozumu.“²⁰ Tu treba poznamenať, že ako éru ľavicového liberalizmu vníma súčasné obdobie, ktoré začalo v 60. rokoch 20. storočia v USA a Európe a následne v 90. rokoch aj v strednej a východnej Európe. Zároveň ako ľavicovoliberálne vníma nielen socialistické, sociálnodemokratické strany a ich politikov, ale aj Demokratickú stranu USA a jej politikov, dobové rozhodnutia liberálneho Najvyššieho súdu USA, tiež socialistickú politiku „Veľkorysej spoločnosti“ prezidenta Johnsona v 60. rokoch a aj mainstreamové médiá USA.²¹

¹⁸ Palko, V.: Zabíjali moslimovia? Kritizujeme kresťanov. In: Impulz, Revue pre modernú katolícku kultúru, 3/2005, s. 1. <http://www.impulzrevue.sk/article.php?20>

¹⁹ Tamže s. 2.

²⁰ Palko, V.: Ľavicový liberalizmus a zločin. In: Impulz, Revue pre modernú katolícku kultúru, 3/2005, s.59.

²¹ Pozri tamže s. 44.

Záverom je možné konštatovať, že ak v percepciách Ludwiga von Misesa a Johna Deweyho je liberalizmus predstavovaný ako nevyhnutnosť, hybná sila a nádej civilizačného vývoja svetového spoločenstva. Teda nevyhnutne je vnímaný aj ako jeden zo základných systémových a národnoštátnych faktorov budovania nového, rozumného, efektívneho a bezpečného svetového poriadku a tiež je vnímaný aj ako prirodzený zdroj a následne aj produkt rozvojových snáh liberálnodemokratických spoločností.

Tak naproti tomu v percepciách Vladimíra Palka je liberalizmus považovaný za odbočenie z trajektórie civilizačného vývoja, predstavuje pre tento vývoj hrozbu a zároveň je výrazom spoločenskej degradácie. Teda je vnímaný, v svojom komplexe, tiež ako zdroj rizík a hrozieb jednak pre budovanie nového, rozumného a spravodlivého svetového poriadku a jednak aj pre budovanie moderných kresťansko-demokratických a morálne vyspelých spoločností.

Použitá literatúra:

1. DEWEY, J.: *Rekonštrukcia liberalizmu. Z politickej filozofie klasického pragmatizmu*. Bratislava: Kalligram, 2001.
2. DRULÁK, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha : Portál, 2003.
3. Greaves, B. B.: Osobní setkání s Ludwigem von Misesem. In.: Mises, L. von: *Liberalismus*. Praha: Liberální institut, Ekopress, 1998, s. 7 – 8.
4. KLAUS, V.: Využijme „období reflexe“ pro vymezení jiné Evropské únie. In: *Webstránka Konzervativního institutu, ČLÁNKY, Václav Klaus*, 21. 7. 2005, <http://www.konzervativismus.sk/article.php?611>
5. LÉVY, B.-H.: V stratených teritóriách republiky. In: *SME*, 19. 11. 2005, s. 12.
6. Mises, L. von: *Liberalismus*. Praha: Liberální institut, Ekopress, 1998.
7. O’SULLIVAN, J.: Na konci svých sil: Americký liberalizmus v 90. letech. In: *Liberalismus konce 20. století*. Praha: Občanský institut, 1994, s. 11 - 25.
8. PALKO, V.: Bratrance sa zblížujú. In: *Domino fórum*, 20/2004.
9. PALKO, V.: NON paradoxy. In: *Impulz, Revue pre modernú katolícku kultúru*, 2/2005, <http://www.impulzrevue.sk/article.php?20>
10. PALKO, V.: Zabíjali moslimovia? Kritizujme kresťanov. In: *Impulz, Revue pre modernú katolícku kultúru*, 3/2005, <http://www.impulzrevue.sk/article.php?20>
11. PALKO, V.: Ľavicový liberalizmus a zločin. In: *Impulz, Revue pre modernú katolícku kultúru*, 3/2005, s. 30 - 59.
12. SINTOMER, Y.: Rod a politické zastoupení: otázka parity ve Francii. In: *Barša, P. (editor): Politika rodu a sexuální identity*. Sociální studia 7. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 135 - 153.
13. THAK, S.: Ako handra na luxusnom stole. In: *SME*, 19. 11. 2005, s. 12.

Informácie o autorovi:

PhDr. Peter Barát

Katedra politológie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

barat@dec.euba.sk

Energetika – obnoviteľné zdroje energie a dovoz surovín*Michal Fabuš – Miroslav Mečár***Abstrakt**

Za posledné desaťročia sa v našich podmienkach výrazne plynofikovalo a plyn sa stal hlavnou energetickou surovinou, jednak na výrobu tepla ale aj elektrickej energie. Pôvodne lacná surovina, no v ostatných rokoch cena prudko rastie, aj preto že kopíruje cenu ropy, ktorej vývoj je závislý nielen od klasickej cenotvorby ale aj od politického vývoja vo svete. Slovenská republika má obmedzené zásoby palivo-energetických surovín, najmä ropy a zemného plynu, v ktorých je trvalo odkázaná na ich dovoz a situácia sa nezmení ani v budúcich rokoch. Obnoviteľné zdroje energie, ktorých základom je slnečné žiarenie (biomasa, vodná, veterná a slnečná energia), sú schopné úplne pokryť spotrebu všetkých druhov energie prakticky v každej krajine sveta. Sú ekologické a neznečisťujú prostredie.

Kľúčové slová: Dovoz, nerastné suroviny, energetika, obnoviteľné zdroje energie (OZE), ropa, plyn, uhlie

Abstract

In the past decades gas network has been built throughout our country and gas become the main energy source, once for production of heat but also for production of electricity. Initially a cheap energy source, but during the last years the price is growing up, mainly because of copying the oil price, when the oil price depends not only on classical price making but also on political development in the world. Slovak Republic has limited resources of energy raw materials, especially of oil and natural gas, in which we depend permanently on the import and the situation, will not change in the future. Renewable energy sources, where the solar radiation is the base, (biomass, water, wind and solar energy) are able to fulfill the demand on all types of energy practically in each country of the world. They are ecological and they do not pollute the environment.

Key words: Import, raw materials, energy sector, renewable energy sources (RES), mineral oil, natural gas, coal

Spotreba, výroba a dovoz plynu

Spotreba zemného plynu v Slovenskej republike (SR) v roku 2004 predstavovala 6,7 mld. m³. V ostatných troch rokoch sa dá hovoriť o oscilovaní okolo tejto hodnoty spotreby, čo súvisí najmä s racionalizačnými a úspornými opatreniami vo všetkých segmentoch spotreby, ako aj vplyvom vyšších vonkajších teplôt. Úsporné opatrenia súvisia s nárastom ceny zemného plynu v dôsledku jej zrealnenia a odstránenia krízových dotácií, ako aj zvyšovaním energetickej efektívnosti na strane odberateľov plynu. Predaj zemného plynu na vymedzenom území SR v roku 2004 oproti roku 2003 klesol o 4,4%.

Dominantným podnikom, ktorý má najväčší podiel na slovenskom trhu s plynom je Slovenský plynárenský priemysel, a.s. Bratislava. V roku 2004 poskytoval služby približne 1 441 tis. zákazníkom rozdeleným do jednotlivých segmentov (veľkoodber, maloodber a domácnosti).

Zhruba 98% domácej spotreby plynu je importovaných z Ruskej federácie. Dodávka zemného plynu pre potrebu Slovenskej republiky je zabezpečená na základe zmluvy medzi najvýznamnejším podnikom pôsobiacim v sektore plynárenstva

v Slovenskej republike – Slovenským plynárenským priemyslom, a.s. a ruskou spoločnosťou Gazexport.

V roku 2004 predstavovala úroveň domácej ťažby plynu výšku 178 mil. m³. V domácej ťažbe zemného plynu sa v dlhodobom horizonte predpokladá pokračovanie ťažby zo súčasných zdrojov s klesajúcim trendom. Zmeny môžu nastať v prípade novoobjavených ložísk – reálny priebeh ťažby bude závisieť od rozsahu, charakteru a lokalizácie prípadných nových ložísk.

V období cca 3 až 5 rokov je možné predpokladať mierny rast spotreby v súvislosti s novými zdrojmi na výrobu elektriny a tepla z plynu, nakoľko sú vydané v zmysle energetickej legislatívy predchádzajúce súhlasy na výstavbu (autorizácie) zariadení na výrobu elektriny a tepla.

Obr. 1 *Predpoklad spotreby zemného plynu v SR s cieľovým rokom 2008 s výhľadom do roku 2020*

Spotreba zemného plynu [mld. m ³]	2008	2010	2020
Domácnosti a maloobdob	2,2	2,2	2,1
Priemysel	2,8	2,8	2,9
Výroba elektriny a tepla	1,8	1,9	2,0
Celková spotreba	6,8	6,9	7,0

Zdroj: MH SR

Neobnoviteľné zdroje energie ľudstvo čoskoro vyčerpá. Je preto najvyšší čas, aby energiu pre svoj ďalší vývoj začalo využívať maximálne hospodárne a v jej získavaní sa sústredilo predovšetkým na obnoviteľné zdroje, aby naše nasledujúce generácie vôbec prežili.

Pre Slovensko to platí o to viac, že už teraz vyše 85% spotreby energie musí kryť z dovezených zdrojov a už teraz si nevie rady so znečisteným životným prostredím a množstvom rádioaktívneho, toxického a ďalšieho odpadu, ktorý sa tu nahromadil za posledných par desaťročí.

Posledné udalosti, spor medzi Ruskou federáciou a Ukrajinou o cenách plynu, ukázali, že nielen Slovenská republika ale aj celá Európska únia je priamo závislá od značného dovozu plynu práve z Ruskej federácie a bývalých sovietskych republík. Spôsob akým ruská strana tlačila na upravenie cien plynu Ukrajinu len dokazuje, kto drží dnes plynové dodávky v rukách. Chceme byť takto závislí?

Palivo-energetické suroviny v SR– ropa, uhlie a iné

Podľa bilancií zásob k 1. 1. 2004 je na území SR evidovaných celkom 77 výhradných ložísk palivo-energetických surovín s geologickými zásobami 1 153 mil. ton, z čoho na bilančné zásoby pripadá 596 mil. ton (52%).

Slovenská republika má obmedzené zásoby palivo-energetických surovín, najmä ropy a zemného plynu, v ktorých je trvalo odkázaná na ich dovoz a situácia sa nezmení ani v budúcich rokoch. Ťažba hnedého uhlia a lignitu pokrýva domácu spotrebu cca na 80 %. Pre nízky ekonomický význam nie sú domáce ložiská uránových rúd, antracitu a bituminóznych hornín ťažené. Palivové články, čierne uhlie a časť spotreby hnedého uhlia sú

v potrebnom objeme dovážané. Objemy dovozu palivo-energetických surovín v rokoch 1996-2001 sú uvedené v tabuľke č. 1.

Ročná spotreba ropy v SR dosahuje v SR 3,0-3,5 mil. ton. Množstvo spracovanej ropy v rafinériách SR je 5,1-5,3 mil. ton/rok. Rozdiel prevyšujúci domácu spotrebu vyvážame. Domáca ťažba ropy vrátane gazolínu sa pohybuje na hranici 50 000 ton/rok, čo predstavuje cca 1,0% celkovej spotreby. V ďalšom období nie je predpoklad túto hranicu zvyšovať. Naopak, po roku 2005 sa očakáva útlm ťažby ropy z dôvodu vyčerpania geologických zásob.

Podiel domácej ťažby hnedého uhlia a lignitu v roku 2003 na jeho celkovej spotrebe bol 79,2 %. V budúcich rokoch sa predpokladá stabilizácia ťažby hnedého uhlia na 2 600 - 3 100 tis. t/rok, ako dôsledok prechodu odberateľov energetického a triedeného uhlia na zemný plyn. Jednou z príčin je vysoký obsah síry a iných škodlivín a nedodržiavanie emisných predpisov. Z týchto dôvodov a z dôvodu nízkej výhrevnosti ťaženého hnedého uhlia bol schválený útlmový program na Bani Dolina a.s. vo Veľkom Krtíši od roku 2002 (uznesenie vlády SR č. 1037/2001). Ťažba bude pokračovať v Bani Záhorie a.s. (cca 350 tis. t/rok) a Hornonitrianskych baniach Prievidza, a.s. na ložiskách Cígeľ, Handlová a Nováky zo súčasných objemov okolo 3 000 tis. t/rok s postupným poklesom ťažby, v súlade s energetickou politikou SR (uznesenie vlády SR č. 5/2000), do roku 2005 na 2 580 tis. t/rok a v roku 2010 na 2 300 tis. t/rok. Hnedé uhlie a lignit aj v budúcich rokoch zostanú významnou palivo-energetickou surovinou.

Nerastné suroviny v makroekonomike SR

Slovenská republika, napriek historickej tradícii v ťažbe a spracovaní rudných surovín, v súčasnosti už nepatrí medzi štáty s rozvinutým bankým priemyslom. Potvrďuje to aj v súčasnosti používaná metóda OSN pre obchod a rozvoj (UNCTAD), ktorá do kategórie štátov s rozvinutým bankým priemyslom zaraďuje štáty, v ktorých podiel ťažby a spracovanie nerastných surovín na tvorbe hrubého domáceho produktu (HDP) je vyšší ako 25%.

V porovnaní so svetom sa produkcia vybraných minerálnych komodít v SR v roku 2000 (s výnimkou magnezitu) podieľala len 0,01-0,76 % na celosvetovej produkcii.

Z uvedených údajov vyplýva, že podiel ťažby nerastných surovín na tvorbe HDP je relatívne stabilný a nízky. V budúcom 10-20 ročnom období je potrebné očakávať úplné zastavenie ťažby rudných surovín a významný pokles domácej ťažby palivo-energetických surovín, zatiaľ čo objem ťažby nerudných surovín sa bude zvyšovať. Hospodárstvo Slovenskej republiky ako celok bude aj v budúcich rokoch trvalo závislé na dovoze palivo-energetických a rudných surovín.

Na dovozy 34 vybraných surovinových komodít (tabuľka č. 1) v roku 2001 sa na Slovensku vynaložilo celkom 109,1 mld. Sk, z toho na palivo-energetické suroviny 101,434 mld. Sk. Oproti tomu vývoz minerálnych komodít v rovnakom roku predstavoval len 3,54 mld. Sk, z toho 62 % pripadá na vývoz žiaruvzdorných materiálov na báze magnezitu.

Overené geologické zásoby nerudných surovín na území Slovenskej republiky sú dostatočnou zárukou pre zvyšovanie exportu niektorých nerudných surovinových komodít najmä na európske trhy.

Obnoviteľné zdroje energie

Obnoviteľné zdroje energie, ktorých základom je slnečné žiarenie (biomasa, vodná, veterná a slnečná energia), sú schopné úplne pokryť spotrebu všetkých druhov energie prakticky v každej krajine sveta. Sú ekologické a neznečisťujú prostredie.

Zmenšujúce sa zásoby fosílnych palív, poškodzovanie životného prostredia a zdravia ľudí rovnako ako etický rozmer problému súvisiaci s tým, či máme morálne právo vyťažiť a spáliť všetky zásoby ropy a odkázať budúce generácie len na spomienky, si vyžadujú premýšľať nad zmenou súčasného stavu. Snaha o zmenu si však vyžaduje nové technológie, a tie si vyžadujú nový spôsob myslenia. Cestná doprava je v súčasnosti založená na technológii motora s vnútorným spaľovaním - technológii, ktorá sa vo svojej podstate objavila pred sto rokmi a pretrváva dodnes. "Spôsob ako spotrebujeme energiu sa musí zmeniť".

Teplo aj elektrinu nie je ťažké vyrobiť. Súčasný spôsob výroby z uhlia, ropy, zemného plynu alebo uránu však nie je ani čistý ani trvalo udržateľný, pretože sa využívajú len fosílné zdroje palív. Zabezpečenie trvalo udržateľného rozvoja a spoľahlivého zásobovania palivami však vyžaduje vyrábať energiu využívaním obnoviteľných (alternatívnych) zdrojov energie. Dnes je zrejme, že obnoviteľné zdroje energie by boli schopné plne nahradiť fosílné palivá.

Výhody obnoviteľných zdrojov energie:

- vo svete sú bohaté zásoby rôznych druhov obnoviteľnej energie, ich potenciál je geograficky a časovo variabilný, ale vzájomne sa dopĺňa, čím umožňuje modularitu a diverzifikáciu energetického systému,
- OZE generujú malé množstvo skleníkových plynov a emisií, niektoré len vo fáze výroby a likvidácie zariadenia,
- v odľahlých regiónoch sveta sú OZE už teraz ekonomicky efektívne a konkurencie schopné,
- nové pracovné príležitosti v malých a stredných podnikoch taktiež na vidiek a do málo rozvinutých regiónov,
- technológie na biomasu prispievajú k revitalizácii poľnohospodárstva a lesného hospodárstva. Biotechnológie pomáhajú zbavovať sa odpadov,
- väčšina technológií OZE sa radí medzi „high-tech“, dáva možnosti odbornej realizácie a inovácie, zlepšuje vzdelanostnú štruktúru obyvateľstva plošne po celom území štátu,
- krajiny, ktoré investovali do výskumu a rozvoja domáceho trhu, zhodnocujú know-how na medzinárodných trhoch. Príklad Dánska a Španielska naznačuje, že OZE nie sú doménou iba silných ekonomík,
- zvýšením energetickej efektívnosti s nasadením OZE je možné výraznejšie pokryť energetické potreby spoločnosti.

Bariéry využitia obnoviteľných zdrojov energie:

- teoretický potenciál OZE je obrovský ale všetky druhy energie sa vyznačujú malou energetickou hustotou na jednotku plochy/objemu. Problémom je odhad technicky a ekonomicky využiteľného potenciálu,
- vo vyspelých ekonomikách OZE v etape ich nástupu na rozvinutý energetický trh nie sú schopné konkurovať výrobe z fosílnych palív a z jadra. Preto je potrebná

legislatívna fiskálna podpora štátu. Popri tom vývoj smeruje k znižovaniu investičných nákladov a skracovaniu ekonomickej návratnosti,

- energetická návratnosť (energy pay-back time) je tradičným argumentom oponentov, pričom počuť aj názory, že na výrobu, inštaláciu, údržbu a likvidáciu technológií využívajúcich vietor a slnko je potrebné vynaložiť viac energie, ako sú schopné počas svojho životného cyklu (20-25 rokov) vyrobiť. Čas potrebný na výrobu rovnakého množstva energie ako bolo vložené do veterných turbín (v závislosti od geografických a klimatických podmienok) je 3-8 mesiacov. Fotovoltaické systémy pripojené do siete v stredo európskych podmienkach dosiahnu energetickú návratnosť po 4-5 rokoch (v priebehu 15 rokov sa vývojom má tento čas skrátiť o polovicu),
- súčasné ekonomické a sociálne systémy sú založené na centralizovanom spôsobe výroby a distribúcie elektrickej energie. Dôležitým prvkom úspechu je integrácia OZE do existujúcich energetických štruktúr. Pre systémy na báze vetra a slnka je typická časová a geografická fluktuácia, pričom jej časť má charakter deterministický (striedanie dňa a noci, sezónne zmeny) a časť variability má stochastický charakter. Zvyšovanie podielu OZE nad určitú hranicu (v závislosti od klimatických podmienok, u vetra približne nad 10%, u slnka nad 8%) vyžaduje zmenu filozofie budovania a prepojenia prenosového distribučného systému, ktorý musí flexibilne vyrovnávať fluktuácie. Manažment energetických tokov vyžaduje vybudovanie predpovedného systému a nasadenie novej generácie informačných technológií.

Prečo, ako podporovať OZE, výkupná cena

Vo fáze svojho nástupu nie je väčšina technológií OZE ekonomicky konkurencieschopná. Nie sú rozvinuté výrobné kapacity, trh a služby. OZE potrebujú strednodobú politickú a ekonomickú podporu vlád, tak ako sa jej dostalo konvenčným druhom energie v minulosti, pričom kľúčovým efektom je vytvoriť dostatočne veľký trh s jasnou budúcnosťou, bez ktorého nie je možný ďalší vývoj a znižovanie nákladov. Je známe, že podiel verejných nákladov na podporné opatrenia je nízky v porovnaní s vyvolanými miliardovými investíciami, ktoré sú po prvých stimuloch realizované súkromným sektorom.

Jednotný recept na využívanie OZE neexistuje, je potrebné zväziť konkrétne prírodné a sociálno-ekonomické podmienky v regióne. Podporné nástroje však musia byť dlhodobé (10-15 rokov), pričom ich treba priebežne vyhodnocovať a modifikovať.

Formy podpory sú viaceré, využívajú sa vo vzájomných kombináciách: podpora financovania (nenávratné pôžičky), nízke úrokové sadzby na úvery, daňové úľavy, garančné fondy, priame zainteresovanie obyvateľstva na financovaní, ale aj zvyšovanie spoločenského povedomia. Prvým predpokladom je zákonné stanovenie povinnosti rozvodným spoločnostiam nakupovať elektrinu z OZE. V prvej fáze podpory veľmi efektívnym a administratívne jednoduchým opatrením sú zvýhodnené výkupné ceny, ktoré sa časom progresívne znižujú.

V Nemecku sú populárne vládne programy v spolupráci s bankou KfW, ktoré finančne stimulujú zvyšovanie energetickej účinnosti budov (zateplovanie, výmena vykurovacích systémov atď.) v kombinácii s budovaním slnečných energetických systémov. V Japonsku,

zakotvenie povinnosti zabezpečiť energetickú sebestačnosť každej novopostavenej budovy do stavebného zákona výrazne akcelerovalo rozvoj najmä fotovoltaiky.

V dlhšom časovom horizonte je na podporu výroby elektriny z OZE v rámci voľného európskeho trhu potrebné presadiť opatrenia, ako je internalizácia [externých nákladov](#), presun vládnych subvencií z konvenčných na obnoviteľné zdroje energie, daňové zvýhodnenie, a zavedenie systému obchodovateľných zelených certifikátov (kde je v cene možné zahrnúť aj environmentálne a sociálne prínosy OZE).

Skúsenosti ukázali, že veľmi efektívnym a jednoduchým opatrením na podporu OZE sú zvýhodnené výkupné ceny, garantované na dlhšie obdobie (15-20 rokov), pričom ich výška sa časom znižuje.

V Nemecku, boli v roku 2000 zákonom o energetike [EEG](#) stanovené tieto výkupné ceny elektriny v Sk/kWh (1 Eur = 40 Sk), podľa inštalovanej kapacity alebo geografickej lokalizácie: veterná energia 2,2-3,6; biomasa 3,4-4,6; fotovoltaika 18,3-25,0; geotermálna 2,9-6,0; malá voda 2,7; skládkový a banský plyn a plyn z čističiek odpadových vôd 2,7-3,1. Od počiatočného roku sa ceny každoročne znižujú – v prípade veternej elektriny o 1,5 %, u biomasy o 1 % a u fotovoltaiky o 5-6.5 %.

Podstatné je, že zvýšené náklady na nákup zelenej elektriny nezaťažujú štátny rozpočet, ale sa premietajú do vyšších koncových cien distribučných spoločností. V roku 2003 z dôvodu zvýhodnených cien OZE v Nemecku všetci spotrebitelia zaplatili za elektrinu o 1.9 miliardy euro viac. Keď vezmeme do úvahy, že spotreba v domácnostiach tvorí len 20 % celkovej spotreby v Nemecku, tak OZE „zaťažili“ účet za elektrinu priemernej nemeckej domácnosti vo výške približne 40 Sk mesačne. Na druhej strane však tieto financie ostali v domácej ekonomike, prispeli na rozvoj nového energetického sektora, ktorý do roku 2004 vytvoril 135 000 pracovných príležitostí.

Systém zvýhodnených výkupných cien, dlhodobo garantovaný štátom, umožňuje každému jednotlivcovi stať sa nielen spotrebiteľom zelenej elektriny, ale aj jej výrobcom. Nemecko sa vďaka atraktívnemu programu dostalo svojimi inštalovanými kapacitami a rozvinutým know-how na svetovú špičku vo veternej energetike a na druhú priečku vo fotovoltaike. Príklad Nemecka v ostatnom čase nasledovali viaceré krajiny (napr. Španielsko, Rakúsko, Česko, Taliansko). Na Slovensku [ÚRSO určil výkupné ceny](#) v lete 2005, avšak na pomerne nízkej úrovni.

Záver

V práci poukazujem na skutočnosti Slovenskej energetickej závislosti, resp. závislosti na dovoze primárnych energetických zdrojov - surovín, pre potreby pokrytia spotreby. Skutočnosť, že ťažba nerastných surovín na Slovensku je obmedzené pre nedostatočné náleziská, predurčuje dovoz energetických surovín zo zahraničia. Práve tu stojí otázka, či nevyužívať vo väčšej miere práve obnoviteľné zdroje energie, určite nenahradíme celý dovoz primárnych energetických surovín, to nemôže byť ani cieľ. No predsa určitú časť nahradiť môžeme, ten priestor tu je a pomaly sa začína rozbiehať. Slovensko už dávno využíva jeden z obnoviteľných zdrojov – a tým je vodná energia. Dnes však začína viac rezonovať otázka biomasy – drevného odpadu, energetickej štiepky, ušľachtilej drevnej pelety a pod. Ďalej veterná, resp. geotermálna energia.

K vyššiemu využívaniu obnoviteľných zdrojov nás zaväzujú aj medzinárodné dohody, ktoré zatiaľ nenapĺňame k uspokojeniu jednak národných predstaviteľov a jednak našich partnerov z Európskej únie.

Vyššie využívanie obnoviteľných zdrojov nielen prispeje k lepšiemu životnému prostrediu ale aj k úsporám v dovoze, nakoľko sa zmení štruktúra spotrebovaných primárnych energetických zdrojov. Určitým spôsobom sa bude napredovať aj v iných oblastiach ako napr. v oblasti zamestnanosti, vedy a výskumu, technologickému rozvoju, strojárskému rozvoju. V neposlednom rade to prispeje aj k nášmu zahraničnému kreditu, že sme krajinou, ktorá sa snaží a využíva obnoviteľné zdroje energie.

Dokedy chceme byť závislí? Je najvyšší čas urobiť zásadný krok vpred. Už dnes je na Slovensku niekoľko príkladov v samosprávach ale aj v súkromnom sektore, že OZE je cesta budúcnosti. Ako príklad uvediem mesto Nová Dubnica, ktoré ako prvé na Slovensku používa ako palivo v centrálnej kotolni výlučne drevnú štiepku pre zásobovanie mesta teplom (pôvodne zásobované plynom). Alebo združenie BIOMASA, ktoré združuje niekoľko samospráv, ktoré svoje budovy zásobujú teplom za báze ušľachtilej drevnej pelety vyrobenej v Centrálnej spracovateľskej jednotke v Kysuckom Lieskovom. Ďalším príkladom je veterný park Cerová, a takto môžeme menovať ďalej. Sú to prvé kroky ale možno práve tie najdôležitejšie.

Použitá literatúra:

1. Energetická politika SR – schválená vládou SR 11.1.2006 (www.government.gov.sk)
2. Surovinová politika SR pre oblasť nerastných surovín (www.economy.gov.sk)
3. FABUŠ, M. – Biomasa ako alternatívny zdroj energie v ďalšom rozvoji regiónu, diplomová práca, Trenčín 2005
4. FABUŠ, M. – Alternatívne zdroje energie, „Medzinárodné vzťahy 2005“ 1. - 2. decembra 2005, Mojmirovce 2005

Prílohy

Tabuľka č. 1 Dovozy a vývozy vybraných nerastných surovín v Slovenskej republike v rokoch 1996 - 2001

Druh nerastnej suroviny	Me r. jed.	R O K Y										
		1996 ¹ /	1997 ¹ /	1998 ^{1/}		1999 ^{2/}		2000 ^{3/}		2001 ^{3/}		
				obje m	mil. Sk	obje m	mil. Sk	obje m	mil. Sk	obje m	mil. Sk	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
<i>Palivo-energetické suroviny</i>												
Čierne uhlie	Dovoz	kt	5166	4974	4391	7824	4370	7867	4852	8963	4975	10748,4
	Vývoz	kt	3,9	0,026	0,062	0,23	0,088	0,34	5,6	12,1	6,6	15,2
Hnedé uhlie, lignit	Dovoz	kt	3391	2195	1418	721	1154	643	811,7	519,6	769	539,61
	Vývoz	kt	10	4	8	N	N	N	8,1	11,8	9,1	14,55
Zemný plyn	Dovoz	kt ^{4/}	4347	3717	4472	17300	4457	18400	5572	41285	5407	46098
	Vývoz	kt ^{4/}	0	89	75	356	46	235	2,6	30,4	0,46	5,76
Ropa	Dovoz	kt	5443	5335	5446	17300	5351	27000	5329	46668	5409	42368
	Vývoz	kt	15	24	23	91	N	N	14,7	139,8	16,9	154,54
<i>Rudné suroviny a kovy</i>												
Mangánové rudy	Dovoz	kt	120,0	113,8	148,4	529	185,7	727	132,6	665,9	151,3	763,34
	Vývoz	kt	1020	1	-	-	N	N	6,95	17,8	0,64	4,37
Medené rudy (kov)	Dovoz	kt	14	16,6	24,6	284	N	N	-	-	-	-
	Vývoz	kt	3,5	10,3	-	-	8	10,4	0,25	0,27	0,000	0,004
Niklové rudy (kov)	Dovoz	t	-	-	N	16	N	9,3	-	-	-	-
	Vývoz	t	25	35	-	-	-	N	-	-	-	-
Ortuť (kov)	Dovoz	kg	8000	3000	1000	0,3	8000	1,54	8000	0,83	3967	0,824
	Vývoz	kg	8000	1000	4000	0,3	17000	1,51	1000	0,054	33748	3,18
Striebro (kov)	Dovoz	kg	-	-	N	76,4	N	62,3	-	-	-	-
	Vývoz	kg	N	20	-	-	N	36,9	1104	78,3	-	-
Zinok (ruda)	Dovoz	kt	15	-	N	1100	N	957	-	-	-	-
	Vývoz	kt	791	686	N	11100	N	60,6	2,09	2,5	0,02	0,004
Zlato (koncentrát)	Dovoz	t	-	-	N	N	N	38	-	-	-	-
	Vývoz	t	1458	1186	825	91,6	1207	103	1104	78,3	461,5	52,77
Železné rudy	Dovoz	kt	4190	4307	3975	4100	4270	4000	4741	5030	4764,	5854,2
	Vývoz	kt	95	79,5	N	N	96	N	115,6	152,2	112,2	167,2
<i>Nerudné suroviny</i>												
Azbest	Dovoz	t	3322	1215	N	19	N	N	-	-	0,3	0,014
	Vývoz	t	201	328	N	N	N	N	-	-	-	-

Baryt	Dovoz	t	264	575	456	N	N	N	301	4,75	538	8694
	Vývoz	t	3840 0	15580	16010	58	15494	73	13197	65,28	14215	74969
Bentonit	Dovoz	t	7205	3749	8118	27,8	6714	37,4	5522	183,1	4860	27,48
	Vývoz	t	5804 2	66771	45766	58	55948	75	82489	119,6	65848	108,78
Dekoračný kameň	Dovoz	t	1255 2	13655	18990	101	14897	73	11309	68,78	10626	88,77
	Vývoz	t	1351	188	304,5	5,6	260	N	701	1,58	845,9	3,85
Diatomit	Dovoz	t	1568	2055	1913	41	1868	42	1599	31,39	1406	28,64
	vývoz	t	94	189	-	-	N	N	-	-	1	0,04
Dolomit	Dovoz	kt	0,211	0,745	0,309	N	0,200	N	0,35	0,19	2,4	0,03
	Vývoz	kt	481,9	792,6	814,2	141,8	806,9	158	1043,	216,1	917,6	218,7
Grafit	Dovoz	t	2446	2756	2580	38,8	2549	39,5	5199	75,14	1992	42,67
	Vývoz	t	52	1,5	0,3	N	N	N	1	0,53	12	0,20
Kamenná soľ	Dovoz	kt	199,2	129,3	160,1	168	186,7	216	193,1	232,6	158,7	216,64
	Vývoz	kt	51,2	50,9	52	136	46,9	135	39,93	111,3	50,1	132,92
Kaolín	Dovoz	kt	52,5	60,8	74,8	126,4	76,7	122	81,98	147,0	93,8	173,75
	Vývoz	kt	1,7	0,8	N	N	0,3	N	0,16	0,46	0,37	0,27
Keramické íly	Dovoz	kt	N	22,5	23,3	17,1	21,8	22	55,22	183,1	14,77	21,57
	Vývoz	kt	N	N	0,2	N	0,6	N	82,50	119,6	0,41	0,52
Kremeň Kremenec	Dovoz	kt	198,3	107,3	60,5	32,8	130,8	76	98,78	59,92	92,8	67,6
	Vývoz	kt	5,6	N	N	N	N	N	5	0,035	-	-
Magnezit	Dovoz	kt	20,6	24,3	18,6	203	22	243	34,25	437,3	36,61	476,69
	Vývoz	kt	249,1	236,7	310,4	1450	375	1750	385,0	2058,	377,9	2190,4
Mastenec	Dovoz	kt	0,5	0,6	0,5	5	0,4	4,5	0,43	4,67	0,71	1,55
	Vývoz	kt	7,8	4,5	2,6	15,4	1,8	11,4	1,51	9,82	7,54	10,64
Perlit	Dovoz	kt	0,1	0,1	0,2	N	0,1	N	2,13	16,14	0,01	0,13
	Vývoz	kt	13,0	13,5	11,2	12,8	10	11	15,03	27,38	5,99	8,56
Sadrovec anhydrit	Dovoz	kt	109,6	108,7	88,8	75,4	94,8	85	102,7	74,61	77,1	62,26
	Vývoz	kt	20,5	28,4	29,1	N	10,9	N	3,67	3,37	0,07	0,75
Šľudy	Dovoz	t	39,1	55,4	38,2	1	34	0,93	33	0,70	28,8	0,58
	Vývoz	t	1,7	N	N	N	N	N	-	-	-	-
Vápenec	Dovoz	kt	8,2	8,2	10	N	0,7	N	2,41	4,27	2,76	5,08
	Vývoz	kt	211	777	500,8	71	398	250	525,3	85,06	479,7	78,31
Žiaruvzd. íly	Dovoz	kt	15,9	14,5	9,4	20,8	11,5	22,3	55,22	183,1	20,17	41,66
	Vývoz	kt	7,7	10,8	N	N	22,9	N	82,49	119,6	26,83	28,87
Stavebný kameň	Dovoz	kt	8,3	10,7	6,5	N	N	N	114,2	74,21	22,35	1,91
	Vývoz	kt	117,6	101	114,6	N	N	N	398,3	42,24	123,8	13,84
Štrkopiesky, piesky	Dovoz	kt	95,7	89	71,4	N	81,7	N	275,0	241,2	124,4	23,55
	Vývoz	kt	214,7	166,4	257,7	47,5	270,8	35	556,9	73,75	186,0	15,09

Živec	Dovoz	t	N	N	20000	N	18198	36	34421	113,3	30,01	57,27
	Vývoz	t	N	N	N	N	N	N	12	0,049	0,001	0,002
Zlievárenské piesky	dovoz	kt	115,3	117,3	144,9	122	150,4	134	160,8	160,9	110,1	123,95
	vývoz	kt	1,0	0,3	0,05	N	0,1	N	158,6	31,52	0,05	0,29

Poznámky:

- 1) Údaje za roky 1996, 1997, 1998 prevzaté z „Ročenky Nerastné suroviny SR 1999“
 - 2) Údaje za rok 1999 prevzaté z „Ročenky Nerastné suroviny SR 2000“
 - 3) Údaje podľa Colnej štatistiky 2000, 2001
 - 4) Pri prepočte zemného plynu na kt použitý koeficient $1 \text{ Nm}^3 = 1 \text{ kg}$
- N = neuvedené údaje

Zdroj: Surovinová politika SR pre oblasť nerastných surovín

Informácie o autoroch:

Ing. Michal Fabuš

Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej Univerzity v Bratislave

fabus@euba.sk

doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka

mecar@tnuni.sk

Východoeurópski kolaboranti s nacizmom

Peter Greguš

Abstrakt

Po páde východného bloku, ktorému dominoval bývalý Sovietsky zväz, muselo dôjsť k zmene niektorých hodnôt. V krajinách, ktoré sa po zániku SSSR osamostatnili však dochádza k pokusom o rehabilitáciu hnutí, ktoré počas Druhej svetovej vojny kolaborovali s nacistickými okupantmi. Autor uvádza niektoré fakty o kolaborantoch na Ukrajine, v Pobaltí, ruských kolaborantských vojenských jednotkách („vlasovci“) a kolaborantoch na Kaukaze.

Abstract

After the fall of East bloc under the domination of former Soviet Union, some values had to be revisited. Some post-soviet states try to vindicate the movements which collaborated with Nazi Germany in the time of Second World War. Author writes about movements in the Ukraine, Baltic countries, Russian collaborationist military groups („Vlasov movement“) and about same movements in Caucasus.

V roku 2006 ukrajinský prezident Viktor Juščenko naznačil, že by bolo vhodné považovať tzv. banderovcov za tých, čo počas Druhej svetovej vojny bojovali na správnej strane a preto by im mal náležať štatút vojnových veteránov. Rovnako na verejnosti vystupovali bývalí nacistickí kolaboranti v Litve, Lotyšsku a Estónsku, hoci sa tieto krajiny stali už členmi Európskej únie. Český historik Miroslav Tejchman ešte v roku 1999 napísal: „Zejména ve východní Evropě došlo k rozkolísání hodnot, ale i ke globálnímu přehodnocování. Což je nepochybně správné a mnohdy i nevyhnutné. Otázky však musí vyvolávat metody tohto přehodnocování. Mnohdy tak opět dochází ke zjednodušení a překroucení minulosti – krajně levicová (komunistická) představa, vytvářená podle černobílých schémat „jediné skutečné pravdy“, je nahrazována krajně pravicovou (fašizující) představou světa, viděného v podstatě rovněž skrze černobílou šablonu.“¹

Občas sa zjavuje názor, že totalitné režimy v stredovýchodnej a strednej Európe boli nastolené vďaka víťazstvu protifašistickej koalície. Takéto videnie problému je jednak opätovných zanášaním čiernobielej schémy do chápania dejín a na druhej strane hlásatelia tohto názoru akosi nechcú vidieť, že v tomto regióne dochádza k oživovaniu fašistických síl a bez ohľadu na úmysly autorov, ospravedlňovanie predchodcov týchto síl napomáha súčasným neofašistom. Historici nemajú príliš v láske otázky typu, „čo by bolo keby...“. Lenže možno jednoznačne tvrdiť, že víťazstvo nacizmu by bolo znamenalo fyzickú likvidáciu niektorých národov v strednej a východnej Európe² a zotročenie zvyšných európskych národov.

Nacistické výbojné plány

Adolf Hitler svoju knihu *Mein Kampf* napísal vo väzení v bavorskej pevnosti Landsberg am Lech kde sa ocitol po potlačení jeho pokusu o puč v novembri 1923. Jeho spoluautorom bol Rudolf Hess, ktorý po istý čas pôsobil ako asistent nemeckého zakladateľa geopolitiky Karla Haushofera. Pred Druhou svetovou vojnou Hitler zakazoval, aby táto jeho kniha bola preložená do ktoréhokolvek slovanského jazyka. Hoci vojnový slovenský štát bol

nacistickým spojencom, slovenský preklad tejto Hitlerovej knihy vyšiel až v roku 2000.³ V kapitole Orientácia alebo východná politika Hitler popisuje ako sa Nemecko rozširovalo v stredoveku na úkor slovanských národov.⁴ Čo sa týka budúcich nemeckých výbojov, Hitler píše: „...Zastavujeme večný germánsky ťah na juh a západ Európy a obraciame svoje zraky na priestor na východe... Ak však dnes v Európe hovoríme o novej zemi a pôde, musíme v prvom rade myslieť na Rusko a jeho okolité podmanené štáty... Ohromná ríša na východe je zrelá na zrútenie. A koniec židovského panstva v Rusku, bude znamenať tiež koniec ruského štátu ako takého. Sme vyvolení osudom byť svedkami tejto katastrofy, ktorá bude tým najväčším potvrdením správnosti národnej rasovej teórie.“⁵

Krátko po zahájení nacistickej vojny proti Sovietskemu zväzu dal reichsleiter Martin Bormann pokyn, aby sa zaznamenávali Hitlerove výroky počas prestávok v Hlavnom stane. V noci zo 17. na 18. septembra 1941 Hitler povedal: „Boj o nadvládu nad svetom sa rozhodne v Európe získaním ruského priestoru...Slovan je rodený otrok, ktorý zúfalo potrebuje pána. Dôležité je, kto je tým pánom...Slovanské národy nie sú určené k samostatnému životu. Vedia to a my im nesmieme nahovárať opak. V roku 1918 sme vytvorili baltické štáty a Ukrajinu. Ale dnes nemáme záujem na udržaní východobaltických štátov a slobodnej Ukrajiny... Odmietam univerzitu v Kyjeve. Lepšie bude, ak ich nenaučíme čítať...Ukrajincom budeme dodávať šatky, sklenenú bižutériu a ostatné veci, ktoré sa tak páčia koloniálnym národom...“

Posledný nemecký paholok od koňov musí stáť vyššie než ktorýkoľvek domorodec.“⁶

Pred Druhou svetovou vojnou na Hitlerov výslovný nátlak bol 14. marca 1939 vyhlásený samostatný slovenský štát. V poznámkach sme citovali, že sa Hitler prakticky o Slovensku nevyslovoval, ⁷ existuje však výrok, že „musíme si dať pozor, aby sme v Podunajsku nepôsobili ako definitívni mierotvorcovia, ale ako zmierovací sudcovia a každý rozsudok si musíme nechať trochu zaplatiť!“⁸ V marci 1939 malo vytvorenie slovenského štátu pred svetovou verejnou mienkou zastrieť jednak fakt, že český národ bol pripravený o samostatnosť a jednak vytvoriť akýsi výmenný objekt, pre nacistických „zmierovacích sudcov v Podunajsku. Zároveň existencia tohto štátu mohla byť pre východných Slovanov akýmsi klamlivým príslubom, že ich prípadná poslušnosť bude rovnako odmenená. Lenže nacistická krutosť v okupovanom Poľsku, na území Juhoslávie a neskôr v Sovietskom zväze robila takéto prísluby chimérami.

Ukrajinskí kolaboranti s nacizmom

Nemožno poprieť, že svoju túžbu po samostatnom štáte dali Ukrajinci jednoznačne najavo po Prvej svetovej vojny, keď na území, ktorá bolo súčasťou cárskeho Ruska a Rakúska-Uhorska na istý čas vznikli samostatné štáty.⁹ Nakoniec to dopadlo tak, že územie obývané Ukrajincami bolo rozdelené medzi Sovietsky zväz, Poľsko, Československo¹⁰ a Rumunsko. V roku 1929 vznikla OUN (Organizácia ukrajinských nacionalistov), ktorej vodcovia sa domnievali, že Ukrajincom získať samostatnosť pomôže nacistické Nemecko. Na konci 30. rokov sa OUN rozštiepila na tzv. melnykovcov (OUN-M) a banderovcov (OUN-B). Stepan Bandera chcel na získanie ukrajinskej samostatnosti použiť aj tie najradikálnejšie prostriedky. Pretože útlak Ukrajincov bol najhorší na území Poľska, darilo sa tejto organizácii na poľskom území vyvíjať teroristickú činnosť.

Nacisti pred útokom na ZSSR vytvorili dve jednotky zložené z Ukrajincov – Legion Roland a Legion Nachtigall. Legion Roland bola nasadená v severnej Bukovine, území obývanom Ukrajincami, ktoré bolo do roku 1940 súčasťou Rumunska. Po útoku nacistov na ZSSR toto územie Rumuni si chceli znova pripojiť, čo sa nepáčilo Ukrajincom v spomínanej jednotke a hrozil ozbrojený konflikt s Rumunmi. Legion Nachtigall bola nasadená v Haliči, po dobytí Lvova nacistami 30. júna 1941 Stepan Bandera vyhlásil obnovenie ukrajinskej samostatnosti.

Hitler mal však s Ukrajinou iné plány, namiesto samostatného štátu mala byť kolóniou, ktorú by po víťaznom konci vojny osídlili Nemci a Ukrajinci by tu mali podriadené postavenie. Bandera sa svojimi prívržencami ocitol v koncentračnom tábore. Melnyk napísal Hitlerovi list, kde odsúdil „dobrodružnú politiku“ banderovcov a Führera uistil svojou vernosťou. Lenže nacisti zakrátko po vypuknutí vojny západnú časť Ukrajiny s centrom vo Lvove pripojili k okupovanému Poľsku, tzv. Generalgouvernementu. Neskôr po okupácii značnej časti Ukrajiny nacisti vytvorili na jej území tzv. Ríšsky komisariát. Na jeho čelo bol postavený brutálny primitív Erich Koch. Za zaucho Ukrajincom možno tiež považovať okolnosť, že ríšsky komisár nesídlil v Kyjeve, ale v pomerne malom meste Rovne.

Až po porážke pri Stalingrade začali medzi nacistami mať väčšiu váhu názory, že by sa voči Ukrajincom malo postupovať inak než ako k „podľuďom“. Nacisti zmenili svoj postoj k Banderovi, ktorého aj so spolupracovníkmi prepustili z koncentračného tábora. Bandera pravdepodobne predpokladal, že vojna silno oslabí Nemecko i Rusko, ktoré sa možno budú musieť vzdať nárokov na strednú a východnú Európu, kde prevládne vplyv Angloameričanov. Predtým však možno nastane obdobie anarchie, kde bude rozhodujúce slovo ten, ktorý bude disponovať so značnými ozbrojenými silami. Banderovci nakoniec bojovali aj proti Červenej armáde, občas aj proti Nemcom, no často tiež proti prívržencom Melnyka. Melnykovci v spolupráci s Nemcami vytvorili jednotky, ktoré mali bojovať nielen proti partizánom, ale slúžili aj ako strážni v nacistických koncentračných táboroch.

V záverečnej fáze vojny a v období po jej konci sa nielen banderovci, ale aj Ukrajinci, ktorí boli predtým v nacistických službách snažili cez Poľsko a Československo dostať na územia, ktoré boli pod kontrolou západných spojencov. O tom, ako sa prebýjali cez Slovensko sa svojho času dosť popísalo. Pokiaľ viem, zanechali po sebe veľmi zlé spomienky, v obciach kam prišli často vraždili komunistov a Židov. Pravda, v malej časti dobovej československej tlače sa zjavil názor, že ide o „úbohých štvancov“.

Problém je v tom, že do služieb nacistov sa dostalo okolo 250 000 Ukrajincov, ktorí sa pridali k Banderovi až vtedy, keď bolo zrejmé, že Nemecko prehralo vojnu. Holokaust bol uskutočňovaný nielen nemeckými nacistami, ale svoj podiel mali na ňom aj kolaboranti z rôznych európskych krajín, medzi nimi aj z Ukrajiny. Antisemitizmus sa silno prejavoval aj medzi banderovcami.

Kolaboranti v pobaltských krajinách

Kým samostatnosť Ukrajiny trvala iba krátko po Prvej svetovej vojne, Litva, Lotyšsko a Estónsko existovali ako samostatné štáty až do leta 1940. Nacisti počas platnosti paktu Molotova a Ribbentropa súhlasili, aby bolo územie pobaltských krajín bolo pripojené k ZSSR. Najprv vlády baltských krajín museli súhlasiť s vytvorením sovietskych vojenských základní. O nejaký čas sovietske úrady vyhlásili, že „ktosi“ uskutočnil voči týmto základniam

„provokácie“ a na územie Litvy, Lotyšska a Estónska vstúpila Červená armáda...

Lenže nacisti s tým prejavili súhlas v neveriteľnej forme. Na základe dohody medzi ZSSR a nacistickým Nemeckom sa v roku 1940 uskutočnil odsun tamojších Nemcov, ktorí potom museli zväčša dlhšiu dobu žiť v provizórnych táboroch.

Po útoku nacistov na ZSSR obyvatelia Litvy, Lotyšska a Estónska nemeckú armádu často vítali. Mysleli si, že budú obnovené ich samostatné štáty. Lenže nacisti mali s týmto regiónom iné zámery. Odmietli vziať na vedomie ustanovenie provizórnych vlád v Litve a Lotyšsku a tamojším národom dokonca odmietli dať autonómiu. Z Litvy, Lotyšska, Estónska a Bieloruska bol vytvorený ríšsky komisariát Ostland, ktorého komisárom sa stal Heinrich Lohse. Nacisti plánovali Litovcov, Lotyšov a Estóncov vysídliť niekam na sever a uvoľnené územie osídliť nemeckými a germánskymi kolonistami.

Napriek tomu, že nacisti odmietli obnoviť nezávislosť pobaltských republík našlo sa pomerne veľa ich obyvateľov, ktorí boli ochotní slúžiť nacistom. Už som spomínal spoluúčasť ukrajinských kolaborantov s Nemcami na holokauste Židov. V možno ešte väčšej miere sa na ňom zúčastnili pobaltskí kolaboranti, z ktorých okolo 50 000 vstúpilo do SS. V Lotyšsku policajný dôstojník Viktors Arajs na začiatku júla 1941 vytvoril osobitné komando „židobijcov“, ktoré masovo vraždilo Židov po celej krajine. V Estónsku vzniklo viac podobných formácií, ktorým sa dokonca podarilo v krajine vyhubiť všetkých Židov.

Vlasovci

Najväčšou kolaborantskou ozbrojenou silou na strane nacistov bola armáda bývalého sovietskeho generála Vlasova. Andrej Andrejevič Vlasov si v Sovietskej armáde získal renomé úspešného vojvoduca jednak únikom z obkľúčenia pri Kyjeve a potom značným podielom pri prvom významnom sovietskom úspechu – bitke pod Moskvou. Nepodarilo sa mu však splniť Stalinov rozkaz prelomiť obkľúčenie Leningradu a dostal sa v júli 1942 do nacistického zajatia.

Český historik Miroslav Tejchman vo svojej knihe upozornil na dodnes existujúcu organizáciu Narodnyj trudovyj sojuz (NTS).¹¹ Táto organizácia sa snažila bojovať proti bolševikom inými metódami než väčšina bývalých „bielogvardejcov“. NTS tvrdila, že sa jednak neusiluje o obnovenie monarchie a v Rusku bude chcieť nastoliť sociálne spravodlivé zriadenie. Je zaujímavé, že nacisti na okupovaných územiach povolili činnosť tejto organizácie, ktorá neskôr sa usilovala byť ideovou zložkou budúcej Ruskej oslobodzovacej armády.

Vlasov vzápätí, čo sa dostal do zajatia, ponúkol nacistom svoje služby. Od počiatku razil tézu, že poraziť Sovietsky zväz bude možné iba za pomoci jeho obyvateľov, najmä Rusov. Napriek situácii v ktorej sa nacistické Nemecko ocitlo po porážke pri Stalingrade, ríšsky vodca SS Himmler i sám Hitler považovali takéto tvrdenia za nebyvalú drzosť a najprv sa rozhodli z Vlasova vytĺkať iba propagandistický kapitál.

Myšlienku, že by bolo možné Vlasova nejako vojensky využiť nacisti akceptovali až na prelome rokov 1943/1944. V tej dobe sa v rámci Waffen-SS začali vytvárať dobrovoľnícke jednotky zložené aj z príslušníkov východoeurópskych národov. Až 14. novembra 1944 v Prahe vznikol Výbor oslobodenia národov Ruska (KONR).¹²

K Vlasovovmu výboru sa pridali niektorí kozáci a niektorí mene významní predstavitelia neruských národov.^{18.} novembra 1944 pronacistickí predstavitelia Bielorusov,

Ukrajincov, Turkménov, Krymských Tatárov a národov Kaukazu poslali protestný list, odmietali uznať autoritu Vlasovovho výboru, pretože im nezaručoval, že po skončení vojny dostanú samostatnosť. Propaganda vlasovcov mala predovšetkým veľkoruské zameranie.

17.januára 1945 podpísali zástupcovia KONR a nemeckého Zahraničného úradu o bezúročnej pôžičke, ktorú malo Nemecko poskytnúť Vlasovovi. Tento dokument bolo možno interpretovať aj tak, že nacisti Vlasovov výbor uznali za ruskú exilovú vládu.

V novembri 1944 sa začala formovať prvá vlasovská divízia a od polovice januára 1945 druhá. Plánovalo sa aj vytvorenie tretej divízie. V apríli bola prvá divízia nasadená proti Sovietskej armáde neďaleko Frankfurtu nad Odrou. Pokus o útok bol neúspešný a nemecké velenie súhlasilo, aby sa vlasovci stiahli z frontu.

Nakoniec sa presúvali cez územie Čiech, ktoré okupovala armáda nemeckého maršala Schörnera.

V máji došlo k udalostiam, ktoré sa niekedy interpretujú ako pokus vlasovcov rehabilitovať. V Prahe 5.mája 1945 vypuklo povstanie proti nacistom a časť vlasovcov mu pomohla. Tento ich zásah sa niekedy interpretuje tak, akoby boli vlasovci oslobodili od nacistov Prahu skôr než to urobila Sovietska armáda. V skutočnosti v Prahe bojovali iba do 7. mája. Česká národná rada si uvedomovala, aké by to malo dôsledky vo vzťahoch so Sovietskym zväzom, ak by súhlasila s vlasovskou intervenciou.

Podobne ako armáda maršala Schörnera sa vlasovci pokúšali dostať na územie kontrolované americkou armádou. Hoci sa im to podarilo, americké vojská sa stiahli u Lnář o niekoľko kilometrov a umožnili, aby územie dostala pod kontrolu Sovietska armáda. Zväčša sa potom ocitli pred sovietskymi súdmi. Dôstojníkov (samozrejme vrátane samotného Vlasova) čakal trest smrti, radových vojakov dlhoročné väzenie.

Nacistickí kolaboranti z Kaukazu

Medzi masou zajatých sovietskych vojakov boli aj príslušníci kaukazských a stredoázijských národov. V prospech zajatcov pochádzajúcich z tureckojazyčných národov intervenovali predstavitelia Turecka. Hoci bolo Turecko formálne neutrálne, až do bitky pri Stalingrade dávali Turci najavo sympatie voči nacistickému Nemecku. Oficiálnou štátnou ideológiou Turecka bol vtedy panturkizmus. V septembri 1941 sa Nuri Paša, brat ministra vojny Envera pašu, ktorý bol počas Prvej svetovej vojny predstaviteľom spojenectva s Nemeckom, navrhol, aby sa v južnej časti ZSSR vytvorili moslimské štáty: Krym, Azerbajdžan, Dagestan, Turkestan a Tatarstan, ktoré by boli spojené s Tureckom zvláštnymi vzťahmi a Nemecku by zaručili ekonomické privilégia. Hoci sa turecká vláda formálne od týchto plánov dištancovala, nemecký vyslanec v Turecku von Papen uisťoval Berlín, že tento dištanc je iba predstieraný.

Hoci Hitler si neželal vyzbrojovanie príslušníkov slovanských národov, výnimku už urobil v prípade kozákov a dal súhlas s vytvorením oddielov, ktoré by tvorili príslušníci „tureckých „ národov. Nacisti čoskoro začali medzi Dagestancami, Čečenmi, Kalmykmi, Mongolmi, Tatármi, Turkménmi, Uzbekmi, Tadžikmi, Kabardincami, Čerkesmi a predstaviteľmi ďalších národov verbovať dobrovoľníkov.¹³

Na leto roku 1942 Nemci plánovali útok smerom na Kaukaz. V októbri 1941 začala nemecká vojenská tajná služba abwehr formovať špeciálne jednotky zložené z tamojších obyvateľov. V memorandu určenom pre vrchné velenie pozemnej armády (OKH) sa hovorí,

že „vrchné velenie vytvorí légie z príslušníkov nasledujúcich národov: Turkménov, Uzbekov, Kazachov, Karakalpakov a Tadžikov. Okrem toho a) kavkazsko-mohamedánsku légiiu z týchto národov: Azerbajdžancov, Dagestancov, Ingušov a Čečenov, b) gruzínsku légiiu, c) arménsku légiiu.“¹⁴

Jednotky zložené z príslušníkov kaukazských národov boli potom nasadené v bojoch o prístup na Kaukaz v lete 1942. Po porážke pri Stalingrade boli tieto jednotky nasadené na rôznych miestach, napríklad jednotky zložené z Azerbajdžancov potláčali v auguste 1944 povstanie vo Varšave, jednotky zložené z Gruzíncov zasa bojovali proti partizánom v Grécku.

Kolaborantské jednotky zložené z príslušníkov kaukazských národov získali veľmi zlú povest'. Miroslav Tejchman uvádza názor jedného z popredných predstaviteľov kozákov, ktorí kolaborovali s nacistami N.N.Krasnova: “Kaukazská banda lúpila a rabovala, znásilňovala ženy a vypaľovala dediny. Ich ničomnosť a brutalita vrhali zlé svetlo na tých, ktorí prišli čestne plniť vojenskú povinnosť, aj na tých, ktorých viedlo odhodlanie bojovať s komunizmom.“¹⁵

Niektoré etniká, ktorých príslušníci bojovali na strane nacistov po vojne stihli kolektívne tresty. Napríklad do strednej Ázie boli napríklad vysídlení Krymskí Tatári a Čečeni, no kým Čečeni sa mohli po XX. zjazde KSSZ vrátiť do svojich kaukazských domovov, Krymským Tatárom počas existencie ZSSR návrat nebol dovolený.

Poznámky a odkazy:

1 Tejchman Miroslav, Ve službách Třetí říše, Praha 1999, s.228.

2 Ešte za vojny nacisti predsa vybudovali mohutnú vyhladzovaciu mašinériu, ktorá dokázala likvidovať milióny ľudí. Hoci na prvom mieste nacistických vyhladzovacích plánov sa nachádzali Židia a Rómovia, nepochybne by ich boli nasledovali Poliaci a Česi.

3 Hitler Adolf, Mein Kampf, Bratislava 2000. Prekladateľ Ing.Dr.Mgr. Roman Vyskočil v predhovore píše, že v jeho knihe sa slovo Žid opakuje 445 razy, Slovan 409 ráz a Árijec 49 krát. Zaujímavé je, že spomedzi národov Rakúska-Uhorska Hitler uvádza Čechov, Chorvátov, Srbov, ba aj Rusínov, ale o Slovákoch sa nezmieňuje ani slovom. Pripomíname, že Hitler po istú dobu žil vo Viedni, takže neďaleko od Slovenska.

4 Hitler Adolf, c.d. s.411.

5 Hitler Adolf, c.d., s.415.

6 Hitler Adolf, Monology ve Vůdcově hlavním stanu 1941-1944, Praha 1995, s.51, s.52-53.

7 Jednou z mála výnimiek bol Hitlerov výrok, že „je zaujímavé, ako nám ten katolícky farárík Tiso posielal Židov!“ (Hitler Adolf, Monology..., s.269).

8 Hitler Adolf, Monology..., s.263.

9 V mierovej zmluve, ktorú sovietske Rusko uzavrelo s Nemeckom v Brest-Litovsku sa výslovne vzdalo území, ktoré okupovala nemecká a rakúsko-uhorská armáda. Predovšetkým išlo o územie Ukrajiny a pobaltských krajín. Na ukrajinskom území okupovanom Nemcami vznikol formálne samostatný štát. Keď sa rozpadlo Rakúsko-Uhorsko, vo východnej Haliči vznikla Západoukrajinská ľudová republika, ku ktorej po istý čas patrilo aj územie Zakarpatskej Ukrajiny (resp. Podkarpatskej Rusi).

10 Išlo o tzv. Podkarpatskú Rus, ktorá mala síce československými právnymi aktmi prisľúbenú autonómiu, no tá jej bola poskytnutá až po Mnichovskej dohode. Československá vláda podporovala špecifickú situáciu. Medzi miestnym obyvateľstvom agitovali tri skupiny,

ktoré mali rôzne predstavy o jeho etnickej príslušnosti. Jednak to boli prívrženci tzv. veľkoruskej koncepcie, ktorí tvrdili, že miestni obyvatelia patri k ruskému národu, potom to boli prívrženci názoru, že miestni obyvatelia sú Ukrajinci a napokon hlásatelia názoru, že tvoria osobitné rusínske etnikum. Nakoniec prevládla ukrajinská koncepcia. Dokonca J.V.Stalin na 18. zjazde VKS(b) hovoril o nebezpečenstve, že by na tomto území po jeho osamostatnení vznikol zárodok budúceho väčšieho samostatného ukrajinského štátu. Pikantné je, že keď Hitler dovolil, aby toto územie v marci 1939 anektovalo horthyovské Maďarsko, bol to vlastne ústretový krok voči Stalinovi, ktorý predznačoval budúci pakt uzavretý pred nacistickým útokom na Poľsko. Názor, že miestne obyvateľstvo je osobitným etnikom, ktoré nie je súčasťou ukrajinského národa, pretrváva dodnes.

11 Tejchman Miroslav, c.d., s.183. Informácie o súčasnej podobe NTS možno nájsť na internetovskej adrese www.posev.ru/nts/about/.

12 Už v lete 1943 na území Sovietskeho zväzu bol vytvorený výbor Slobodné Nemecko, na čele ktorého bol maršal Paulus. V tejto súvislosti je zaujímavá predovšetkým tá okolnosť, ako môžu vojnu vedúce strany používať analogické metódy.

13 Moslimské národy Kaukazu (menovite Čečeni) mali dlhoročnú tradíciu ozbrojeného odporu voči Rusku. Podobne Krymskí Tatári počas Krymskej vojny v rokoch 1853-1856 dávali najavo sympatie britským a francúzskym oddielom, ktoré sa vylodili na Kryme. Odpor kaukazských národov voči nadvláde cárskeho Ruska (a neskôr sovietskeho Ruska) preto moskovská propaganda vysvetľovala ako „dôsledok činnosti britských agentov“.

14 Tejchman Miroslav, c.d., s.193

15 Tejchman Miroslav, c.d., s.195

Použitá literatúra:

1. AUSKÝ, Stanislav.: Vojška generála Vlasova v Čechách, Praha 1992
2. DALLIN, Alexander.: German Rule In Russia 1941-1945, A Study of Occupation Policies, London 1988
3. HITLER, Adolf.: Mein Kampf, Bratislava 2000
4. HITLER, Adolf.: Monology ve Vůdcově hlavním stanu 1941-1944, Praha 1995
5. HOFFMANN, Joachim.: Die Ostlegionen 1941-1943, Freiburg 1976
6. TEJCHMAN, Miroslav.: Ve službách Třetí říše, Hitlerovy zahraniční jednotky, Praha 1999
7. WERTH Alexander.: Od paktu po Stalingrad, Bratislava 1968
8. WERTH Alexander.: Od Stalingradu po Berlín, Bratislava 1969

Informácie o autorovi:

PhDr. Peter Greguš, CSc.

Katedra humanitných vied

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

gregus@euba.sk

Možnosti vývoja slovenskej ľavice

Ján Koper

Abstrakt

Jadrom príspevku je analýza možných ciest integrácie, zefektívnenia činnosti a predpokladov na volebný úspech tých politických strán, ktoré predstavujú slovenskú ľavicu. Ide predovšetkým o alternatívu absorbovania malých ľavicových strán najsilnejšou ľavicovou stranou, zjednotenie ľavice na báze rovnoprávnosti, hľadanie podpory parlamentných politických strán zo strany mimoparlamentných ľavicových subjektov, vytváranie regionálnych politických strán, vytváranie volebných koalícií, využitie možností ľavicových politických strán vyplývajúce z procesu európskej integrácie a aktívna práca na vlastnej politickej programatike.

Kľúčové slová: ľavice, zjednotenie ľavice, absorbcia malých strán, rovnoprávne zjednotenie, mimoparlamentná podpora, regionálne politické strany, volebné koalície, európska integrácia, politický program

Abstract

The possibilities of the Slovak lefts development. The core of presented article is an analysis of possible ways for integration, effective acting and electoral success of the Slovak left-wing parties. The most important of them are: absorbtion of non-relevant parties by great one, equal unification, looking for non-parliamentary supports, establishment of regional political parties, creation of electoral coalitions, adopting of advantages of European integration process and creative approach to own political programmes.

Key words: left-wing parties, unification of the lefts, absorbtion of non-relevant parties, equal inification, non-parliamentary support, regional political parties, electoral coalitions, European integration, politica programme

Zdá sa, že ak vôbec chceme uvažovať o alternatívach emancipácie akéhokoľvek politického zoskupenia v slovenských podmienkach, je viac ako nevyhnutné poobzerať sa za tradíciami skúmaného typu politiky, za tým, ako sa tieto tradície uplatnili a aké miesto v slovenskej politickej kultúre nadobudli.

Hneď v úvode si dovoľím vysloviť tézu o tom, že ľavica je slovenskému politickému vedomiu cudzia, najmä z pozície nazerania na podstatu slovenského historického národného vedomia. Predpokladom, výhodou (žiaľ často aj nevýhodou) historizujúceho prístupu k definícii národa je dôsledná znalosť historického vývoja národa a z toho vyplývajúcich dôsledkov. Podstatou tohto prístupu je skúmanie národnej histórie cez históriu národnej štátnosti. Základným pojmom je tzv. historický národ, t. j. národ, ktorý má aj svoju štátnu históriu.

Základom slovenskej národnej štátnosti však nebola prevažujúca ľavicová idea. Programátori slovenskej národnej štátnosti, ba dokonca ani tí najstarší (máme na mysli koniec 18. a celé 19. storočie), si neosvojili v tom čase najrozvinutejšiu robotnícko-socialistickú ideológiu či socialisticko-reformistickú stranícku stratégiu a taktiku. Všimnime si, že

základom ich štátotvorných snáh bolo kresťanské, konzervatívno-národné, respektíve tzv. ľudové zdôvodňovanie, v pozadí s praktickou konzervatívno-agrárnou politikou. Ba dokonca ani nesmierne občiansky vplyvné družstevné hnutie, ktorého je Slovensko svetovým priekopníkom, nebolo založené na ľavicovom programe, ale na ľudovej požiadavke všestrannej výrobnotechnickej, distribučnej a obchodnej svojpomoci. V podstate išlo o snahu zaviesť efektívny ekonomický systém ako protiklad voči nefunkčnej hospodárskej politike zo strany rakúsko-uhorského štátu.

Takzvané československé obdobie bolo poznamenané narastaním vplyvu sociálnej demokracie aj na slovenskom území, no jeho prevažne agrárny charakter a udomácnenosť iných politických ideológií tvorili dostatočnú hrádzu na masové rozšírenie. Ani boľševizácia radikálneho krídla československej sociálnej demokracie nenašla na našom území masovú podporu.

Vlastná slovenská ľavica, reprezentovaná predovšetkým komunistami, získala politický vplyv a morálny kredit medzi občanmi najmä počas Slovenského národného povstania. Asymetria v organizácii československého štátu a špekulatívne aplikovaný volebný systém potvrdil aj na slovenskom území politické víťazstvo Komunistickej strany napriek jej faktickej a drvivej porážke vo voľbách v roku 1946 Demokratickou stranou. Víťazstvo pracujúceho ľudu v roku 1948 znamenalo definitívne politické ukotvenie režimu na čele s komunistickou stranou. Prirodzená autorita komunistickej ľavice sa postupne dostala do rozporu z oktrojovanými programovo-politickými cieľmi strany nasmerovanými na formovanie marxisticko-leninského svetonázoru, ako jediného vedeckého pohľadu na svet. Ostatné ľavicovo orientované politické prúdy reprezentované aj konkrétnymi politickými stranami (sociálna demokracia a socialisti) buď postupne zanikli, alebo sa stali marginálnymi z hľadiska poskytovania ľavicovej alternatívy vládnutia.

Bolo by možné hovoriť aj o tzv. novej ľavici, často sa skrývajúcej pod pláštikom činnosti politicky vysoko aktívnych jednotlivcov alebo občianskych združení s rôznym zameraním. Problémom však aj naďalej je realnosť ich vplyvu a bezprostrednej účasti na procese prijímania politických rozhodnutí, najmä v súvislosti s absenciou možnosti prevziať na seba aj politickú a právnu zodpovednosť za realizáciu prijatých rozhodnutí. Do úzadia však nestaviame ich mimoriadnu schopnosť podieľať sa na kreovaní verejnej mienky a alternatív riešenia konkrétnych problémov spoločnosti.

Nezanedbateľný je aj zahranično-politický aspekt vplyvu na ľavicové tradície na Slovensku, no jeho analýza nie je súčasťou tohto príspevku.

Vychádzajúc z vyššie uvedeného, ak máme hovoriť o možnostiach emancipácie ľavice na Slovensku, nemáme tým na mysli znovuoobnovenie komunistickej ľavicovej tradície, ktorá ako jediná relevantná sa sformovala a zakotvila vo vedomí občanov Slovenska. Mimochodom ťažkosti transformačného procesu, mnohé neúspechy slovenských vlád a ochudobňovanie stále väčšej časti slovenskej populácie poskytujú dostatočný priestor na to, aby sa komunistická ľavica emancipovala takmer automaticky, príkladom je úspech KSS v posledných parlamentných a komunálnych voľbách a relatívne stabilná občianska podpora pohybujúca sa v rozmedzí 7 – 8 %. Samozrejme, že na tento jav bezprostredne vplýva aj roztrieštenosť a marginalizácia nekomunistickej ľavice, ktorá je v slovenských podmienkach novinkou a v štruktúre politickej kultúry sa nedokázala zatiaľ stať reálnou hodnotou, významným a prítlačným faktorom, získavajúcim masovú podporu. Nehovoríme teda

o emancipácii ľavice ako o procese jej obnovy a znovuzrodenia, ale o všeobecnom procese a všeobecných mechanizmoch jej zrodu.

Aké sú teda možnosti získania politického vplyvu ľavice na Slovensku? Je ich, samozrejme, celý rad, problém je v ich prijateľnosti pre existujúce ľavicové politické subjekty a hlavne v možnosti čo najrýchlejšieho dosiahnutia tohto cieľa, t. j. v efektívnosti tohto procesu.

Samozrejme, že na prvom mieste stojí **požiadavka zjednotenia ľavice**, pritom nerozlišujeme medzi komunistickou a nekomunistickou ľavicou. Aj v rámci anticipácie tohto procesu môže existovať niekoľko alternatív, resp. úrovní ľavicovej integrácie.

1. **Absorbovanie malých ľavicových strán najsilnejšou ľavicovou stranou.** Tento mechanizmus, ako aj akýkoľvek iný, nemôžeme považovať za jediný, resp. univerzálny. Problém vždy nastane pri skúmaní ochoty straníckych elít oboch skupín subjektov prijať takýto „oktrojovaný“ stav, nakoľko takmer vždy pôjde o zánik malých politických strán, bez ohľadu na to, či iniciatívu vyvíja silná strana, alebo strana marginálna. Príkladom je rozpustenie SOP v SMER-e. Zdá sa však že oveľa dôležitejším aspektom skúmania tohto mechanizmu ľavicovej integrácie je politická a programová vyprofilovanosť rozhodujúcej politickej strany, resp. jej samotná existencia. V prípade SMER-u ako silnej opozičnej politickej strany by bolo veľmi odvážne považovať ju v súčasnej etape vývoja voľnej súťaže politických strán jednoznačne za ľavicový politický subjekt. Na politicko-programové zaradenie politickej strany na škále pravica – ľavica v žiadnom prípade nestačí ani ľavicové sebadefinovanie sa, ani prihlásenie sa ku konkrétnym politickým tradíciám a hodnotám, ani skúmanie miery prosociálnosti volebného či všeobecného politického programu. Isté zovšeobecňujúce závery je možné uskutočniť až na základe dlhodobejšej analýzy praktickej politickej činnosti (určitého typu politiky) akejkoľvek strany, vrátane SMER-u, načo je predchádzajúce obdobie jej pôsobenia v slovenskej politike prikrátke a spôsoby presadzovania sa minimálne nekonvenčné.

2. **Zjednotenie ľavice na báze rovnoprávnosti** vstupujúcich politických strán takisto naráža na množstvo prekážok. V tomto prípade určite viac ako v predchádzajúcom zaleží na forme spojenia. Najpravdepodobnejšou sa zdá alternatíva vytvorenia konfederalizovanej organizačnej jednotky na báze asociovaného kolektívneho členstva, nevyklučujú ani jeho individuálnu platenú podobu. No tu už musíme hovoriť aj o predpokladaných úrovniach či hladinách integrácie. Zrejme pôjde o zjednotenie politických strán prevažne bez dlhodobej parlamentnej skúsenosti (napr. ROSA, Běčko – Robotnícka strana, Ľavicový blok vrátane ZRS) a politických strán, ktoré už akú-takú parlamentnú, resp. vládnu skúsenosť majú (SDĽ, SDA, Sociálno-demokratická strana). S uvedeného je jasné, že aj keby došlo k uskutočneniu hociktorého z uvedených teoretických modelov zjednotenia, voličské preferencie by sa len s veľkými ťažkosťami priblížili k hranici zvoliteľnosti do NR SR. Druhá možnosť je bližšie k úspechu, no keď vyjdeme z výsledkov posledných parlamentných volieb, ich spoločný úspech by sa len zďaleka približoval ziskom samotnej KSS.

Samozrejme, vznikajú aj ďalšie otázky. Napr. programová blízkosť prvej skupiny politických strán s KSS poskytuje možnosť uvažovania aj o takomto spojení. Vytvoril by sa tzv. španielsky variant zjednotenej ľavice. Istú dobu (1982-1986) pôsobilo v Španielsku okolo 25 rôznych komunistických strán ako dôsledok štiepenia PCE (Španielskej komunistickej strany a ako dôsledok španielskeho regionalizmu. v roku 1986 vstúpil do volieb nový samostatný subjekt pod názvom Zjednotená ľavica (IU), ktorý spojil väčšinu z odštiepených

politických strán vrátane pôvodnej, ale programovo preorientovanej PCE (eurokomunizmus a vnútorná organizačná decentralizácia), s cieľom stať sa potenciálnym koalíčným partnerom PSOE (Španielskej socialistickej robotníckej strany). Tento cieľ síce nevyšiel, ale takto zjednotená ľavica si odvtedy udržiava permanentnú parlamentnú účasť.

Eurokomunistická transformácia KSS, vrátane odstránenia hlavných bolševizačných znakov, dištancovanie sa od negatívnych javov minulosti, resp. prevzatie morálnej zodpovednosti za dôsledky komunistického režimu a kritické prehodnotenie tohto obdobia, by ju mohlo priblížiť aj k integrácii s druhou skupinou politických strán. To sa nám však v súčasnom období javí takmer ako nemožné, do budúcnosti však ani túto alternatívu nemôžeme vylúčiť.

Druhým najpravdepodobnejším zjednocovacím procesom by mohlo byť spojenie SDL, SDA a Sociálno-demokratickej strany Slovenska. Zo strany všetkých troch subjektov však existuje reálna skúsenosť z podobného spojenectva pod názvom Spoločná voľba, ktoré neprinieslo očakávaný úspech. Samozrejme, práve tu sa vytvára predpoklad spojenie týchto strán so SMER-om, obávame sa však, že z hľadiska svojej súčasnej politickej pozície SMER nepristúpi na konfederalčný model a bude sa snažiť zachovať si rozhodujúce postavenie v možnom spoločnom subjekte.

Pri uvažovaní o konfederalizovanom modeli ľavicovej straníckej integrácie určite stojí za zmienku potencia samostatných odborových zväzov, resp. celej odborovej konfederácie, ale aj rozmanitých občianskych združení či spolkov (na ktoré sa veľmi často hodí pomenovanie „nová ľavica“) stať sa pridruženým kolektívnym členom hociktorej z ľavicových politických strán, resp. ich vznikajúcich zoskupení. V blízkej budúcnosti odbory môžu zohrať významnú úlohu v procese zjednocovania ľavice.

Bez ohľadu na spôsob zjednotenia, aj tu musíme poukázať na niektoré bariéry zjednocovacieho procesu. Spája ich hlavne možná neochota straníckych lídrov naštartovať takýto proces z obavy o stratu svojho mocenského postavenia v strane. Najväčšia disharmónia však môže vzniknúť pri hľadaní konsenzu na všeobecných spoločných programových zásadách a cieľoch ako východisku pre zjednotenie, pri rozhodovaní o spôsobe integrácie a pri hľadaní formy tohto spojenia.

3. Hľadanie podpory parlamentných politických strán zo strany mimoparlamentných ľavicových subjektov nie je vo svete ojedinelá situácia. Zdá sa však, že tento model protirečí samotnej podstate modernej zastupiteľskej demokracie, ktoré je založená na slobodnej súťaži politických strán o podporu voličstva a následne o získanie parlamentných mandátov. Každá strana, aj vládnuca, vytvára minimálne opozičné prostredie voči svojim konkurentom, ktorí by ju mohli pri moci vymeniť. Na druhej strane, v prípade potreby prijatia konkrétnych politických rozhodnutí týkajúcich sa napr. regionálnej politiky a rozvoja, parlamentné politické strany môžu koordinovať postup v rámci zákonodarného procesu s mimoparlamentnými subjektami, ktoré si zachovali výrazný vplyv na regionálne a miestnej úrovni, resp. v komunálnej politike. Takýto čiastkový scenár sa môže v budúcnosti stať predpokladom ľavicovej emancipácie na celoslovenskej úrovni.

4. Vytváranie regionálnych politických strán by sa na prvý pohľad mohlo zdať ako znásobenie procesu štiepenia ľavicových politických subjektov. No existujú skúsenosti aj s mechanizmom, ktorý by sme mohli podmiennečne nazvať „štiepením k zjednoteniu“. Posledné dvoje komunálne voľby jednoznačne dokazujú možnosť vytvárania rôznorodých

koalícií na miestnej a regionálnej úrovni. Premena regionálnych volebných koalícií na politické strany s regionálnou pôsobnosťou nie je ničím výnimočným. Odtiaľ je už len krôčik k integrácii na celoštátnej úrovni.

5. Zrealizované pokusy o **vytvorenie volebných koalícií** sú v podmienkach SR jediným zdrojom poučenia pre určenie ďalšej ľavicovej stratégie a taktiky. Problémom je však volebné zákonodarstvo, ktoré zvýšením volebného kvóra pre koalície prakticky znemožňuje účasť menších politických strán v NR SR.

6. Úplne novú možnosť emancipácie ľavice v slovenských podmienkach predstavujú **možnosti ľavicových politických strán vyplývajúce z procesu európskej integrácie**. Dovoľujeme si tvrdiť, že toto je jedna z najschodnejších ciest pre politické uplatnenie sa slovenskej ľavice. V rámci tohto procesu majú strany minimálne tri možnosti vlastnej angažovanosti – uchádzať sa o zvolenie do Európskeho parlamentu, uchádzať sa o prijatie do medzinárodných organizácií politických strán a hlavne možnosť vytvárať sekcie európskych politických strán na Slovensku. Táto možnosť je momentálne v latentnom štádiu, z hľadiska perspektív spoločnej ľavicovej politiky jednoznačne môže byť zdrojom integrácie ľavicových politických subjektov.

7. Akýkoľvek scenár ľavicovej integrácie na Slovensku by sa stal úplnou fikciou, keby sme nedoporučili tejto skupine politických strán **výrazným spôsobom popracovať na vlastnej politickej programatike** s cieľom vzájomného priblíženia sa rozhodujúcich stanovísk. Určite neobstoja populistické orientácie na riešenie konkrétnych problémov každého konkrétného občana. Vyplýva to z charakteru poslanceckého mandátu, najmä však z podstaty zastupiteľskej demokracie. V súčasnosti však môžeme vyčleniť minimálne dva okruhy, na báze ktorých je možné dosiahnuť konsenzus:

- a/ bezpečnosť občanov a ich vlastníctva (vnútorná a vonkajšia),
- b/ úspech ekonomickej transformácie z hľadiska zvyšovania príjmov občanov a znižovania ich výdavkov.

Každá vláda, každý politický subjekt je občanmi hodnotený predovšetkým za mieru realizácie podmienok ich ekonomického blahobytu a za vlastnú bezpečnosť.

Informácie o autorovi:

doc. PhDr. Ján Koper, CSc.

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov,

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Z niektorých aspektov obchodno-technických prekážok vo vzťahoch USA – SR*Marcel Kordoš***Abstrakt**

Ambícia slovenskej ekonomiky byť výsostne exportnou krajinou, čo má dnes svoje opodstatnenie, môže byť naplnená práve na amerických trhoch, lebo je neznáma a americké spoločnosti, až na niektoré výnimky, nemajú s ňou žiadne negatívne skúsenosti. Hlavnými prekážkami zvyšovania súčasného slovenského vývozu do USA sú najmä americké obchodno-technické predpisy. Na strane slovenských výrobkov hlavne požadovaný stupeň kvality, ich cenová úroveň a nízky stupeň marketingu vrátane budovania distribučných kanálov a zastupiteľskej siete. Dovozný a vývozný režim Spojených štátov amerických je závislý na kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovni obchodných vzťahov s príslušnou krajinou a jej účasťou v medzinárodných ekonomických a obchodných organizáciách. Americké spoločnosti používajú pri vývoze a dovoze rozličné brokerské, sprostredkovateľské či distribučné firmy, ktoré sú obchodnými partnermi našich importérov, sídlia väčšinou v západnej Európe a realizujúce 80% amerického exportu na Slovensko.

Kľúčové slová: obchodno-technické predpisy, dovozný a vývozný režim, brokerské, sprostredkovateľské distribučné firmy, kvalitatívna a kvantitatívna úroveň obchodných vzťahov, colný režim.

Abstract

The ambition of Slovak economy to be mainly exporting country could be realized on american market because it is not known and american companies, apart from some exeptions, has not got negative exoeriences with it. The main obstacles how to grow Slovak export to the U.S. are the U.S. technical and trade measurements. On the side of Slovak exporters - required product quality and low marketing level. The U.S. import and export regime depends on qualitative and quantitative level of trade relations with particular country and its involvement in international economic and trade organizations. American companies executing their import/export activities use various broker, retailing companies and agents taht are trade partners to Slovak importers, set up mainly in western Europe and executing 80% of american export to Slovak republic.

Key words: technical and trade measurements, import/export activities, broker, retailing companies and agents/representatives, qualitative and quantitative level of trade relations, customs system.

Prv než sa pustíme do analýzy obchodných vzťahov medzi SR a USA – štátom tak vzdialeným nielen geograficky, ale aj ekonomicky a politicky, treba mať v prvom rade na pamäti skutočnosť, že ide o slovenský export na najväčší svetový trh charakterizovaný oficiálnym počtom obyvateľov 276 miliónov a neoficiálne aj s 30 miliónmi občanov, ktorých pobyt má v USA nelegálny základ, čo spolu vytvára tristo miliónov zákazníkov s najväčšou kúpnu silou na jedného obyvateľa. Možno dodať, že z desiatky prvých najväčších svetových firiem je ich sedem amerických. Ak zväžeme technologickú prevahu USA, tak ich atraktivnosť pre export je meradlom kvality výrobcov na celom svete, lebo práve obchodný alebo kooperačný partner v zámorí je ťažko získaná referencia vo svetovom hospodárstve. Navyše takmer nepochopiteľná otvorenosť amerického trhu vďaka ústave zabezpečenému rovnakému právu na výmenu tovarov kladie minimálne prekážky v colnej oblasti a v dovozovej politike. Pritom neplatí známa hra v Európe na „rozdané karty“, lebo jediným a rozhodujúcim kritériom v americkom ponímaní obchodu je výhodnosť – v stabilite kvality, v cene a v spoľahlivosti obchodu. Žiadne priateľstvá, ba ani staré záväzky. Na základe týchto kritérií má americký trh jednu obrovskú prednosť: jednoducho vás nepustí zo svojich rúk a postupne rastie s množstvom partnerov. Nutné je ešte spomenúť jednu dôležitú vlastnosť amerického spotrebiteľského či podnikateľského trhu – spätná väzba. Neuveriteľné tempo rozvoja vo všetkých oblastiach v USA ťahá spolupracujúce subjekty k rýchlejšiemu vývoju, k novším technológiám a ku skvalitneniu výroby, ktorá zasahuje nielen odberateľov v zámorí, ale aj na iných trhoch¹.

Ambícia slovenskej ekonomiky byť výsostne exportnou krajinou, čo má dnes svoje opodstatnenie, môže byť naplnená práve na amerických trhoch, lebo je neznáma a americké spoločnosti, až na niektoré výnimky, nemajú s ňou žiadne negatívne skúsenosti. Štatistické údaje vzájomnej výmeny tovaru medzi USA a SR v posledných rokoch ukazujú, že v prvom rade rastie slovenský vývoz a klesá americký dovoz, čo by mohlo byť pozitívne najmä pri pestrosti a náraste jednotlivých položiek celkového slovenského exportu. Nesporne komplikujúcou skutočnosťou sú rozdielne zdroje štatistických údajov pre obe krajiny, pričom najväčší rozdiel je najmä v číselnom vykazovaní amerického exportu smerujúceho do SR. Údaje SR o vývoze USA do SR sú niekoľkonásobne vyššie ako americké. Problém je v tom, že SR vykazuje ako americký import aj dovoz prostredníctvom tretích krajín, kým americké úrady považujú za americký export iba tzv. priamy vývoz amerických výrobkov priamo na Slovensko. Pritom dovoz produktov z USA prostredníctvom tretích krajín niekoľkonásobne prevyšuje priamy import z USA.

Hlavnými prekážkami zvyšovania súčasného slovenského vývozu do USA sú najmä americké obchodno-technické predpisy. Na strane slovenských výrobkov hlavne požadovaný stupeň kvality, ich cenová úroveň a nízky stupeň marketingu vrátane budovania distribučných kanálov a zastupiteľskej siete.

Americké spoločnosti používajú pri vývoze a dovoze rozličné brokerské, sprostredkovateľské či distribučné firmy čo prináša množstvo výhod, ale aj nevýhod. Pri obrovskom americkom trhu je špecializácia základnou podmienkou, preto aj veľké koncerny hľadajú spojencov pri získavaní predajných, ale aj nákupných trhov, navyše nemusia investovať do prieskumu trhu, pretože odborníci – sprostredkovatelia to za nich už majú urobené. Podobne je to aj v prípade

¹ bližšie pozri: www.ia.ita.doc.gov/ftzpage

vývozu slovenských výrobkov do zámoria, pretože zriedka sa dostane náš tovar priamo ku skutočnému koncovému zákazníkovi bez styku s brokerom. Ide o to, že dôvera prijímateľa slovenského exportu v USA sa zvyšuje, ak má v tejto krajine svojho domáceho zástupcu nesúceho právnu a hospodársku zodpovednosť v obchodnom styku. Tento systém platí aj opačne, kde 80% amerického exportu na Slovensko tvoria dovozy cez tretie krajiny – obchodné spoločnosti sídlia väčšinou v západnej Európe. Tie sú obchodnými partnermi našich importérov. Konkrétne výrobca v USA predá svoj produkt na starom kontinente a jeho nový vlastník obchoduje so slovenskými firmami. Z reality slovenského dovozu z USA je vidno, že iba 20 % prichádza priamo od výrobcu v zámorí, ale rozhodujúci podiel zabezpečujú sprostredkovatelia z iných krajín.²

Colný režim a dovozné dokumenty v teritóriu USA

Dovozný a vývozný režim Spojených štátov amerických je závislý na kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovni obchodných vzťahov s príslušnou krajinou a jej účasťou v medzinárodných ekonomických a obchodných organizáciách. USA poskytujú členským krajinám WTO automaticky doložku najvyšších výhod. Tieto vzťahy sú v súčasnosti označované ako trvale normálne obchodné vzťahy (Permanent Normal Trade Relations). To je aj prípad SR ako člena EÚ.

Colný režim USA sa riadi zákonom (Tariff Act) z roku 1930, ktorý stanovuje pravidlá vypočítavania dovozných ciel. Clá sa vypočítavajú z cien tovaru, nákladov na balenie, honorárov, provízií a ostatných položiek. Preprava, montáž a technická pomoc sa do výpočtu nezahrňuje. Harmonizovaný colný sadzobník USA je dostupný na internetovej stránke www.customs.treas.gov a môže sa líšiť v posledných dvoch-troch číslach HS s európskym colným sadzobníkom. Okrem cla sa vyskytujú aj napríklad doplnkové poplatky pri colnom konaní (napr. Merchandise Processing Fee, Harbour Maintenance Tax, zložité nároky na fakturáciu, vyžadovanie doplnkových podkladov podľa amerických podmienok, Container Security initiative, obmedzovanie dovozu európskych vín a alkoholických nápojov v niektorých štátoch, doplnkové dane na dovoz luxusných áut, poplatky za autá nezodpovedajúce miestnym štandardom spotreby PHM, atď). SR, ako členská krajina EÚ, je akceptovaná ako SR, nie ako krajina Európskej colnej únie, nakoľko predmetnú colnú úniu USA neuznávajú.

Americkým colným orgánom musia byť predložené nasledujúce doklady do piatich dní po prekročení hraníc USA:³

- obchodná faktúra vývozcu, ktorá obsahuje:
- prístav, cez ktorý tovar prichádza do Spojených štátov
- podrobný popis tovaru (názov každého druhu dovážaného tovaru, označenie jednotlivých častí zásielok, množstvo a hmotnosť, cena, spôsob platenia)
- náklady spojené so zásielkou – obal, poistenie, dopravné, provízie a zľavy
- krajinu pôvodu tovaru, miesto určenia, mená kupujúcich, predávajúcich a dopravcov;
- faktúra musí byť v anglickom jazyku alebo s priloženým anglickým prekladom

² Steis, J.: Obchodno-ekonomická informácia o teritóriu 2004, New York : Ekonomicko-obchodné oddelenie zastupiteľstva SR v USA, 2004

³ bližšie pozri: <http://dataweb.usitc.gov/SCRIPTS/tariff/toc.html>

- váhy a miery môžu byť vyjadrené v systéme mier krajiny vývozcu alebo v systéme mier a váh USA
- baliace listy;
- letecký nákladný list, konosament alebo iný doklad o vlastníctve tovaru;
- vstupný colný manifest (formulár č. 7533);
- príp. ďalšie dokumenty požadované podľa druhu tovaru.

Všetky údaje musia byť napísané strojom, nie ručne. Po splnení všetkých požiadaviek prepustí Colná služba tovar na územie USA, dovozca vyplní formulár č. 7501 a zaplatí colné poplatky do 10 pracovných dní od prevzatia tovaru. V praxi si americké dovozné firmy najímajú na uskutočnenie dovozných colných transakcií tzv. colných agentov (brokerov), ktorí sú špecialistami a majú skúsenosti s vyplňovaním komplikovaných tlačív. Poplatky za využívanie ich služieb sú primerané a eliminujú možné pokuty, resp. problémy s často meniacimi sa predpismi a nariadeniami.⁴

Medzi faktory značne ovplyvňujúce slovensko-americké obchodné vzťahy v minulosti bolo možné jednoznačne zaradiť problematiku využívania výhod poskytovaných zo strany USA, konkrétne Všeobecný systém colných preferencií a Doložku najvyšších výhod. Tieto prostriedky boli používané na to, aby si USA v rámci manévrovacích schopností v tomto priestore (napr. možnosť pravidelného ročného prehodnocovania daného stavu) dokázali udržať pod kontrolou situáciu týkajúcu sa importov, ale na druhej strane aj pre importérov poskytovala množstvo výhod, za predpokladu splnenia daných podmienok. Podiel vyvezeného tovaru zo SR do USA v rámci GSP nebol nezanedbateľný a pôsobil skôr stimulujuco. Naopak nie príliš veľká predvídateľnosť spôsobená pravidelným prehodnocovaním podmienok GSP, nerešpektovaním povinností amerických dovozných firiem formou neuplatnenia nároku na bezcolný dovoz slovenského tovaru, nekoordinovanosť oboch komôr Kongresu pri predlžovaní podmienok i so spätnou platnosťou, boli aspekty, na ktoré si slovenskí vývozcovia museli dávať obzvlášť pozor. Pálčivým problémom naďalej zostávajú odlišné metódy štatistického vykazovania výsledkov zahraničného obchodu.

Programy na podporu zahraničného obchodu, technickej a finančnej pomoci, projekty spolupráce

Slovenské podnikateľské subjekty sa môžu obrátiť (na Slovensku) pri získaní finančnej pomoci na SAEF. Pre malé a stredne veľké slovenské podniky, ktoré majú dobrý projekt, avšak nedostatok finančných prostriedkov na jeho realizáciu, javí sa najvhodnejšou spolupráca so spoločnosťami tzv. rizikového kapitálu. Tieto spoločnosti existujú tak na Slovensku, ako aj v USA. Na Slovensku sa etabloval SAEF – Slovensko-americký podnikateľský fond (www.saef.sk). Investovaný kapitál pochádza z finančných prostriedkov poplatníkov USA, ktoré pre činnosť Fondu schválil Kongres USA. V rámci Malého úverového programu poskytol Fond finančné prostriedky 14 spoločnostiam v hodnote takmer

⁴ Pozn.: Tovar slovenského pôvodu dovážaný do Spojených štátov amerických sa musí označiť v jednej z nasledujúcich troch variant:

- Slovak Republic
- Slovakia
- Slovak Rep.

80 mil. Sk. SAEF investoval cca 74 mil. USD do 36 slovenských súkromných podnikov v rámci Amerického úverového programu.

Slovenské podnikateľské subjekty sa môžu obrátiť v USA pri získaní finančnej a technickej pomoci na nasledovné inštitúcie, resp. sa zapojiť do nasledujúcich programov:

Do roku 1993 federálna vláda nemala v podstate žiadnu komplexnú proexportnú stratégiu. Situácia sa zmenila potom, čo bol vytvorený Koordinačný výbor na podporu obchodu (Trade Promotion Coordinating Committee – TPCC). TPCC združuje všetky rozhodujúce orgány štátnej správy a inštitúcie participujúce na zahraničnom obchode USA. Už od prvého roku svojej činnosti TPCC vypracoval mnoho konkrétnych odporúčaní zameraných na podporu amerického vývozu. Každý rok sa stratégia podpory exportu vyhodnocovala v správe nazvanej Národná exportná stratégia (The National Export Strategy). Kvalita a rozsah informácií a celkový prístup k službám poskytovaných americkou vládou sa tým zdokonalil, centrálny portál je na stránke www.export.gov. Sprostredkovaná hospodárska pomoc pre slovenské firmy sa môže realizovať aj poskytnutím investičného úveru, pomoci, záruk za zaplatenie a pod. pre americké vývozné firmy alebo pre americké firmy majúce rozpracované projekty v SR.

V súčasnosti inštitucionálna podpora exportu pozostáva z ministerstiev (Ministerstvo obchodu, Ministerstvo energie, Ministerstvo energetiky, Ministerstvo dopravy, Ministerstvo financií), Úradu obchodného predstaviteľa (USTR), EX-IM Banky, Zahraničnej poľnohospodárskej služby-FAS, OPIC-u, Správy pre malé podniky, Obchodnej a rozvojovej agentúry (TDA), Agencie pre medzinárodný rozvoj.

V záujme byť pripravený a schopný čeliť výzvam problematiky americkej obchodnej politiky je nutné využívať pomoc a postupy amerických inštitúcií sídliaich nielen v USA, ale aj v SR. V snahe preniknúť na americký trh a úspešne sa na ňom etablovať, znamená byť plne podriadený postupom americkej legislatívy, ktorá na jednej strane stanovuje prísne kritéria, normy a procedúry, ale na strane druhej určuje postupy a algoritmy, ako úspešne čeliť výzvam amerického trhu. V maximálne možnej miere musia slovenskí exportéri, snažiaci sa zdolať nástrahy a úskalia americkej byrokratickej mašinérie, využívať všetky známe a dostupné programy podpory zahraničného obchodu, projekty technickej spolupráce a zapájať sa do programov regionálnej spolupráce s Američanmi. To následne prináša zaslúžený a cielený efekt v podobe získania ďalšej komparatívnej resp. konkurenčnej výhody, ako nevyhnutného elementu na presadenie sa v agresívnej konkurencii ostatných zahraničných a domácich rivalov.

Obchodno-technické prekážky

Spojené štáty americké sú považované za krajinu s otvorenou ekonomikou na strane jednej a zvýšenou vládnu reguláciou dovozu (po teroristických útokoch na USA), na strane druhej.

Okrem cla, ktoré je vyrubované podľa HS colného sadzobníka USA, sú problémom predovšetkým prísne obchodno-technické predpisy pri dovoze potravinárskych výrobkov, niektorých liekov, zvierat a živočíšnych produktov, zbraní a munície, ovocia, zeleniny, orechov, mäsa a mäsových výrobkov, mlieka a mliečnych výrobkov, rastlín a tovarov rastlinného pôvodu, hydiny a hydínových výrobkov, ropy a ropných výrobkov. Niektoré

kategórie vyššie uvedených tovarov môžu byť pri dovoze z dôvodov kvalitatívnych i ochranárskych úplne zakázané.

Na druhej strane hlavné formy ochrany amerického trhu zahŕňujú obchodné bariéry z hľadiska národnej bezpečnosti, colné bariéry na niektoré výrobky a ochranárske opatrenia prostredníctvom dovozných kvót, antidumpingových konaní a preferovania domácich výrobcov pri zadávaní štátnych a verejných objednávok. Ochrana duševného vlastníctva je upravovaná bilaterálnymi dohodami, resp. celým radom multilaterálnych dohôd, signatármi ktorých sú USA i SR.

Tovary ako umelecké predmety, predmety kultúrnej hodnoty, hazardné, toxické a horľavé tovary, domáce spotrebiče, niektoré elektronické výrobky, hračky a detské predmety musia spĺňať požiadavky príslušnej vládnej agentúry (napr. Agentúra pre alkohol, tabak a zbrane, Živočíšna a rastlinná inšpekcia, Služba pre voľne žijúce zvieratá a ryby, Správa pre potraviny a lieky, Komisia pre ochranu bezpečnosti konzumentov⁵).

Do niektorých krajín je obmedzovaný vývoz. Vo všeobecnosti ide o zbrane a high-tech výrobky, ktoré by mohli byť eventuálne zneužitú proti USA. Jestvuje 10 základných kategórií výrobkov, ktoré sa klasifikujú prostredníctvom ECCN čísla. Všeobecným kritériom je základná informácia (čo sa exportuje, na aký účel bude slúžiť uvedený tovar, krajina určenia, kto tovar obdrží). Ide predovšetkým o export položiek ako jadrový materiál, chemikálie/ mikroorganizmy/toxíny, stroje na spracovanie niektorých materiálov, elektronika, počítače, telekomunikačné zariadenia a prístroje informatickej bezpečnosti, senzory a lasery, navigačná technika, avionika, stroje a zariadenia pre námorníctvo, pohonné systémy, vesmírne telesá a zariadenia k nim.

Slovenský tovar vyvážený do USA musí spĺňať platné normy a predpisy nielen federálne, ale aj také, ktoré vyplývajú zo zákonodarstva jednotlivých štátov. To znamená, že určitá komodita podlieha konkrétnemu nariadeniu, ktoré má pri dovoze spĺňať. Pre slovenské výrobky to znamená prekážky týkajúce sa splnenia náročných noriem a najmä veľkého byrokratického zaťaženia, ktoré vyžaduje mnoho času a vysokú znalosť a orientáciu v americkom zákonodarstve. Pre ilustráciu možno uviesť zopár konkrétnych prípadov:

Mäso a mäsové výrobky spadajú pod tzv. Wholesome Meat Act, na ktorého dodržiavanie dohliada Food Safety and Inspection Service amerického ministerstva poľnohospodárstva (USDA). Zahraničné mäsové výrobky musia pochádzať z krajín, ktoré majú schválené inšpekčné programy zo strany USA. Ďalej každá dodávka musí byť certifikovaná príslušnou dodávateľskou krajinou a pred vstupom na colné územie USA podlieha inšpekcii zo strany federálnych inšpektorov.

Komodity ako sú pivo, víno a ostatné alkoholické nápoje podliehajú tzv. Fedreal Alcohol Administration Act, ktorého dodržiavanie sleduje špeciálny úsek s názvom „Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms“ amerického ministerstva financií. Výnimkou sú vína určené na varenie, riedené vínne nápoje s menej ako 1% množstevného alkoholu a nápoje spadajúce pod jurisdikciu Food and Drug Administration.

Dovoz mliekárenských výrobkov podlieha pod zákon „Food Drug and Cosmetic Act“. Mlieko a smotana navyše podliehajú ešte pod federálny zákon „Import Milk Act“. Tieto

⁵ vid' www.treas.gov/ofac

výrobky môžu byť dovezené len po obdržaní zvláštneho povolenia po splnení zdravotných podmienok.

Dosť komplikovaná je situácia pre slovenských exportérov minerálnych vôd. V USA absentuje jednotná federálna norma týkajúca sa minerálnych vôd, a pritom USA majú tendenciu k neustálemu rastu spotreby minerálnych vôd. Preto mnohé americké štáty prijali vlastnú legislatívu ohľadne kvalitatívnych noriem pre minerálne vody, ktoré sú rozhodujúce pre posúdenie prístupnosti minerálnej vody pre distribúciu v danej oblasti. Štáty nemajúce vlastnú legislatívu v oblasti minerálnych vôd, prepustia len vodu, ktorá bola schválená v niektorom inom štáte, ktorý má takúto legislatívu. Jedna z rozhodujúcich legislatív pre potencionálneho exportéra je legislatíva štátu New York, vzhľadom na trhový potenciál tejto oblasti pre odbyt minerálnych vôd.

Kvóty a reštrikcie

Pri detailnejšej analýze problematiky kvantitatívnych obmedzení a oblastí kvót a reštrikcií, zistíme nasledujúce skutočnosti. V USA existujú, množstevné kvóty, alebo colné kvóty uplatňované colnými orgánmi USA, resp. inými vládnymi agentúrami. Je preto nevyhnutné ešte pred exportom overiť si aj tieto záležitosti buď prostredníctvom svojho obchodného partnera, alebo na web stránke colnej správy USA. Ide predovšetkým o:⁶

- colné kvóty na niektoré určené výrobky (metly, etylalkohol, pšeničný lepok, atď)
- colné kvóty v rámci rokovaní GATT (čokoláda, mliečne výrobky, sušené mlieko, cukor, tabak, syry, náhradky masla, atď.)
- netarifné kvantitatívne obmedzenia na vybrané druhy syrov a 4 kategórie textilných a odevných výrobkov.

Zóny voľného obchodu (ZVO) v USA

V každom z 50 štátov Únie existuje niekoľko zón voľného obchodu. ZVO sú oblasti na americkej pôde, do ktorých môže byť dodávaný dovážaný, alebo americký tovar za účelom rôznych aktivít, od skladovania až po jeho kompletizovanie alebo výrobu. Za účelom vstupu do colných štatistík predpisy pre prevádzku ZVO umožňujú, aby domáca výroba s použitím dovážaných komponentov vykazovala činnosť formálne vykonávanú mimo colného územia USA, hoci pod kontrolou americkej colnej služby. Cieľom je napomôcť konkurencieschopnosti amerického tovaru. Vývoz zo ZVO mimo USA je oslobodený od cla.

Technické bariéry

Technické bariéry v obchode, ako napr. často meniace sa predpisy, uznávané medzinárodné štandardy a požiadavky nie vždy zodpovedajú federálnym, štátnym, alebo miestnym predpisom (aj tie si môžu medzi sebou odporovať), zložité označovanie výrobkov, zvýšené nároky na certifikáciu tovarov, atď. Ide o mimoriadne rozsiahlu a komplikovanú problematiku obsahujúcu aj ochranné známky a patenty. V tejto oblasti môžu byť postihnuté niektoré exportuschopné tovary zo Slovenska a to buď ešte pred samotným exportom, ale aj po príchode tovaru do USA. Ako príklad je možné uviesť dovoz potravín, ktorý súčasne

⁶ Steis, J.: Exportný plán teritória 2003, New York : Ekonomicko-obchodné oddelenie zastupiteľstva SR v USA, 2004

podlieha povoleniam/schváleniam viacerých agentúr, patriacim viacerým ministerstvám. Ministerstvo zdravotníctva (agentúra FDA, CDC), Ministerstvo pôdohospodárstva (agentúry APHIS, FSIS, GIPSA, FGIS, AMS, ARS), Ministerstvo životného prostredia (agentúra EPA), Ministerstvo financií (agentúra ATF), MO USA (MFS), atď. Z uvedeného dôvodu OBEO odporúča dôkladne si preveriť všetky záležitosti, ktoré sa vzťahujú na dovoz nielen cestou internetu, zastúpenia MH SR v USA, ale najmä špecializovaných firiem (konzultačné, colný agent..), čo síce zvyšuje náklady exportérovi, avšak zabezpečí hladké dodanie tovaru a neplatenie pokút, skladného, možného vrátenia tovaru späť, resp. iných opatrení zo strany amerických úradov a inštitúcií.

Sanitárne a fytosanitárne normy

Sanitárne a fytosanitárne predpisy sa často menia, z uvedeného dôvodu je potrebné postupovať ako v predošlom odstavci. V súvislosti s platnosťou Zákona o Bioterrorizme sa odporúča, aby najmä orientovaní exportéri na potraviny sledovali uvedenú problematiku a zaregistrovali sa bezplatne na Web stránku⁷, na ktorej sa zverejňujú najnovšie zmeny a doplnky predmetného zákona, ktorý vstúpil do platnosti v roku 2004. Stránka je časťou Správy pre potraviny a lieky - FDA (Food and Drug Administration) www.fda.gov.

Legislatívna problematika

Pri finančnom systéme úlohu centrálnej banky plní v USA Federálny rezervný systém (FED) založený 23.12.1913. Skladá sa z 12 regionálnych federálnych rezervných bánk. Podľa zákona je týchto 12 bánk súkromných, avšak ako celok FRS zodpovedá priamo Kongresu. Navonok vystupuje ako nezávislá federálna agentúra. Hlavnou úlohou FRS je riadenie menovej politiky, ale plní aj ďalšie úlohy ako sú transfer fondov, správa majetku vlády a bankový dohľad. FRS má právo a povinnosť určovať rezervy komerčných bánk, stanovovať diskontnú sadzbu, určovať výšku a trvanie úveru krytého cennými papiermi. Systém kontroluje všetky rezervné banky a ich aktivity. Banková sústava v USA je rozvinutá. V súčasnosti je na americkom trhu cca 9300 bánk. V minulých rokoch pokračoval trend zlučovania do väčších celkov. Okrem amerických bánk hrajú významnú úlohu banky z Japonska a Švajčiarska.

Pokiaľ ide o podnikateľské dane v Spojených štátoch amerických, daňový systém v USA platný pre podnikateľské subjekty je oveľa komplikovanejší než v SR. Je to spôsobené predovšetkým skutočnosťou, že podnikateľský subjekt platí až tri typy daní – federálne, štátne a miestne (mestské, resp. oblastné). Vzhľadom na skutočnosť, že rozdiely sú niekedy značné, v ďalšom uvádzame priemerné daňové zaťaženie a typy daní pre najtypickejšie firmy, t.j. korporácie (corporation, skratka Inc.). Pre tento typ spoločnosti existujú v zásade nasledujúce typy daní:⁸

1. Priame dane

- **Federálna daň zo zisku (Corporate Income Tax).** Priemerná sadzba je 35 %. Celkove sa však sadzba pohybuje od 15 % (príjem do 50 tisíc USD ročne) až do 39 %. Aj keď táto

⁷ <http://www.fda.gov/oc/bioterrorism/bioact.html>

⁸ <http://www.doc.gov>

sazba je vyššia než napr. 19 % sadzba dane z príjmu právnických osôb platná v SR od 2004, v skutočnosti americká korporácia zaplatí menej. Je to spôsobené tým, že daň, ktorá sa určuje z tzv. čistého zisku pred zdanením zahrnuje veľké množstvo odpočítateľných položiek (oveľa viac než v SR).⁹

- **Štátna daň zo zisku (State Corporate Tax).** S výnimkou troch štátov (Nevada, Washington a Wyoming), v ktorých nie je, každý štát únie má inú sadzbu. Napr. sadzba v štáte New York je 8,5 %, v Kalifornii 8,8 % a v štáte Florida 5,5 %. Pre túto daň však platí, že je odpočítateľnou položkou pre potreby výpočtu federálnej dane, rovnako ako mestská daň.¹⁰

- **Daň z miezd (Wage Tax).** Korporácia platí podiel dane zo mzdy, príspevkov na liečebnú starostlivosť, pracovnú neschopnosť a dôchodky svojich pracovníkov. Tieto náklady sa pohybuju v rozmedzí cca 13-25% celkových mzdových nákladov.

2. Nepriame dane

- **Daň z predaja (Sales Tax).** Každý štát má svoju daňovú sadzbu, ku ktorej sa pripočítava mestská, resp. oblastná daň. Napr. v meste New York je daň z predaja vo výške 8,25 %. Z toho 4 % predstavuje štátna daň (štát New York) a 4,25 % mestská daň. V niektorých štátoch sú nulové sadzby na nákup napr. odevov a obuvi, v iných sú tieto nulové sadzby obmedzené maximálnou hodnotou tovaru (napr. do 110 USD). V USA neexistuje daň z pridanej hodnoty.

- **Spotrebná daň (Excise Tax) a iné dane.** Spotrebná daň je uvaľovaná napr. na motorové palivá, predaj piva, alkohol, tabak a cigarety. Na korporácie podnikajúce v určitých odvetviach sa vzťahujú aj ďalšie dane, napr. letecká daň, telekomunikačná daň, daň z predaja nákladných automobilov, daň zo znečisťovania životného prostredia a iné.¹¹

Organizácia verejného obstarávania

Na zahraničné spoločnosti a organizácie, ktoré sa uchádzajú o účasť na verejnom obstarávaní vypisovanom federálnou vládou USA sa vzťahujú predovšetkým dva zákony: zákon nazvaný „Buy American Act“ a interný federálny predpis pre verejné objednávky nazvaný „Balance of Payments Program“. Vstupom SR do EÚ sa na nás vzťahujú podmienky tendrov platné pre členské krajiny EÚ.

Verejné obstarávanie: Slovenské firmy boli do momentu členstva v EÚ znevýhodňované absenciou dohovoru (medzi SR a USA) regulujúceho uvedenú problematiku a tým cenovo znevýhodňované pri ponukách slovenských subjektov. SR ako člen EÚ má vo väčšej miere možnosť zúčastňovať sa na tendroch v USA, i keď predmetná oblasť nie je celkom liberalizovaná v obchode EÚ-USA.

Obmedzenia národnej bezpečnosti naďalej pretrvávajú (niektoré dovozy, tendre, investičné obmedzenia, atď.) a predpokladá sa, že uvedená oblasť bude naďalej reštriktívna zo strany USA.

⁹ <http://www.treas.gov/education/fact-sheets/taxes/ustax.shtml>

¹⁰ <http://www.irs.gov/>

¹¹ <http://www.publicdebt.treas.gov>

Ochranné obchodné inštrumenty, ako napríklad spomenieme zavedenie colných bariér na dovoz viacerých oceľarských výrobkov z krajín, s ktorými nemá USA podpísanú dohodu o voľnom obchode.

Dotácie a štátna pomoc (priame dotácie, ochranná legislatíva, daňová politika atď.) ako napríklad môžeme uviesť v minulosti kritizované FSC – Foreign Sales Corporations, Farmársky zákon, atď.

Buy American Act (BAA) – bol schválený Kongresom 13.3.1933. Týka sa iba dodávok výrobkov (nie služieb) a platí iba pre objednávky federálnej vlády a vládnych agentúr na území USA. BAA stanovuje, že federálne úrady môžu nakupovať iba tovar (výrobky, súčiastky, polotovary a stavebné suroviny) amerického pôvodu. Pravidlá preferencie domácich výrobkov doplnilo Nariadenie prezidenta zo 17.12.1954 (Executive Order no. 10582), hlavne pokiaľ ide o stanovenie ceny domáceho a importovaného výrobku. Podľa definície BAA je domácim výrobkom iba produkt, ktorý bol vyrobený v USA a náklady na jeho komponenty vyrobené v USA presahujú 50 % nákladov na všetky komponenty produktu. Výnimky zo zákona: ak cena domáceho výrobku je neprimeraná, ak domáci výrobok nie je dostupný v dostatočnej kvalite a kvantite, ak je vo verejnom záujme nekupovať americký tovar alebo suroviny. Pokiaľ sa chce na výberovom konaní zúčastniť zahraničný subjekt, zvyšuje sa hodnota jeho cenovej ponuky o tzv. vyhodnocovací faktor (Evaluation Factor), ktorý je spravidla na úrovni 6 – 12 %. Verejné obstarávanie NASA a Department of Defense sa riadi zvláštnymi internými pravidlami (NASA, resp. DoD Federal Acquisition Regulation Supplement), t.j. podliehajú pravidlám BAA iba rámcovo a sú spravidla ešte viac diskriminačnými voči zahraničným ponukám.¹²

Balance of Payments Program (BPP). Jeho hlavnou odlišnosťou od BAA je, že platí pre objednávky verejného obstarávania vypísané federálnou vládou pre vlastnú potrebu alebo umiestnenie mimo územia USA. Tento zákon stanovuje, že zahraničný výrobok alebo služba ako súčasť federálnej objednávky mimo územia USA môže byť zakúpený iba pri splnení jednej z nasledujúcich podmienok¹³:

- ide o tovar s krátkou trvanlivosťou a dodávky z USA nie sú z tohoto dôvodu možné
- objednávateľ preukáže, že nákup a doprava domáceho výrobku nie sú uskutočniteľné
- cena domáceho výrobku je neprimerane vysoká.

Pokiaľ ide o obmedzenie pôsobnosti uvedených zákonov, tu platí nasledovné:¹⁴

- *Obchodné dohody*: jedinou platnou obchodnou dohodou, ktorú uzatvorili USA, ktorá obmedzuje platnosť BAA a BPP je obchodná dohoda s Izraelom.

- V rámci *Dohody o severoamerickej zóne voľného obchodu (NAFTA)* je u subjektov z Kanady a Mexika v prevažnej väčšine prípadov pozastavená platnosť BAA a BPP. To isté samozrejme platí pre pobočky amerických firiem v týchto dvoch krajinách.

- Podobné účinky ako NAFTA má *Mnohostranná dohoda o obchode s civilnými lietadlami* (Agreement on Trade in Civil Aircraft), ktorá obmedzuje platnosť BAA v prípade signatárskych krajín vo všetkých prípadoch, ak sú predmetom dodávky civilné lietadlá alebo ich časti.

¹² Súhrnné pravidlá sú na internetovej stránke Ministerstva obrany USA: www.acq.osd.mil

¹³ www.ustr.gov/Trade_Sectors/Government_Procurement/Section_Index.html

¹⁴ <http://www.arnet.gov/far>, <http://www.regis-usa.com>, <http://www.bidnet.com>

- V roku 1981 podpísali niektoré krajiny v rámci Tokijského kola GATT vrátane USA tzv. „Government Procurement Code“, ktorý liberalizoval lukratívne trhy vládnych objednávok v signatárskych štátoch. Na základe zmienenej ujednania a pokroku v rokovaniach WTO nadobudla platnosť v roku 1996 *Dohoda o vládnych objednávkach (Government Procurement Agreement)*. Jej signatármi sú okrem USA a krajín EÚ aj napr. Kanada, Nórsko a Japonsko. Ak sa uchádza o americké vládne objednávky signatárska krajina, je platnosť BAA až na niektoré výnimky pozastavená.

K jedným z najdôležitejších faktorov negatívne pôsobiacich na slovensko-americké obchodné vzťahy možno zaradiť veľké a neprehľadné množstvo obchodno-technických predpisov na dané komodity, kvóty a reštrikcie v prípade ich skorého prekročenia a nemožnosti náhradného plnenia, vysoká daňová zaťaženosť a komplikovanosť tohto systému, a nakoniec problematika systému verejného obstarávania majúceho náznaky diskriminačného zaobchádzania. Ide najmä o aspekty majúce predovšetkým odvracajúci účinok vzájomných obchodných vzťahov, ktorým je veľmi obtiažne ba až nemožné čeliť, najmä ak ide o dvoch veľkosťou a výkonnosťou neporovnateľných subjektov svetového hospodárskeho prostredia.

Použitá literatúra:

1. STEIS, J.: Obchodno-ekonomická informácia o teritóriu 2004: Ekonomicko-obchodné oddelenie zastupiteľstva SR v USA, New York, 2005
2. LACH, P.: Slovensko-americké vzťahy: Hra na rozdané karty neplatí, Bratislava : Profit, 17. Júl. 2000
3. FILIP, J. – Mečár, M. – Rosenberg, M.: Svetová ekonomika na začiatku 21. storočia, Iris, Bratislava: 2005, ISBN 80-890-18-95-5, s. 142
4. LIPKOVÁ, Ľ a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy, Sprint, Bratislava 2005, ISBN 80-89085-55-5
5. http://www.fpzo.sk/_stpo/sk/sprievodca.html
6. www.amcham.sk
7. <http://www.usaid.gov> – Agentúra pre medzinárodný rozvoj (U.S. Agency for International Development)
8. <http://www.opic.gov> – Agentúra pre zahraničné súkromné investície (Overseas private Investment Corporation)
9. <http://www.sba.gov> – Sekcia malého a stredného podnikania (Small Business Administration)
10. <http://www.ustr.gov> – Úrad obchodného predstaviteľa USA (Office of the U.S. Trade Representative)
11. www.doc.gov - Dept. of Commerce – Min. obchodu USA

Informácie o autorovi:

Ing. Marcel Kordoš, PhD.
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Univerzita A. Dubčeka v Trenčíne,
kordos@tnuni.sk

Z technicko-organizačných dôvodov došlo k neúmyselnému pozmeneniu obsahu článku PhDr. Oľgy Plávkovej, CSc. „K analýze zmien vo vnímaní problematiky žien v médiách na prahu tretieho tisícročia“ v prvom čísle Almanachu 2006, za čo sa redakcia úprimne ospravedlňuje autorke aj čitateľom. Správne plné znenie článku je publikované v nasledujúcej časti tohto čísla Almanachu. Za pochopenie ďakujeme.

K analýze zmien vo vnímaní problematiky žien v médiách na prahu tretieho tisícročia

Ol'ga Plávková

Abstrakt

Príspevok venuje pozornosť cieľom a formám medializácie problematiky žien od začiatku 90-tych rokov do súčasnosti. Autorka analyzuje vybrané mediálne projekty a ich ciele pri oslovení verejnosti v 90-tych rokoch a konštatuje, že hoci je otvorenosť a vnímavosť k tejto problematike v našej populácii vysoká, z poznatkov sociologických výskumov a analýzy foriem oslovenia slovenskej verejnosti vyplýva nutnosť zmeniť viaceré stereotypné predstavy, ktoré vymedzujú typické správanie príslušníka daného pohlavia. Formovanie postojov verejnosti by sa malo orientovať predovšetkým na podporu (zakonzervovanie) pozitívnych postojov, na urýchlenie kryštalizácie latentných a nevyzretých názorov a neutralizáciu negatívnych názorov, postojov, mienky verejnosti voči ženám a riešeniu ich špecifických problémov.

Abstract

The article is discussing aims and forms in which women's problems are presented in the media as of the beginning of the 90-ties until the present days. The author analyses specific media projects and their aims as concerns addressing the public in the 90-ties and states that despite a high level of honesty and perception within the population towards the problems concerned, outcomes of sociological surveys and analysis of certain forms, in which the public was addressed, have showed that there is a serious need to change some stereotyped conceptions, which determine typical mode of behavior of a member of the certain gender group. Forming of attitudes of the public should be focused especially on supporting (sterilizing) positive attitudes, accelerating of latent and not matured opinions to become more crystallized, and neutralizing negative opinions, attitudes and public opinion towards women and solving their specific problems.

Masmédiá sa v súčasnosti stali jedným zo základných činiteľov adaptácie moderného človeka na prebiehajúce celospoločenské zmeny. Najmä v spoločnosti, ktorá sa od základov zmenila a mení, nemožno skutočnú moc masmediálnych prostriedkov podceňovať, pretože z každého prezentovaného problému je možné urobiť „pozitívny i negatívny problém“. Nie je tomu inak ani pri prezentovaní otázok, súvisiacich s postavením ženy v spoločnosti.

Začiatkom 90-tych rokov sa otvoril „mediálny trh“ všetkým otázkam a tak sa dostali do centra pozornosti mnohé problémy, ktoré boli v predchádzajúcich desaťročiach interpretované tendenčne, resp. boli tabuizované. Pokiaľ ide o otázky, týkajúce sa života ženy v spoločnosti, v prvých rokoch po zásadnej zmene v našej spoločnosti základné ciele medializácie možno vymedziť nasledovne:

- naplniť právo občanov SR na komplexné informácie o otázkach, ktoré sa týkajú ich individuálnych práv a podmienok každodenného života;
- sprostredkovať občanom SR najdôležitejšie informácie o záväzkoch, ktoré SR prevzala pri riešení postavenia žien v našej spoločnosti v súlade s medzinárodným právom;
- zabezpečiť transparentnosť úsilia vlády pri dosiahnutí zmien v postavení žien v našej spoločnosti ;

- podnecovať/podporovať aktivity médií, predovšetkým verejnoprávnych, pri zvyšovaní občianskeho sebauvedomenia žien.

Otázky postavenia ženy v spoločnosti sa v tomto období dostali aj do Programových vyhlásení Vlády SR. Opatrenia na zabezpečenie rovnosti príležitostí boli prenesené na zainteresované rezorty¹. Našli svoju reflexiu aj v konkrétnych mediálnych projektoch vo verejnoprávnych médiách (STV, Slovenský rozhlas)². Z pohľadu na formovanie postojov verejnosti boli orientované predovšetkým na tieto otázky:

- pomoc pri udržiavaní úrovne (zakonzervovaní) pozitívnych postojov, názorov občanov SR;
- urýchlenie kryštalizácie latentných a nevyzretých názorov;
- neutralizáciu negatívnych názorov, postojov, mienky verejnosti voči ženám a riešeniu ich špecifických problémov.

Analýzy (stavu) informovanosti občanov SR o rôznych otázkach, týkajúcich sa rôznych stránok života spoločnosti v 90-tych rokoch zdokumentovali „hľad“ verejnosti po prijímaní informácií, v rámci toho aj vzťahu spoločnosti k ženám a ich problémom. Možno povedať, že otvorenosť a vnímavosť k tejto problematike bola veľmi vysoká. Občania pociťovali, že nastal čas aj na zmenu stereotypných predstáv, ktoré vymedzujú typické správanie príslušníka daného pohlavia³. Medzi najefektívnejšie formy oslovenia slovenskej verejnosti sa zaradila dokumentárna publicistika, poradenstvo a príspevky, ktoré sa venujú záujmom a hobby. V preferenciách žánrov a tém, resp. druhu a kvality informácií sa odráža najmä úroveň dosiahnutého vzdelania, vek (generačná príslušnosť) a veľkosť sídla, v ktorom občan žije. Tento poznatok sa nie vždy pri oslovení verejnosti využíva pri definovaní adresáta – cieľovej skupiny medializovanej problematiky.

Zaznamenané dominujúce protichodné trendy – únik ľudí pred globálnymi problémami sveta k vlastným osobným záležitostiam a rozmáhajúci sa pocit neužitočnosti, a z toho vyplývajúca rezignácia či demobilizácia našich ľudí pri celkovej adaptácii na prebiehajúce zmeny, sú premietnuté najmä do nevyzretých názorov a postojov k riešeniu špecifických problémov žien. Celkové odmietanie potrebnosti riešiť túto otázku však nemá v našej spoločnosti hlbšie korene, čo súvisí s celkovou stabilitou hodnotovej sústavy našej populácie, založenej na tradičnom, nemennom usporiadaní základných otázok života jednotlivca, v ktorom zohráva významnú rolu viera, (náboženstvo), zdedené hodnoty, tradície a zvyky, rodinná súnalezitosť, lokálna spolupatričnosť, priateľstvo, etnická identita. Tieto hodnoty sú pre väčšinu našej populácie zdrojom morálnej sily pre adekvátnu reakciu na otriasajúce sa etické hodnoty na úrovni spoločnosti. Pretože v masmédiách sa prezentuje aj táto stránka našej každodennosti, v súčasnosti je veľmi dôležité poskytnúť občanom vzory pre

¹ Národná správa o implementácii pekingskej Akčnej platformy. Bratislava, MPSVR SR, 1999.

² Pozri: Plávková, O. – Jezerská Z. a kol.: Projekt mediálnej kampane Ženy v pohybe. Nadácia GONDWANA – Slovenský rozhlas Bratislava 1996.

³ Pozri: Bútorová, Z. a kol.: Ona a on. Ženský údel očami verejnej mienky na Slovensku. Bratislava: Focus, 1996. ISBN 80-88717-11-6.

vyrovnanie sa s realitou, poučiť ich o možnej koexistencii protikladných hodnotových sústav, poukázať na problém odlišnej interpretácie tých istých hodnôt, prehľbovať vyváženosť ich prezentovania a najmä školiť občanov, aby boli schopní dialógu a komunikácie a dokázali spoločne žiť, vstrebávať a tolerovať tieto rozdiely.

Sociologické výskumy trvale potvrdzujú vysoký stupeň medzigeneračnej solidarity najmä vo vnútri rodiny na Slovensku, ale v porovnaní s tým pomerne nízku „rodovú solidaritu“, najmä mužov voči ženám⁴. Privlastňovanie si moci nad druhými vždy vyjadruje neochotu prijať iných takých, akými sú, v ich autenticite a snahu vtesnať ich do vlastných predstáv a požiadaviek. Trend v očakávaniach mužov voči ženám súvisí s pôsobením kultúrnych vplyvov, rozhodujúci vplyv kultúry v rôznej socializácii oboch pohlaví prináša viacero sociálne maskulínnych noriem, vzorcov a stereotypov v správaní každého z nich, i vo vzájomných očakávaniach a vzťahoch. Napr. nie tak dávno neprijateľný poznatok o istej rigidnosti mužov sa týka ich postoja k správaniu žien na trhu práce. Po prvých otrasoch so skúsenosťou s trhom práce naša verejnosť akceptovala, že na trhu práce súperia nielen jednotlivci, ale aj sociálne skupiny. Zo strany žien sa pri hodnotení rovnosti príležitostí mužov a žien uplatniť sa na trhu práce na Slovensku sa pomerne často objavuje akceptácia istej miery preferovania mužov, kým hodnotenia mužov sú viac proklamatívne, v podobe „existuje približná rovnosť“⁵. Na dokreslenie tejto jemnej nuanse možno použiť ich výpovede o tom, či sa počas pracovnej kariéry stretli s tým, že za rovnakých podmienok bola daná pracovná príležitosť (prednosť) mužovi. Kým skúsenosť žien je pozitívna, ale v tom zmysle, že nejde o otvorenú formu uprednostnenia mužov, z pohľadu mužov takáto skúsenosť jednoducho „neexistuje“. Tento tradičný pohľad na muža ako žiteľa rodiny a teda z toho titulu uznanie jeho nároku na lepšie postavenie na trhu práce mal a má svoje prívrženkyne aj medzi ženami.

Na začiatku 90-tych rokov bola o absencii akéhokoľvek rešpektu nezávislosti žien na pracoviskách presvedčená necelá tretina žien a o úplnom rešpektovaní nezávislosti žien na pracoviskách len 10 % žien⁶. Keďže sa s nedostatkom rešpektu stretávala najmä skupina žien so základným vzdelaním, možno očakávať, že tak ako za toto uplynulé obdobie narastal podiel vzdelaných žien v našej spoločnosti, tak aj stále viac žien nemá skúsenosť s nerešpektovaním ich profesionálnych kvalít na trhu práce.

Výskumy minulého desaťročia tiež zdokumentovali, že aj keď je orientácia žien na prácu pomerne vysoká, tradične mnohé ženy napriek vysokým ambíciám vo svete práce rámcujú pohľad na vlastnú životnú úspešnosť predovšetkým pohľadom cez optiku materstva. Aj vo svete rodiny sa ženy spravidla hodnotili ako úspešné matky, až potom ako úspešné manželky. Vo svete práce sa už ženy hodnotili menej kriticky, často sa ohodnotili ako úspešné v

⁴ Napr. Záverečná správa z výskumu č. 3/1991. ÚVVM pre SŠÚ v Bratislave. Nepochybujúci materiál. Tiež Plávková, O. – Jezerská Z. a kol.: Projekt mediálnej kampane Ženy v pohybe. Nadácia GONDWANA – Slovenský rozhlas Bratislava 1996.

⁵ Záverečná správa z výskumu Reflexie a hodnotenie kvality štúdia na Ekonomickej univerzite, časť I., interný grant EU č. 190008/05, autori: Plávková, O. a kol. Bratislava 2006, nepublikovaný materiál.

⁶ Plávková, O.: Ženy a rozvoj demokracie na Slovensku. Sociológia 24, 1992, č. 4, str. 267 – 271.

úlohách zamestnankýň a spolupracovníčok; ak mali v tejto oblasti o sebe pochybnosti, tak spravidla len v teoretickej rovine – v pôsobení vo vedúcej funkcii. Väčšina žien vo sfére práce očakávala, aby boli vytvorené pracovné príležitosti hlavne pre mužov, a tým sa riešila situačná kríza rodiny. Zárobok muža vnímali ako existenčnú nutnosť a príjem ženy doplnok.

Ekonomické zmeny uplynulého desaťročia tento stereotyp a tieto očakávania žien podstatne ovplyvnili. Kryštalizujúca sa podoba dvojpríjmovej rodiny s doplnkovým zárobkom ženy sa razom zmenila na existenčné prežitie, v rámci ktorého sú nutné dva (rovnocenné) príjmy a ak niektorý chýba, nehľadá sa potom na to, kto príjem zabezpečuje. Najmenšie problémy s akceptovaním takejto zmeny mali v 90-tych rokoch najmladšie a paradoxne aj najstaršie vekové skupiny žien, ktoré svoju osobnú úspešnosť chápu bipolárne a považujú sa za schopné presadiť sa v rodinnej i pracovnej sfére života. S prijatím tohto štandardu mali najmenej problémov ženy s vysokoškolským vzdelaním, kým za najmenej úspešné v tomto smere sa ukazovali byť ženy so základným vzdelaním, ktoré v sebahodnotení priznávali problémy tak so zvládnutím rodinných, ako aj pracovných činností. Súčasná štatistika o postavení žien na trhu práce ukazuje, že miera ekonomickej aktivity žien i mužov v období medzi rokmi 1990 a 2004 výrazne klesla, pričom pre ženy na Slovensku bol tento pokles väčší, ako tomu je u mužov. Štatistika organizácie UNECE, týkajúca sa postavenia žien a mužov vo verejnom i súkromnom sektore na Slovensku, zverejnená v júni 2006 ukazuje, že pokles ekonomickej aktivity sa výrazne týka najmä mladých žien vo veku 20 – 24 rokov v porovnaní s mužmi rovnakého veku⁷. Hodnotiť, do akej miery sa tento trend k „ústupe“ mladých žien z trhu práce dlhodobod zastabilizuje a ako sa premietne do hodnotenia osobnej životnej úspešnosti mladých žien, pri súčasnom výraznom poklese fertility a posunoch v hodnotách žien vo vzťahu k nutnosti mať dieťa, ako predpokladu životnej spokojnosti a úspešnosti, je v súčasnosti predčasné. Môže ho zvrátiť napr. silná pronatalitná, resp. prorodinná politika, avizovaná, resp. očakávaná v rámci vládnutia nastupujúcej novej vlády po súčasných predčasných voľbách.

Základom úspešnosti v podpore rastu sebavedomia žien je zvyšovanie podielu žien s dobrými vedomosťami o otázkach, ktoré sa týkajú ich individuálnych práv a podmienok každodenného života. Súčasný vývoj naznačuje, že stále je potrebné vytvárať viac priestoru pre osobnú seberealizáciu žien. Súčasťou, a jedným z podstatných znakov, sú posuny v etike rodových vzťahov, pretože hodnotová sústava moderného človeka okrem vysokého ocenenia slobody, ľudských práv a osobnej zodpovednosti, zmyslu rodiny a dobrého rodinného života, súcitu a spolupatričnosti s chorými a starými ľuďmi, úcty k životu, k mieru a hľadaniu pravdy, si vyžaduje tiež odstránenie rodových stereotypov, ktoré vykresľujú ženy ako pasívne a podriadené doma i v spoločnosti.

Jednou z ciest ako neutralizovať negatívne prejavy v každodenných situáciách žien v osobnom živote, pracovnej i vo verejnej sfére života, sú mediálne aktivity. Výskumy mediálnych agentúr a monitoringy masmédií trvale potvrdzujú jednoznačnú preferenciu televízie a rozhlasu pred médiami tlače⁸. Z verejnoprávnych mediálnych zdrojov má najmä rozhlasové vysielanie SRo spravidla vyššie skóre sledovanosti než STV. Možno však konštatovať, že témy zamerané na problémy žien sa objavili v posledných rokoch

⁷ SR v rebríčku ľudského rozvoja na 42. mieste. SME 14. jún 2006.

⁸ Napr. výskumy sledovanosti, priebežne zverejňované MVK, neskôr OMV Slovenského rozhlasu, Bratislava.

v televíznych médiách len ojedinele. Aj preto, že prostredníctvom tlače je v danej problematike najvyššia pravdepodobnosť efektívneho oslovenia verejnosti, základom ovplyvňovania verejnosti sa stali príspevky v tzv. rodinných časopisoch, v ženských časopisoch a z novín prostredníctvom tých, ktoré spravidla „číta celá rodina“. Masívny nárast takto orientovaných tlačených médií dokumentuje, že z ich strany ide spravidla o úzko orientovanú publicistiku (materstvo, zdravie) alebo ľahšie témy (móda, životný štýl, t. j. vykrývanie priestoru pre kultúru spotreby a zábavy). V tomto smere masmédiá fungujú aj ako vzor určitých životných štýlov, neprenosných do nášho sociálneho prostredia, v osobnom, ale napr. aj v rodinnom živote. Multimedialne kampane typu kampane Ženy v pohybe, realizovanej STV, Slovenským rozhlasom a vybranými ženskými časopismi v rokoch 1996 – 1997 sú v období posledných dvoch rokov nahradené mega mediálnymi monopjektmi typu Super Star či Vyvolení. Po úspechu ich prvých behov s príslušnou vysokou pozitívnou odozvou u divákov, ktorých si takéto projekty získali ako niečo dovtedy málo poznané, resp. vôbec nepoznané, sa v súčasnosti ukazuje, že trh je nasýtený a treba hľadať nové projekty. Ukazuje sa totiž, že „nátlak“ kultúrnych noriem a vzorov na báze egoizmu, individualizmu, bezpracného obohatenia, karierizmu, bezzásadovosti v osobnom živote atď., populácia Slovenska znáša len po istú hranicu a začína byť na ne imúnna, odhliadnuc od projektu „hľadania nevesty“, ktorý posúva ženu do pozície predmetu na trhu už nie ani tak zábavy a spotreby, ale s ľudskou dôstojnosťou.⁹

Pri oslovení verejnosti je potrebné tiež brať do úvahy pomerne nízku akceptáciu osobností verejného života v komunikácii s verejnosťou. Väčšina občanov sa pri riešení problémov spolieha len na svoj názor, resp. názory najbližších rodinných a príbuzenských sietí. S vyššou hladinou dôvery sa stretávajú len názory, prezentované odborníkmi-špecialistami. Takto zúžený priestor pre komunikáciu si vyžaduje hľadať netradičné možnosti oslovenia verejnosti, ktoré nevyvolávajú apriórne odmietavé reakcie k subjektu komunikácie a tým aj k medializovanému problému. Možno povedať, že najvýraznejšie a najvšestrannejšie je tento priestor využívaný verejnoprávnym rozhlasom, ktorý nemá väčší dlh voči verejnosti v otázkach týkajúcich sa života súčasných žien a rodiny. V centre pozornosti tu už nestojí „žena“, ale ťažiskom sú sociálne skupiny (rodina), resp. sociálne kategórie a ich špecifické problémy (zdravotne postihnutí; sociálne odkázaní občania; príslušníci iných rás). Medializácia problému zároveň získala nový rozmer, už nie je len informáciou rozširujúcou vedomosti, ovplyvňujúcou názory, postoje, správanie odvíjajúce sa z rolových očakávaní, ale v takýchto prípadoch má veľaokrát aj svoj „ekonomický“ zámer – získať príspevok na pomoc, podporu pre tých, v mene ktorých je verejnosť oslovená.

Trend, ktorého kontúry sú už badateľné a v blízkej budúcnosti by mal byť omnoho zreteľnejší, by sa podľa nášho predpokladu mal prejavovať v orientácii médií na všetky relevantné sociálne skupiny, s výzvou participovať na stratégiách, ktorými sa dá ovplyvňovať vývoj v tejto oblasti, či vývoj ich individuálnej životnej situácie.

Je zrejmé, že pri konkrétnych projektoch medializácie danej problematiky nemožno zabúdať, že médiá (aj verejnoprávne) majú svoje vlastné ciele v masmediálnom procese, čo znamená, že prioritné z ich pohľadu sú mediálne aktivity, ktoré prispievajú k profitu príslušného

⁹ Nasvedčuje tomu napr. aj rapidný pokles sledovanosti projektu Vyvolení 2, ktorý bol ukončený vo vysielaní TV JOJ s takmer desaťnásobným nižším počtom hlasov pre absolútneho víťaza druhého kola v porovnaní s prvým. Živé vysielanie relácie Vyvolení, TV JOJ, máj 2006.

média, zvýšia záujem verejnosti, posilnia ich proklientskú orientáciu a zvýšia profesionálnu úspešnosť autorov, až potom sú ochotné reagovať na požiadavky v rámci celoživotného vzdelávania občanov, príp. na požiadavky rodinnej či sociálnej politiky štátu.

Pokiaľ by sme sa mali pokúsiť formulovať základné okruhy problémov pre dôležité mediálne aktivity v horizonte najbližších dvoch- troch rokov, môžeme ich rozdeliť na dva základné okruhy, a to:

- prezentáciu a informovanie o legislatíve v oblasti základných ľudských práv v najširšom slova zmysle, na ochranu a prevenciu pred diskrimináciou jednotlivcov patriacich pod rôzne sociálne kategórie (t. j. napr. nielen ohrozených žien, ale aj ohrozených detí, utečencov, migrantov atď.) a záväzkov SR podľa medzinárodného práva a osobitne vo vzťahu k Európskej únii v tejto oblasti, vrátane prezentácie vybraných medzinárodných organizácií, zameraných na ochranu a riešenie problémov žien¹⁰;
- prezentáciu a informovanie o cieľoch stanovených Programovým vyhlásením Vlády SR v presadzovaní princípov rodovej rovnosti a pri odstraňovaní všetkých foriem diskriminácie žien a realizácii úloh, ktoré sa Vláda SR zaviazala plniť vo vzťahu k Európskej únii v aktuálnom volebnom období v rodinnej, sociálnej, zdravotnej i vzdelávacej politike, vrátane rôznych ukazovateľov vyjadrujúcich stav na Slovensku v globálnom či európskom kontexte.

Benefity takéhoto prístupu budú zrejmé tak v individuálnej rovine, ako aj v širšom sociálnom kontexte.

Použitá literatúra:

1. BAUSOVÁ, M.: Premeny rodových rolí v kontexte európskej rodiny (menia sa otcovia v súčasnej rodine?) In: Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy. Trnava 2002. ISBN 80-89074-35-9, s. 174 – 178.
2. BÚTOROVÁ, Z. a kol.: Ona a on. Ženský údel očami verejnej mienky na Slovensku. Bratislava: Focus, 1996. ISBN 80-88717-11-6.
3. Kolektív autorov SÚ SAV: Výber hlavných poznatkov a zistení zo sociologických výskumov. In: Hodnotiaca správa . Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2004. s. 12 - 14.
4. Monitoring médií na Slovensku (priebežne: STV, Slovenský rozhlas, Pravda, Sme, Hospodárske noviny).
5. Národná správa o implementácii pekingskej Akčnej platformy. Bratislava, MPSVR SR, 1999.
6. OAKLEYOVÁ, A.: Pohlaví, gender a spoločnosť. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-71784-03-6.
7. PLÁVKOVÁ, O.: Ženy a rozvoj demokracie na Slovensku. Sociológia 24, 1992, č. 4, str. 267 – 275.

¹⁰ Verejnosť by mala byť aspoň v minimálnej miere informovaná o takých medzinárodných organizáciách ako sú Rozvojový program OSN (UNDP), Ženský rozvojový fond OSN (UNIFEM).

8. PLÁVKOVÁ, O. – Jezerská Z. a kol.: Projekt mediálnej kampane Ženy v pohybe. Nadácia GONDWANA – Slovenský rozhlas Bratislava 1996.
9. SR v rebríčku ľudského rozvoja na 42. mieste. SME: 14. jún 2006.
10. Záverečná správa z výskumu Reflexie a hodnotenie kvality štúdia na Ekonomickej univerzite“. Interný grant EU č. 190008/05, časť I.. autor: Plávková, O. a kol. Bratislava, 2006. Nepublikovaný materiál.
11. VIKÁROVÁ, H.: Úpadok rodiny a konzumizmus. In: Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy. Trnava 2002. ISBN 80-89074-35-9, s. 63 – 67.
12. Záverečná správa z výskumu č.3/1991. ÚVVM pre SŠÚ v Bratislave. Nepublikovaný materiál.

Informácie o autorke:

PhDr. Oľga Plávková, CSc.,
Katedra humanitných vied
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave,
plavkova@euba.sk

Medzinárodný terorizmus ako jedna z mnohých podôb ozbrojeného násillia

Ivana Raslavská

Abstrakt

Autor sa v príspevku zaoberá problematikou terorizmu ako fenoménu súčasných medzinárodnopolitických vzťahov. Na jednotlivých príkladoch rozoberá viaceré formy teroristických zoskupení, ich motívy a aktivity destabilizujúce politický systém a narúšajúce demokratické fungovanie spoločnosti. Príspevok zároveň analyzuje efektivitu globálnych opatrení v súvislosti s bojom proti terorizmu a rozoberá činnosť medzinárodných štruktúr OSN a EÚ. Viaceré vyspelé štáty sa rozhodli individuálne bojovať proti terorizmu a ich opatrenia sa týkajú rôznych oblastí ochrany. V rámci demokratických princípov majú vyspelé krajiny obmedzené možnosti ako bojovať proti terorizmu a v súčasnosti sa prijaté opatrenia sa skôr týkajú obrany pred terorizmom ako jeho potláčaniu.

Kľúčové slová: Terorizmus, separatizmus, náboženský fanatizmus, Organizácia spojených národov, Európska únia

Abstract

Author of the paper discusses the problems of terrorism as a phenomenon of international political relations. On different examples author describes various forms of terrorist groups, their motives and activities destabilizing political system and distorting democratic society functioning. Article also analyzes effectiveness of global precautions for fight against terrorism and discusses the role of international structures like UN and EU. Developed countries fight against terrorism also individually and their measures are connected with various fields of protection. In the frame of democratic principles they have limited means against terrorism and precautions play more defensive than repressive role.

Key words: Terrorism, separatism, religious fanatics, United Nations, European Union

Úvod

Terorizmus je fenoménom súčasných medzinárodných politických vzťahov a jeho nebezpečenstvo znásobuje globalizačný proces vytvárania medzinárodne prepojených štruktúr. Medzinárodná podpora a spolupráca teroristických skupín a štátov sponzorujúcich terorizmus ohrozuje mier a stabilitu mnohých regiónov sveta. Ohniská terorizmu sa vytvárajú v krajinách pôsobenia, krajinách, ktoré terorizmus priamo podporujú, alebo nedostatočne proti nemu bojujú.

Základnou črtou terorizmu je nepriama stratégia, ktorá sa nelegálnym spôsobom porušujúcim všetky ľudské práva, zákony a pravidlá obrany štátu snaží zasiahnuť vybraný objekt na najneočakávanejších alebo najcitlivejších miestach. Teroristi nebojujú v otvorenom boji a ich izolovanosť od okolitého sveta znásobuje aj nepriama forma komunikácie s publikom prostredníctvom médií. Médiá šíria informácie o ničivých účinkoch teroristických činov a umocňujú psychologickú traumú v povedomí ľudí. Technologický pokrok vo výrobe zbraní dodal terorizmu nové možnosti v rámci mobility a ničivosti. Na jednej strane je cieľom teroristov dosiahnuť dostatočný počet obetí, aby udalosť zarezovala a ovplyvnila mienku ľudí v určitej krajine, prípadne na celom svete. Na druhej strane nesmie byť počet obetí príliš vysoký, aby teroristická skupina svojim činom nestratila podporu verejnosti.

Američania a americký majetok sa stali cieľom najčastejších a najhrozivejších útokov teroristov. V porovnaní s rokom 1999, kedy bolo zaznamenaných 169 útokov proti

americkým záujmom sa situácia zhoršila a v roku 2000 to už bolo 200 útokov. Útok 11.septembra 2001 ochromil systém tak obrovského a silného štátu a vyvolal v ľuďoch pocit neistoty a strachu. Na základe výročnej správy ministerstva zahraničných vecí USA z roku 2002 v rámci teroristických útokov v New Yorku a Washingtone v roku 2001 zomrelo rekordných 3547 obetí.¹ Po tomto šoku USA apelovalo na spriaznené krajiny, aby sa zapojili do celosvetového boja proti terorizmu a podporili americké protiteroristické aktivity.

Ale terorizmus má hlbšie korene ako je nenávisť islamského sveta voči Amerike a teroristické činy siahajú ďalej do histórie medzinárodných vzťahov. Definície terorizmu sa u viacerých autorov rôznia, avšak jednu vec majú všetky teórie spoločnú. Teroristický čin nikdy nie je prejavom vôle jednotlivca. Terorista aj keď pri vražednom čine osamotený je zástancom určitej ideológie a predstaviteľom skupiny, ktorá násilným spôsobom presadzuje vlastnú politiku. Hoci z historického hľadiska sa dajú vymenovať teroristické činy v rámci štátu, či regiónu, v súčasnosti sa podobné akty prejavujú skôr nadnárodne, dokonca vnímajúc psychologický účinok na ľudí aj celosvetovo.

1. Teroristické skupiny

Terorizmus sa dá vystopovať až do obdobia staroveku avšak medzinárodná podoba do akej sa vyformoval v priebehu 20. storočia a na začiatku 21. storočia bola poznačená mnohými politickými, národnostnými a náboženskými hnutiami. *V novodobej histórii operujú vo svete štyri typy teroristických organizácií, ktoré sa dajú kategorizovať do skupín na základe ich pôvodu pôsobenia: ľavicoví teroristi, pravicoví teroristi, etnonacionalisti/separatisti a náboženski resp. „svätí“ teroristi.*² Každá zo spomínaných skupín prežila obdobie svojho rozkvetu, tak ako ľavicoví extrémisti počas komunistickej nadvlády, pravicoví teroristi pod ideologickým vplyvom fašizmu, Hitlera a 2. svetovej vojny, tak separatistické skupiny v období dekolonializácie. V súčasnosti sa do popredia dostáva problematika náboženského fanatizmu a svet sa rozdelil akoby na dva tábory. Jeden politický a právny svet schopný spoločného konsenzu a druhý svet terorizmu, ktorý neponúka možnosť funkčného celosvetového systému podľa ich pravidiel. Teroristické skupiny v súčasnosti vystupujú ako medzinárodne prepojená štruktúra, ktorá napriek odlišným motívom a geografickým pôsobiskám dokáže fungovať jednotne a je schopná podporovať vzájomnú ideológiu.

Al-Kajdá je v súčasnosti najznámejšou medzinárodnou teroristickou sieťou a každý si ju spája z obrazom teroristického útoku New Yorku a Washingtone, 11. septembra 2001. Ich aktivity majú rôznorodý charakter a základňa pôvodných afganských Mudžahedínov dostala novú formu a poskytla skúseným moslimským bojovníkom nové možnosti seberealizácie.

Al-Kajde sa ponúka množstvo nových výziev:

- *Hájiť a bojovať za islamskú pravdu, a viesť vojnu proti tým, ktorí ju znesväcujú*
- *Rozmiestniť sa ako dobre ozbrojení, profesionálne trénovaní žoldnieri do krízových oblastí v Bosne, Kosove, Čečensku, Alžírsku nie ako teroristi, ale ako osloboditelia.*

¹ *Politológia a právo*, 2006, <http://www.project-aliante.org/2006sk/answers/answers_11_21.pdf>

² CRONIN, K.: *Behind the Curve: Globalisation and International Terrorism*, International Security, In: BAYLYS, J.&SMITH, S.: *The Globalisation of World Politics*, 3rd. Edition, Oxford University Press, 2001, str.480, (vlastný preklad autora)

- *Očistiť svätú arabskú zem od nebeských votrelcov, ako americkí GI usadení v Bin Ládinovej rodnej krajine Saudskej Arábie od vojny v zálive 1991-2.*³

Bin Ládinova teroristická skupina sa nevyhýba použitiu akýchkoľvek metód a akýchkoľvek prostriedkov pri dosahovaní cieľov. Ich krutosť vyplýva z presvedčenia, že to čo robia je správne a že budú po smrti za svoje činy odmenení. Ich nebezpečenstvo vyplýva z ich neporaziteľnosti, pretože ešte aj smrť je pre nich vykúpením.

Hizballáh, Strana Boha bol založený v roku 1982 v Libanone ako odnož Šítov protestujúcich proti politickému a sociálnemu úpadku. Operuje v južnej provincii Bejrútu, v údolí Bekaa a v južnom Libanone. Hizballáh má rozmiestnené jednotky v Európe, Afrike, Južnej a Severnej Amerike a v Ázii. Pripisuje sa im viacero protiamerických a protiizraelských teroristických útokov. Protestné aktivity sa sústreďujú na oslobodenie Libanonu od zahraničného vplyvu, predovšetkým izraelského. Hizballáh dostáva finančnú, politickú, diplomatickú a organizačnú pomoc od Iránu, ktorý zabezpečuje tréning teroristov a dodáva zbrane a výbušniny. Diplomatickú, logistickú a politickú podporu zabezpečuje skupine Sýria. Okrem toho dostávajú podporu z charitatívnych zdrojov, fondov a sponzorských darov.⁴

Hoci sa teroristické činy Al-Kajdá a Hizballáhu často spájajú, nie je medzi nimi ideologické prepojenie, ktoré by to potvrdilo. Al-Kajdá sú teroristi, ktorí bojujú v mene Koránu a snažia sa očistiť svet od bezbožníkov. Hizballáh presadzuje politické a strategické záujmy Libanonu a tam kde neuspeli diplomatickou cestou začali používať násilie.

Viac ako dvadsať rokov sa Srí Lanka zmieta v občianskej vojne medzi Tamilmi žijúcimi hlavne na severe ostrova reprezentovanými separatistickou organizáciou Tigre oslobodenia tamilského Eelamu (LTTE), známou pod menom Tamilské tigre a vládou v Kolombe, ktorá je väčšinou sinhálska. Na rozdiel od Al-Kajdá a Hizballáhu sú to separatisti a osloboditelia, ktorí využívajú rôzne mediálne možnosti na šírenie ich propagandy. Vyhlasujú, že majú ideologickú aj finančnú podporu vďaka širokej celosvetovej sieti ich priaznivcov.⁵

V roku 2002 LTTE upevnilo svoju pozíciu natoľko, že ako hlavná vojenská sila na Srí Lanke nemali protivníka ani ďalšie ciele. Svoje pôsobisko presunuli do Indie, Thajska a Európy a obyvatelia Kolomba si konečne oddýchlí od útokov po tom čo LTTE uzavrelo dohodu o zastavení paľby so Srí Lanskou vládou.⁶

Baskicko a jeho sloboda (Španielska separatistická organizácia ETA) má od počiatku svojho pôsobenia na svedomí viac ako 800 životov. Po vražedných útokoch na nevinných provinčných politikov stratila podporu jednoduchých ľudí. Únosy rukojemníkov v "mene baskického ľudu" Baskovia prestali podporovať. To však separatistickú organizáciu ETA nemotivovalo k ukončeniu bojov proti španielskej vláde. Vo svojom pôsobení sa odklonili od pôvodných motívov a boj za vlastný baskický štát, svetový komunizmus sa v priebehu ďalšieho vývoja zmenilo na jednoduché zachovanie organizácie, čo znamenalo radikálny

³ WHITTAKER, J.D.: Terrorists and Terrorism in the Contemporary World, Routledge, 2004, str.34 (vlastný preklad autora)

⁴Country Reports on Terrorism, 2004, <http://library.nps.navy.mil/home/tgp/hizbalah.htm>

⁵ Liberation Tigers Tamils of Eelam, Wikipedia, 2006, http://en.wikipedia.org/wiki/Liberation_Tigers_of_Tamil_Eelam

⁶Country Reports on Terrorism, 2004, <http://library.nps.navy.mil/home/tgp/lte.htm>

odklon od pôvodných ideí. Väčšina obyvateľov sa od cieľov a ideológie organizácie ETA dištancuje a pred troma mesiacmi vyhlásila prímerie.⁷

Írska Republikánska Armáda (IRA) je inou kapitolou násilia, ktorá sa nedá v zmysle teroristických činov s predchádzajúcimi spomenutými teroristickými skupinami porovnať. IRA bola vojenskou organizáciou, ktorá vznikla zoskupením Írskych dobrovoľníkov. V roku 1919 bola IRA uznaná ako legitímna vojenská jednotka nezávislej Írskej republiky. Ich pôvod sa však zakladá na ideológii, ktorá má dlhú históriu a korene v rebelských skupinách vtedajšieho Írska. *Dlhoročné konflikty sa vyostřili v troch oblastiach, sociálno-ekonomickej v podobe požiadaviek rovnosti katolíkov a protestantov; nacionalistickej v myšlienke rozdeliť Írsko na sever a juh a politicko-vojenskej, prostredníctvom náboženských ozbrojených konfliktov za barikádami.*⁸ Od roku 1998 je vidieť značný progres Írska smerom k mierovému a civilizovanému riešeniu situácie. Predsa len pozostatky IRA aj keď rozštiepenej vo viacerých frakciách vyvolávajú otázku do akej miery sú obyvatelia Írska v bezpečí a či nehrozia opätovné útoky zo strany militantných frakcií bývalej IRA.

Teroristické skupiny sa dajú bežne rozoznať vďaka ich snahe destabilizovať fungujúci politický systém a zrušiť politické inštitúcie. V súčasnosti sa prostredníctvom médií bežní ľudia zoznamujú z politickými cieľmi, ideologickými postojmi teroristických skupín, dozvedia sa ich postoje, požiadavky, úspechy a do detailov spoznajú ich ideológiu. Teroristické skupiny sa týmto spôsobom dostávajú do povedomia ľudí a nachádzajú tak nielen odporcov ale aj prívržencov. Pre dotvorenie obrazu prikladám v závere príspevku zoznam v súčasnosti aktívnych teroristických skupín.

Bežný človek sa stáva obeťou politického a ideologického boja a bez akejkoľvek zainteresovanosti v probléme padnú za obeť teroristických útokov. Svojim nehumánnym správaním nezískajú teroristické skupiny podporu verejnosti, ale svoje politické a ideologické ciele sa snažia presadiť páchaním ďalších teroristických činov a vyvolávaním neistoty a strachu v ľuďoch. Z tejto pozície vyplynula potreba chrániť ľudí pred akýmkoľvek vplyvom teroristických skupín.

2. Boj proti terorizmu

Viaceré vyspelé štáty sa rozhodli individuálne bojovať proti terorizmu a ich opatrenia sa týkajú rôznych oblastí ochrany, od úpravy právnych predpisov cez bezpečnostné opatrenia až po preventívne zabezpečenie kľúčových inštitúcií. Horšia dostupnosť potenciálnych cieľov teroristických útokov znemožní aktivitu a paralyzuje činnosť teroristických skupín. Kolektívne sa štáty angažujú v boji proti terorizmu vytváraním spoločných stratégií a vzájomnej podpory v boji s terorizmom.

Organizácia Spojených národov (UN) podniká skôr nepriame kroky proti terorizmu a namiesto implementácie protiteroristickej stratégie sa ponorila do debát a tvorby zmlúv a konvencií. Táto cesta sa ukázala ako málo efektívna a stratégia založená na spoločnom princípe medzinárodného práva sa ukázala neúspešnou.⁹

- *Štyri konvencie sa dotýkajú bezpečnosti v lietadlách a na letiskách*

⁷Začiatok rozhovorov s ETA, 2006/06/29, <http://aktualne.centrum.sk/i11/svet/clanek.phtml?id=353425>

⁸ WHITTAKER, J.D.: Terrorists and Terrorism in the Contemporary World, Routledge, 2004, Str. 47

⁹ BAYLYS, J.&SMITH, S.: The Globalisation of World Politics, 3rd. Edition, Oxford University Press, 2001, ISBN 978-0-19-927118-4, str.493, (vlastný preklad autora)

- *Ďalšie dve riešia systém prevencie a sankcií útokov na verejných činiteľov a reprezentantov.*
- *Jena konvencia definuje zajatie rukojemníkov ako trest v zmysle zadržania, väznenia a vyhrážania sa smrťou.*
- *Dve konvencie sa venujú problematike vlastníctva, prevážania a krádež nebezpečného nukleárneho materiálu a plastických trhavín.*
- *Posledná konvencia zaväzuje štáty k obozretnosti v prípade bombového útoku, všetkých aktivít, metód, a praktík týkajúcich sa terorizmu a použiť efektívny a legálny prístup v boji s ním.¹⁰*

Proti organizovaným teroristickým sieťam, ktoré sú podporované ďalšími štátmi sa však rysuje medzinárodná spolupráca v boji proti terorizmu ako jediné východisko zo situácie. V tomto smere je preto nutné podniknúť ďalšie kroky, ktoré by podporili efektívnosť stratégií a ich implementácie v podmienkach terorizmu.

Aktivity v globálnom meradle vyvíja aj Európska únia (EÚ), ktorá na základe rezolúcií UN vydala v roku 2004 aktualizovaný Akčný plán EÚ na boj proti terorizmu. Obsahuje sedem cieľov, ktoré pokrývajú aktivity v siedmich oblastiach:

- *Prehĺbiť medzinárodný konsenzus a posilnenie medzinárodnej snahy v boji proti terorizmu.*
- *Obmedzenie prístupu teroristov k finančným a iným ekonomickým zdrojom.*
- *Maximalizácia výkonnosti v rámci orgánov EÚ a členských štátov na odhalenie, vyšetrovanie a stíhanie teroristov a prevencia proti teroristickým útokom.*
- *Ochrana bezpečnosti medzinárodnej dopravy a zaistenie efektívneho systému pohraničnej kontroly.*
- *Zvýšenie schopnosti EÚ a členských štátov vysporiadať sa s následkami terorizmu a teroristických útokov.*
- *Venovať pozornosť faktorom, ktoré prispievajú k podpore a posilneniu terorizmu.*
- *Sústrediť aktivity v rámci externých vzťahov EÚ smerom k prioritám tretích krajín, v ktorých prostriedky a možnosti na boj proti terorizmu musia byť podporené.¹¹*

Aktivity a implementácia akčného plánu v prostredí EÚ je pomerne novým fenoménom, o ktorom sa diskutuje na medzinárodných konferenciách, v Európskom parlamente, ale aj na verejnosti. V tomto zmysle má EÚ dlhú cestu pred sebou, kým sa dopracuje k efektívnemu riešeniu teroristických problémov a k aktívnej implementácii stanovených cieľov.

Záver

V situácii teroristickej hrozby, kde konsenzus a mierová politika zlyhali je otázne do akej miery budú opatrenia prijaté vyspelými štátmi efektívne. V tejto fáze vyvstáva otázka demokratickej zodpovednosti vyspelých krajín a ich možností bojovať proti agresii a terorizmu tak aby neporušili demokratické princípy. Z toho vyplýva, že ani funkčná

¹⁰ WHITTAKER, J.D.: Terrorists and Terrorism in the Contemporary World, Routledge, 2004, ISBN 0-415-32085-2, str.132 (vlastný preklad autora)

¹¹ EU Plan of Action on Combating Terrorism – Update, EU 2004
http://www.nctb.nl/Images/EUplan16090_tcm111-86305.pdf, (vlastný preklad autora)

demokracia nie je úplne imúnna voči teroristickému tlaku a prijaté opatrenia sa skôr týkajú obrany pred terorizmom ako jeho potlačaniu.

Spoločnosť napriek dlhoročnému utrpeniu nie je svojimi metódami schopná naučiť extrémistické skupiny pochopiť a presadzovať princípy demokracie v krajinách, kde mierové riešenie sporov zlyhalo. Aby bola demokracia účinná a dokázala odolávať teroristickému tlaku, od ktorého v dôsledku globalizácie žiadna krajina nie je už izolovaná, musí byť zároveň podporená ekonomickým rozvojom krajiny. Zjednodušene by sa dalo povedať, že štáty, ktoré sú dobre spravované, majú tendenciu sa správať podľa všeobecne stanovených pravidiel, plniť si záväzky voči iným štátom a mierovým spôsobom riešiť otázky, ktoré vznikajú v rámci medzinárodných vzťahov.

Precedens riešenia teroristickej otázky sa črtá práve v Európe, kde militantné skupiny IRA, španielska separatistická skupina ETA, či Frakcia Červenej Armády v Nemecku ukončila svoju aktívnu činnosť pod spoločenským tlakom, ktorý vyvolal potrebu mierového riešenia sporov a presadzoval demokratické riešenie problémov. Toto presvedčenie spoločnosti sa premieta do aktivít organizácií, ktoré sa snažia zabrániť ďalším konfliktom a preto vojenské riešenie teroristickej otázky nemá opodstatnenie v súvislosti s demokratickými princípmi modernej spoločnosti.

Teroristické organizácie žijú len vďaka podpore spriaznencov ich ideológie a v prípade, že ideológiu, ktorú skupiny presadzujú dokážu nahradiť iné princípy, napríklad princípy demokracie, ozbrojené násilie stratí svoje opodstatnenie. Hoci sa v súčasnosti myšlienka presadenia demokracie medzi islamskými štátmi môže javiť ako utópia, dlhodobým procesom je možné dosiahnuť zmenu, podobne ako tomu bolo v Európe.

Použitá literatúra:

1. EU Plan of Action on Combating Terrorism – Update, **[online]**. EU, 2004. [cit. 2006-07-01]. **Dostupné na internete** < http://www.nctb.nl/Images/EUplan16090_tcm111-86305.pdf >
2. BAYLYS, J.&SMITH, S.: *The Globalisation of World Politics*. 3rd. Edition. Oxford University Press, 2001. 811s. ISBN: 978-0-19-927118-4
3. CRONIN, K.: Behind the Curve: Globalisation and International Terrorism, *International Security*, 27(3): 30-58. In: BAYLYS, J.&SMITH, S.: *The Globalisation of World Politics*, 3rd. Edition, Oxford University Press, 2001, 811s. ISBN: 978-0-19-927118-4
4. *Country Reports on Terrorism*, 2004. United States Department of State, April 2005, **[online]**. 2006. [cit. 2006-07-01]. **Dostupné na internete** <<http://library.nps.navy.mil/home/terrorism.htm>>
5. *Liberation Tigers of Tami Eelam*, **[online]**. Wikipedia, 2006. [cit. 2006-07-01]. **Dostupné na internete** < http://en.wikipedia.org/wiki/Liberation_Tigers_of_Tamil_Eelam >
6. *Politológia a právo*, **[online]**. 2006. [cit. 2006-07-01]. **Dostupné na internete** <http://www.project-aliante.org/2006sk/answers/answers_11_21.pdf>

7. WHITTAKER, J.D.: *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*. Routledge, 2004. 172s. ISBN 0-415-32085-2
8. *Začiatok rozhovorov s ETA*, [online]. SITA, 2006/06/29. [cit. 2006-07-01]. **Dostupné na internete** < <http://aktualne.centrum.sk/il1/svet/clanek.phtml?id=353425>>

Informácie o autorke:

Mgr. Ivana Raslavská

Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

raslavska@euba.sk

Globálne problémy a ich podstata

Branislav Žúdel

Abstrakt

Cieľom príspevku je deskripcia vybraných názorov približujúcich podstatu globálnych problémov a analýza možných riešení týchto problémov. Prvá kapitola sa zaoberá teoretickými východiskami existencie globálnych problémov a pokúša sa analyzovať problematiku externalít v životnom prostredí. Druhá kapitola sa zameriava na celostný filozofický pohľad na globálne problémy. Tretia kapitola pojednáva o riešeníach globálnych problémov a konfrontuje niektoré prístupy.

Kľúčové slová: Globálne problémy, megatrendy, externality, ontológia, udržateľný rozvoj

Abstract

The article purpose is the description of main ideas connected with today's global issues and the analyses of possible solutions. The first chapter is dealing with theoretical basis of the global issues and it analyses the task of externalities in environment. The second chapter is providing holistic and philosophical view of global issues. The last chapter is focusing on solutions of global issues and it reviews some approaches.

Key words: Global issues, megatrends, externalities, ontology, sustainable development

Úvod

Fenomén globalizácie je charakterizovaný množstvom (i protichodných) tendencií. Paralelne s procesom globalizácie prebieha proces „diferenciácie či lokalizácie, rozčleňovania, fragmentácie niektorých existujúcich celkov a ich právomocí na menšie časti, a to v teritoriálnej i substanciálnej polohe.“¹ Pôvodne identifikované megatrendy J. Naisbittom sú dnes dopĺňané ďalšími autormi o megatrendy inštitucionálnych zmien; zdokonaľovaním logistických a dopravných systémov; demografickým rozvojom a transformáciou; či medzinárodnými biznis stratégiami.² Napriek protirečivosti je, podľa Lysáka zrejme, že ide v prípade globalizácie o proces nezvratný.³ Pôsobenie globalizácie a jej megatrendov má však za následok existenciu globálnych problémov. Táto spleť negatívnych dopadov sa dotýka takmer každého človeka. Pozornosť odborníkov sa zväčša buď venuje každému problému zvlášť, alebo sa neanalyzuje podstata, resp. hierarchická štruktúra jednotlivých globálnych problémov. Preto sa v našom príspevku pokúsime o celostnejší pohľad na podstatu globálnych problémov.

1 Teoretické východiská existencie globálnych problémov

Globálne problémy sú definované ako pôsobenie „hrozivých faktorov ďalšieho svetohospodárskeho vývoja a ich dopadov na svetové hospodárske prostredie už v súčasnosti.“⁴ Medzi faktory s globálnou negatívnou pôsobnosťou môžeme zaradiť napr. problém chudoby a stratifikácie príjmov vyvolávajúcej sociálne napätie; problém stability svetového hospodárstva, resp. hrozba krízy a pádu medzinárodného menového systému; či dôsledky konfliktov o surovinové zdroje, resp. zdroje pitnej vody. Filip uvádza, že všetky

¹ LYSÁK, L.: Globalizácia verus glocalizácia. In: *Ekonomický časopis*, roč. 51, 2003, č. 8, s. 933

² NIJKAMP, P.: *Environmental Economics and Evaluation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2004. s. 80

³ LYSÁK, L.: Globalizácia verus glocalizácia. In: *Ekonomický časopis*, roč. 51, 2003, č. 8, s. 933

⁴ BALÁŽ, P. a kol.: *Medzinárodné podnikanie*. Bratislava: SPRINT vfra Jamex, 2001. s. 50

globálne problémy majú priamo či nepriamo ekonomický pôvod a na prvé miesto v otázke dôležitosti stavia ekologický problém.⁵ Ďalej však problematiku nerozvíja a jej podstatu neanalyzuje.

Jeníček a Foltýn analyzujú vzájomnú súvislosť, typológiu, klasifikáciu a hierarchiu jednotlivých globálnych problémov. Popri vyššie menovaných ale i ostatných problémoch uvádzajú i „komplexný problém budúcnosti človeka“, ktorý podľa autorov nepatrí do sústavy troch skupín globálnych problémov (intersociálnych, prírodne sociálnych a antroposociálnych), ale logicky ich uzatvára. Tento problém nemôže byť riešený sám o sebe, ale iba v kontexte a prostredníctvom riešenia ostatných globálnych a i iných problémov. Na vrchol hierarchickej štruktúry globálnych problémov s ultimatívnu závažnosťou teda autori zasadili vyústenie všetkých otázok a vzťahov, ktoré určujú život človeka a ľudskej spoločnosti, čo môže pôsobiť zmätočne a málo konkrétne. K elementárnym otázkam vzťahu prírody a ľudskej činnosti sa autori vyjadrujú vo všeobecnejších, najmä súvzťažných polohách a problematiku životného prostredia spájajú s otázkami trvalej udržateľnosti, zmeny klímy, rastu množstva emisií, úbytku zdrojov, biologického bohatstva a pod. Zaistenie zdravšieho životného prostredia prezentujú ako najzákladnejšiu podmienku ďalšieho rozvoja ľudstva (pod. ako Filip) a pre ekologickú krízu, ktorá má podľa autorov mnoho príčin (chudoba, nedbalosť, hrabivosť, zlyhanie správy Zeme), neexistuje jednoduché, resp. jednotné riešenie. Riešenia prezentujú Jeníček a Foltýn vždy v kontexte s určitým environmentálnym problémom (napr. surovinovým, populačným alebo potravinovým problémom), pričom hlbšej analýze podstaty globálneho ekologického problému sa nevenujú (vid. neskôr Šmajš).⁶

1.1 Negatívne externality

Ako sme uviedli už skôr, ekologická agenda pozostáva z niekoľkých parciálnych environmentálnych problémov pôsobiacich na lokálnej, ale aj planetárnej úrovni. Lipková vidí podstatu ničenia geobiosystému vo všeobecne akceptovanom a rozširovanom výrobnospotrebitel'skom modeli euroamerického typu, ktorý zabezpečuje vysokú mieru materiálneho zabezpečenia, avšak abstrahuje od externých efektov a nákladov devastácie životného prostredia.⁷ Z tejto definície vyplýva, že riešením problému by bola internalizácia externalít, čím by sa hospodársky rast stal ekologicky udržateľným. Predpokladom internalizácie externých nákladov je identifikácia pôvodcov negatívnych externalít a poznanie ich dôsledkov, čo umožní ich kvantifikáciu, resp. ohodnotenie. Následne sa rôznymi ekonomickými, či neekonomickými nástrojmi prenesie bremeno zodpovednosti a nákladov z poškodeného subjektu na poškodzovateľa. Pri existencii malého počtu poškodzovateľov je internalizácia nákladov pomerne jednoduchá, keďže poškodzovatelia sú ľahko identifikovateľní a transakčné náklady na vymáhanie škôd súdnou cestou sú rovnako nižšie. Problém nastáva, keď je spôsobená škoda značná, avšak počet poškodzovateľov je veľký, čo jednak sťažuje ich identifikáciu a transakčné náklady na vymáhanie škôd prevyšujú samotnú škodu. Druhý príklad je charakteristický práve pre oblasť globálnych ekologických problémov, pri ktorých je nutná medzinárodná spolupráca a využitie ekonomických nástrojov

⁵ Tamtiež s. 51

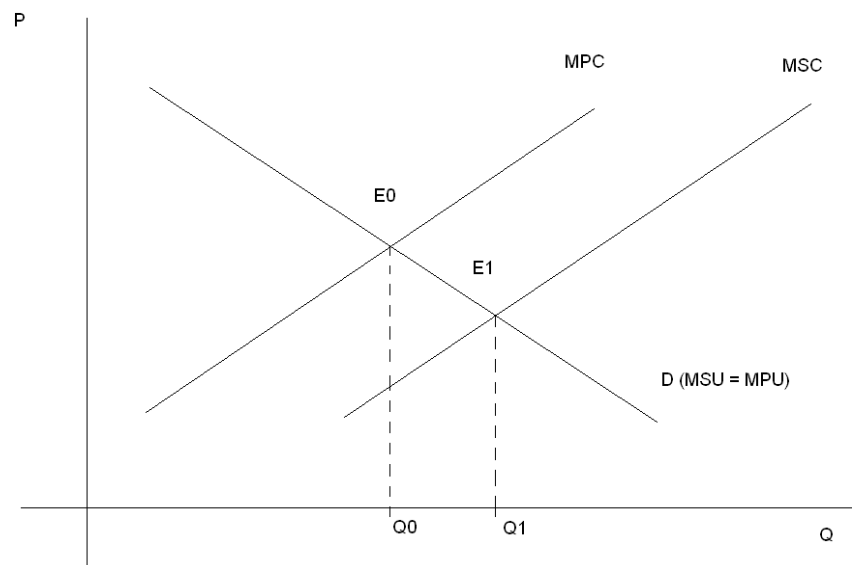
⁶ JENÍČEK, V., FOLTÝN, J.: *Globální problémy a světová ekonomika*. Praha: C.H. Beck, 2003. s. 5-11, 79-82

⁷ LIPKOVÁ, E. A kol.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*: SPRINT v'fra, 2006. s. 368

(emisné kvóty, ekologické dane, a pod.), čo robí internalizáciu globálnych negatívnych externalít (najmä politicky) menej priechodnejšiu.

1.2 Pozitívne externality

Externé efekty majú i svoju pozitívnu dimenziu. Prírodné ekosystémy poskytujú človeku služby vo forme pozitívnych externalít. Tieto externality sú len veľmi ťažko identifikovateľné a kvantifikovateľné, vzhľadom na funkčnú zložitosť ekosystémov. V dôsledku týchto faktov, nie sú pozitívne efekty ekosystémov ohodnotené, čím nevstupujú do trhového mechanizmu. Incentívy vlastníctva akéhokoľvek majetku sú determinované užitočnosťou, ktorú vlastníkov prinášajú. Keďže pozitívne externality ekosystémov nie sú ohodnotené, neprinášajú ich majiteľom výnosy, čím neprispievajú k rastu užitočnosti. Motív vlastníctva ekosystémov sa následne znižuje. Je teda zjavné, že v prípade, keď subjekty trhu ignorujú niektoré pozitívne externality, krivka hraničných súkromných nákladov nie je totožná s krivkou hraničných spoločenských nákladov. Krivka MPC je posunutá vľavo hore od krivky MSC, čomu zodpovedá i menšie množstvo reálneho produktu v porovnaní so spoločensky optimálnym množstvom. Množstvo produktu vyrobeného súkromným sektorom je v dôsledku neadekvátnej ceny nižšie ako spoločenské optimum.

MPC – marginal private costs: hraničné súkromné náklady MPU – marginal private utility: hraničná súkromná užitočnosť
 MSC – marginal social costs: hraničné spoločenské náklady MSU – marginal social utility: hraničná spoločenská užitočnosť
 Q – množstvo; P – cena ; D – dopyt; E – bod rovnováhy

Z grafu je badateľné, že z hľadiska spoločenskej prospešnosti sa reálne vyrába menšie množstvo produktu Q_0 ako je žiaduce Q_1 , keďže hraničný súkromný úžitok (MPU – marginal private utility) je nižší ako hraničný spoločenský úžitok (MSU – marginal social utility). Medzera medzi Q_1 a Q_0 predstavuje množstvo ekosystémov (lesov, atď.), ktoré v globálnom merítku absentuje, čo znižuje celkovú funkčnosť globálneho prírodného ekosystému. Pripomíname, že vzhľadom vyššie spomenutú funkčnú zložitosť ekosystémov (resp. globálneho ekosystému) je pravdepodobné, že človek nedokáže spoznať všetky ich jednotlivé

prínosy, t.j. vždy budú existovať pozitívne externality, ktoré sa internalizovať nepodariť, čím bude reálne množstvo ekosystémov vždy menšie ako množstvo spoločensky optimálne, čo môže prispievať k nie plnej funkčnosti ekosystémov.

Kvantifikácia a oceňovanie prírodných služieb a de facto vytvorenie trhu s týmito službami, by pomohlo zaplniť spomínanú medzeru medzi skutočne existujúcim a optimálnym množstvom ekosystémov. V nami analyzovanom prípade ide o pozitívne externality vznikajúce pri výrobe, ktoré je možné internalizovať pomocou subvencovania majiteľov ekosystémov, ktoré tieto externality produkujú. Výška subvencie by mala byť vypočítaná z celkovej hodnoty týchto externalít.

V roku 1994 skupina vedcov pod vedením Costanzu vypočítala približnú hodnotu sedemnástich služieb ekosystémov v intervale od 36 do 58 miliárd USD ročne (v tom čase predstavoval ročný svetový HDP necelých 39 bil. USD).⁸ Táto suma by mala zároveň predstavovať ročnú subvenciu pre majiteľov ekosystémov. Je teda badateľné, že úplná internalizácia externých prínosov z prírodných ekosystémov je nemožná, vzhľadom na obrovskú veľkosť týchto prínosov. I pri hypotetickej implementácii by sa politici potýkali s ďalšími problémami spojenými so stratifikáciou externých prínosov a pod., ktorých riešenie by vyžadovalo značnú dávku solidarity, čo vytvára ďalšie bariéry.

2 Holistický pohľad na globálne problémy

V súvislosti s vyššie uvedeným sa otázky ekonomické prelínajú s otázkami filozofie a morálky. Väčšina ekonómov euroamerického modelu sa prikláňa k filozofickej tradícii, ktorá vidí prírodu ako niečo podriadené človeku. Tento antropocentrický pohľad na existenciu prírody vychádza z kresťansko-židovskej náboženskej tradície zakotvenej v Biblii, v Genezis, kde sa o vzťahu človeka a prírody píše: „...*Podmaňte si ju a panujte nad rybami mora, nad vtáctvom neba a nad všetkou zverou, čo sa hýbe na zemi!*“.^{9,10} Doslovná interpretácia týchto slov (avšak pri zjednodušenom zisťovacom prístupe) potom ospravedlňuje akúkoľvek devastáciu životného prostredia a donedávna sa dôsledkami tohto konania nemusela žiadna vedná disciplína zaoberať.

V 20. storočí sa však objavujú prvé náznaky poruchy funkčnosti globálneho prírodného ekosystému, s čím prichádza i prehodnotenie tohto postoja. Šmajš tvrdí, že podstatu týchto porúch v samotnej protiprírodnej orientácii ľudského bytia a konania. Z pohľadu ontológie rozlišuje dve evolúcie: kultúrnu a prirodzenú. Pod evolúciou kultúry rozumie proces a kumulatívny výsledok ľudskej spoločenskej činnosti (súhrn ľudských aktivít a všetkého toho, čo tieto aktivity vytvárajú), t.j. kultúru duchovnú i materiálnu. Pod prirodzenou evolúciou chápe evolúciu prírody samotnej. Obe evolúcie prebiehajú na Zemi v rôznom tempe a iným spôsobom, avšak kultúrna evolúcia buduje úplne odlišnú ontickú usporiadanosť, t.j. vytvára odlišný ontický poriadok pozemskej skutočnosti, redukuje a likviduje pôvodné ekosystémy, rozbíja živé a neživé prirodzené formy a ich materiál využíva na konštrukciu svojich vlastných kultúrnych štruktúr. Šmajš pripomína, že kultúrna

⁸ HAWKEN, P., LOVINS, A., LOVINS, H.: *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta. 2003. s. 189

⁹ BHAGWATI, J. *In defense of globalization*. New York: Oxford University Press, 2004. s. 135

¹⁰ Podobný pohľad bol prezentovaný i zástancami karteziánskeho mechanistického modelu myslenia (Descartes, Newton, Bacon), ktorého základom však nebola Biblia, ale nové objavy v oblasti techniky.

evolúcia už modifikovala takmer celý povrch zemegule¹¹ a na konečnom zemskom povrchu obsadila miesto, ktoré pôvodne patrilo iba živým systémom (prírode).¹² Šikula uvádza vo vzťahu ekonómie a životného prostredia zaujímavý paradox, keďže na jednej strane si práve v tejto oblasti ľudstvo začalo exaktnejšie uvedomovať globálne súvislosti a ohrozenia doterajšieho modelu ekonomického rozvoja, avšak na strane druhej – napriek tomu, že za posledných tridsať rokov zhromaždilo obrovské množstvo dôkazov o alarmujúcich dôsledkoch prístupu ľudstva k prírode, v praxi sa nielenže nič nezmenilo k lepšiemu, ale intenzívnejšia globalizácia problémy životného prostredia ešte viac vyostřila.¹³

3 Riešenie globálneho ekologického problému

3.1 Technokratické riešenie

Zástancovia technokratického riešenia tvrdia, že technológie túto dilemu vyriešia. Je iba na ľudskom intelektu a schopnosti vynájsť technológie, ktoré služby ekosystémov nahradia. Je iba na rozhodnutí ľudí, či chcú dýchať vzduch tvorený lesmi, alebo špeciálnymi prístrojmi. Podobný postoj má aj Bhagwati, keď sa prikláňa k riešeniu pomocou využitia rozhodovacieho mechanizmu demokracie.

Vynára sa však otázka, či človek ako časť systému môže plne pochopiť celý systém, a tak uspokojivo riešiť nastávajúce globálne výzvy. Dokáže v tejto situácii skutočne vynájsť technológie, ktoré by služby ekosystémov nahradili, najmä keď nie je schopný postrehnúť dlhotrvajúce, kumulatívne, postupné (najmä negatívne) zmeny v prírodných procesoch? Gore si kladie podobnú otázku, či je správne sa na vyvstávajúce zmeny opakovane adaptovať a nepoznať dôsledky týchto adaptácií, alebo je efektívnejšie im radšej predchádzať?¹⁴

Neviditeľná ruka trhu, podľa Bhagwatiho, dokáže vyriešiť otázku ponuky a dopytu aj po službách prírody. Stačí, ak si ľudia uvedomia hodnotu a vzácnosť kľúčových prírodných zdrojov. Domnievame sa však, že v tejto situácii by trh vytvoril optimum medzi dopytom a ponukou po krásach prírody. Zástancovia trhového riešenia apelujú takisto na podporu cestovného ruchu, ktorý by zvýšil hodnotu ekosystémov a bránil by tak rozsiahlejšej devastácii životného prostredia. Tento spôsob však opäť nezaručuje zachovanie optimálneho množstva prírodných zdrojov, nevyhnutných k fungovaniu ekosystémov.

3.2 Holistické riešenie

Šmajs tvrdí, že človek i dnes systémovo patrí do biosféry a ekologická kríza nemôže byť rozporom človeka s prírodou, t.j. prírody s ľudskou prirodzenosťou. Ľudskú biologickú prirodzenosť, z ktorej vyrástla i samotná útočná adaptívna stratégia kultúry, formovala totiž kedysi dávno samotná príroda. S odvolaním sa na Wilsona Šmajs hovorí, že túto prirodzenosť nemôžeme a ani nesmieme zmeniť. Uzatvára, že jediné, o čo sa môžeme pokúsiť, je zmena protiprírodnej ontickej povahy kultúry, zmena jej vnútornej konštitutívnej informácie (ideí,

¹¹ Dopady globálnej poľnohospodárskej produkcie analyzovali vedci zo SAGE:

OWEN, J.: Farming Claims Almost Half Earth's Land, New Maps Show. In: *National Geographic*, 9. december 2005, dostupné na: http://news.nationalgeographic.com/news/2005/12/1209_051209_crops_map.html

¹² ŠMAJS, J.: *Základy systematické filosofie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. s. 10-12

¹³ ŠIKULA, M.: Globalizácia a ilúzie v prístupoch k udržateľnému rozvoju. In: *Životné prostredie*, roč. 37, 2003, č. 5, s. 258

¹⁴ GORE, A.: *Země na misce vah (Ekologie a lidský duch)*. Praha: Argo, 2000. s. 215

postojov a hodnôt), ktorá kedysi postavila kultúru proti prírode.¹⁵ K podobným záverom prichádza aj Capra, ktorý vyzýva k ekologickej vzdelanosti a učeníu sa od ekosystémov, ako žiť udržateľným spôsobom.¹⁶

3.3 Konflikt udržateľného rastu a udržateľného rozvoja

Ďalšou zložkou podstaty ekologického problému je problematika existencie trvalého (neustáleho) ekonomického rastu. Súčasná makroekonómia vidí východisko z globálnej ekologickej krízy v modeli ekonomiky, ktorej štruktúra je zameraná najmä na služby. Východiskom tejto paradigmy je nižšia energetická a zdrojová náročnosť služieb, v porovnaní s industriálnou, či poľnohospodárskou výrobou. Zástancovia (trvalo) udržateľného rozvoja tvrdia, že energetickú a zdrojovú náročnosť je síce možné znížiť na minimum, čím dokážeme produkciu zvýšiť bez toho, aby sa zvýšil negatívny dopad na životné prostredie, avšak nie je možné ju znížiť na nulu. Nutne dosiahne ekonomický rast bod, kedy ďalší nárast objemu výroby už nebude možný bez zvyšovania environmentálnych škôd.¹⁷ Táto logika teda tvrdí, že ekonomický rast vo svete, ktorý je konečný (uzatvorený), je nemožný.¹⁸ Podobne vidí situáciu i Masuda, ktorý prirovnáva Zem ku kozmickej lodi s obmedzenými zásobami.¹⁹ Napriek konvenciám spájajúcim rozvoj civilizácie nutne s ekonomickým rastom, epocha Edo, ktorá je súčasťou histórie Japonska od 17. storočia až takmer po začiatok éry Meidži, je dôkazom, že „ekonomika s nulovým rastom je dokonale kompatibilná s prosperitou a civilizovaným životom.“²⁰ Počas tohto obdobia vládnuce elity Japonska uzatvorili ostrov (takmer všetky prístavy) a zvrátili technologický vývoj krajiny. Lysák apeluje na potrebu humanizácie globalizácie a preferuje koncepciu udržateľného rozvoja, ktorej hlavnou úlohou je dosiahnuť, „aby sa proces globalizácie stal pozitívnou silou pre všetky národy a všetkých ľudí na svete.“²¹

Záver

Môžeme konštatovať, že ekonómovia dnes pripúšťajú existenciu viacerých negatívnych dopadov ľudskej činnosti na svoje (životné) prostredie a agende globálnych problémov sa nevyhýbajú. Naopak, niektorí podstatu globálnych problémov jasne identifikujú. Analýza príčin vzniku týchto problémov ako aj ich negatívne dôsledky, akokoľvek ich autori zdôrazňujú, však ako keby existovala sama o sebe a nehladá súvislosti s ostatnými kapitolami konkrétnej (ekonomickej) publikácie. Takisto môžeme konštatovať, že napriek všetkým dopadom plynúcim z negatívnych externalít pri výrobe produktov by sme nemali zabúdať ani na pozitívne externality ekosystémov, ktorých ignorovanie (resp. nemožnosť internalizácie) vedie k úbytku ekosystémov. Holistický pohľad na globálne problémy nám priblížil niektoré predstavy o podstate, resp. prvotnej príčine globálnych problémov, ktorá siaha do dávnej minulosti a je často kontroverzná. Uzatvárame, že

¹⁵ ŠMAJS, J.: *Základy systematické filosofie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. s. 16-17

¹⁶ CAPRA, F.: *Tkáň života (Nová syntéza mysli a hmoty)*. Praha: Academia, 2004. s. 264

¹⁷ DOUTHWAITE, R.: *Ekológia peňazí*. Dolný Kubín: diverZita, 1999. s. 23

¹⁸ V tejto súvislosti by sa mohol viesť diskurz o tom, na koľko je Zem, resp. vesmír, systémom uzatvoreným.

¹⁹ KLINEC, I.: *Na prahu civilizácie Tretej vlny*. Bratislava: IRIS, 2003. s. 160

²⁰ GRAY, J.: *Marné iluze (Falešné predstavy globálneho kapitalizmu)*. Košice: PARADIGMA.SK, 2003. s. 177

²¹ LYSÁK, L.: *Alternatívy globalizácie – (neo)regionalizácia*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Medzinárodné vzťahy: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky“, Virt, 2.-3. december 2004

v problematike riešení vyvstáva niekoľko kľúčových otázok a protikladov, ktorých otvorené diskutovanie by mohlo napomôcť tvorbe nových koncepčných riešení.

Použitá literatúra:

1. ABAZA, H., BARANZINI, A.: *Implementing sustainable development*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2004. 303 s. ISBN 1-84064-913-5.
2. BALÁŽ, P. a kol.: *Medzinárodné podnikanie*. Bratislava: SPRINT vfra Jamex, 2001. 591 s. ISBN 80-88848-68-7
3. BHAGWATI, J. *In defense of globalization*. New York: Oxford University Press, 2004. 308 s. ISBN 0-19-517025-3
4. CAPRA, F.: *Tkáň života (Nová syntéza mysli a hmoty)*. Praha: Academia, 2004. 290 s. ISBN 80-200-1169-2
5. DOUTHWAITE, R.: *Ekológia peňazí*. Dolný Kubín: diverZita, 1999. 77 s. ISBN 80-968086-2-1
6. GORE, A.: *Země na misce vah (Ekologie a lidský duch)*. Praha: Argo, 2000. 374 s. ISBN 80-7203-310-7
7. GRAY, J.: *Marné iluze*. Košice: PARADIGMA.SK, 2003. 264 s. ISBN 80-968603-1-3
8. HAWKEN, P., LOVINS, A., LOVINS, H.: *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta. 2003. 480 s. ISBN 80-204-1078-3
9. JENÍČEK, V., FOLTÝN, J.: *Globální problémy a světová ekonomika*. Praha: C.H. Beck, 2003. 269 s. ISBN 80-7179-795-2
10. KLINEC, I.: *Na prahu civilizácie Tretej vlny (Futurologické reflexie 1991-2002)*. Bratislava: IRIS, 2003. 261 s., ISBN 80-89018-42-4
11. LIPKOVÁ, Ľ. a kol.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*: SPRINT vfra, 2006. 414 s. ISBN 80-89085-55-5
12. LYSÁK, L.: *Alternatívy globalizácie – (neo)regionalizácia*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Medzinárodné vzťahy: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky“, Virt, 2.-3. december 2004; Bratislava: EKONÓM, 2004. ISBN 80-225-2037-3
13. LYSÁK, L.: Globalizácia verus glokalizácia. In: *Ekonomický časopis*, roč. 51, 2003, č. 8, s. 931-946
14. MISHAN, E. J.: *Spor o ekonomický rúst*. Praha: SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ, 1994. 196 s. ISBN 80-901424-3-5
15. NIJKAMP, P.: *Environmental Economics and Evaluation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2004. 343 s. ISBN 1-84376-268-4
16. OWEN, J.: Farming Claims Almost Half Earth's Land, New Maps Show.

17. In: *National Geographic*, 9. december 2005, dostupné na:
http://news.nationalgeographic.com/news/2005/12/1209_051209_crops_map.html
18. ROMANČÍKOVÁ, E.: *Finančno-ekonomické aspekty ochrany životného prostredia*. Bratislava: ECO INSTRUMENT, 2004. 270 s., ISBN 80-967771-1-4
19. ROZBORILOVÁ, D.: *Teórie spotreby, úspor, investícií a vládnych výdavkov*. 2. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2005. 238 s. ISBN 80-8078-039-0
20. ŠMAJS, J.: *Základy systematické filozofie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. 255 s. ISBN 80-210-3871-3
21. ŠIKULA, M.: Globalizácia a ilúzie v prístupoch k udržateľnému rozvoju. In: *Životné prostredie*, roč. 37, 2003, č. 5, s. 258 – 261

Informácie o autrovi:

Ing. Branislav Žúdel

Katedra svetovej ekonomiky

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

zudel@euba.sk

Nórska ekonomika vo svetovom hospodárstve

Tomáš Dudáš

Abstrakt

Cieľom tohto článku je popísať súčasné postavenie Nórska vo svetovom hospodárstve. Nórsko patrí medzi štáty exportujúce strategické energetické suroviny – najmä ropu a zemný plyn. Ekonomika štátu je preto vo veľkej miere založená na ťažobnom sektore, ktorý produkuje veľkú časť exportných príjmov. Aj nórske vlády si však uvedomujú postupný pokles zásob ropy a zemného plynu, a preto sa už v súčasnosti pripravujú na budúcnosť bez týchto surovín. Štát zriadil rozvojový fond, ktorý už v súčasnosti obhospodaruje stovky miliárd USD a vo významnej miere podporuje investície do progresívnych technológií.

Abstract

The aim of this article is to describe the current position of Norway in the world economy. Norway belongs to the small group of states that export strategic fuels – mainly oil and natural gas. The economy of the state is therefore heavily dependent on the oil and gas extraction sector and the oil and gas export revenues are vital for the economic development. The main problem of Norway is that the oil and gas supplies are decreasing every year and the country has to prepare itself for the future without these fuels. The government had therefore set up a development fund from the oil revenues – this fund manages nowadays hundreds of billions of USD and invests heavily into progressive technologies.

Úvod

Aj keď Nórsko získalo svoju samostatnosť až na začiatku 20. storočia, disponuje bohatou a zaujímavou minulosťou. Nórski Vikingovia v 9. a 10. storočí osídlili Island, Grónsko a s veľkou pravdepodobnosťou sa dostali až do severnej Ameriky. Nóri osídlili časti Írska a Veľkej Británie a v časech najväčšieho rozmachu ríše nórskeho Vikingov ovládali významnú časť britských ostrovov. Od 12. storočia však nastal úpadok Nórskeho kráľovstva, ktoré sa na dlhé storočia stalo súčasťou Dánska. Situácia sa zmenila až v roku 1814, keď bolo Dánsko po prehratej vojne nútené predat' Nórsko Švédskemu kráľovstvu. Nóri využili túto príležitosť na vyhlásenie nezávislosti a na odsúhlasenie ústavy amerického vzoru, ale nepriaznivé okolnosti prinútili Nórsko zostať súčasťou Švédska až do 20. storočia.

Novodobá história samostatného Nórska za začala v roku 1905, keď sa krajina odtrhla od Švédska a vyhlásila svoju nezávislosť. Počas prvej svetovej vojny krajina zachovala svoju neutralitu, počas druhej svetovej vojny však Nórsko stálo v ceste nemeckých vojenských plánov. V roku 1940 preto nemecké vojská napadli krajinu a po pomerne rýchlom víťazstve okupovali Nórsko až do skončenia druhej svetovej vojny.

Skúsenosti z druhej svetovej vojny ukázali Nórom, že neutralita nie je zárukou ich bezpečnosti, a preto sa Nórsko stalo zástancom kolektívnej bezpečnosti. Nórsko patrí medzi zakladajúcich členov OSN a NATO, pričom Nór Trygve Lie bol prvým generálnym sekretárom OSN. Zaujímavý je vzťah Nórska a EÚ. Nórsko malo už dva krát možnosť vstúpiť do tejto medzinárodnej organizácie. Po vášnivej debate však občania tak v roku 1972 ako aj v roku 1994 odmietli v referende vstup ich krajiny do EÚ. Nórsko však udržiava s EÚ úzke hospodárske vzťahy, keď je s ňou spojená v spoločnom Európskom hospodárskom priestore.

Najvýznamnejšiu zmenu v živote Nórska a jeho občanov priniesol prvý ropný šok,

ktorý v 70. rokoch minulého storočia spôsobil dramatický nárast cien ropy na svetových trhoch. Problémy na Blízkom východe prinútili ropné spoločnosti hľadať alternatívne zdroje ropy, ktoré našli v Severnom mori. Neustále rastúce ceny ropy urobili ťažbu v mori rentabilnou a prvým nórskym ropným polom sa stalo pole Ekofisk. Nórsko sa postupne zaradilo medzi najväčších producentov ropy a zemného plynu, nikdy sa však nestalo členom OPEC a udržalo si samostatnú cenovú politiku. V súčasnosti je Nórsko tretím najväčším exportérom ropy (po Saudskej Arábii a Ruskej federácii) a rozhodujúca časť ekonomickej prosperity je založená práve na vývoze ropy a zemného plynu. V súčasnosti je však už zjavný postupný pokles ťažby ropy, preto častou témou ekonomických debát je otázka, či je Nórsko pripravené na časy, keď ropný sektor už nebude ťažňom jeho hospodárstva. Nórske vlády používali ropné zdroje pomerne zodpovedne, úspešný ekonomický rozvoj bez ropy je však v budúcnosti otázný.

Základné informácie o ekonomike Nórska

Nórsko patrí medzi najprosperujúcejšie a najbohatšie štáty na svete. V súčasnosti (2005) nórska ekonomika vytvára HDP vo výške 257 mld. USD, čo predstavuje viac než 42 000 USD na jedného obyvateľa. Analýza tvorby HDP podľa jednotlivých sektorov potvrdzuje vyspelosť nórskeho hospodárstva – poľnohospodárstvo tvorí len 2,2 % HDP, priemysel 37,2 % a služby 60,6 %. Takáto skladba HDP plne zodpovedá charakteristikám hospodársky vyspelých štátov, pomerne vysoký podiel priemyslu na tvorbe HDP je možné pripísať ťažbe ropy a zemného plynu, ktorá tvorí najdôležitejší sektor hospodárstva¹.

Vyspelosť nórskej ekonomiky a vysokú kvalitu života jej občanov potvrdzujú aj údaje OSN, ktorá každý rok zverejňuje rebríček štátov zostavený na základe Indexu ľudského rozvoja (Human Development Index). Tento index skúma oblasti akými sú napríklad očakávaná dĺžka života, gramotnosť občanov, účasť vo vzdelávacom systéme alebo vytvorené HDP. *Nórsko sa už takmer dve desaťročia udržiava v prvej päťke tohto zoznamu a od roku 2001 je na jej čele.* V roku 2004 dosahoval index nórskeho ľudského rozvoja hodnotu 0,963², čím si Nórsko opäť potvrdilo svoje vedúce postavenie v tomto rebríčku.

Nórsko, podobne ako ostatné škandinávské štáty, je sociálnou trhovou ekonomikou, kde sa princípy slobodného trhu miešajú s pomerne významnými štátnymi zásahmi do ekonomiky. Základy sociálneho štátu položila po druhej svetovej vojne sociálnodemokratická vláda vedená Einarom Gerdharsenom, ktorá zaviedla súbor opatrení namierených na boj proti sociálnej nerovnosti, chudobe a na zabezpečenie zdravotníckych služieb a sociálnych dávok pre všetkých obyvateľov. Výsledkom opatrení sociálnych demokratov bolo, že podiel štátneho sektoru neustále narastal. Progresívna daň z príjmov, novozavedená daň z pridanej hodnoty a množstvo iných špeciálnych daní a poplatkov navyše urobilo z Nórska jednu z krajín s najväčším daňovým zaťažením na svete. Vláda sa snažila zdaňovať najmä spotrebu „luxusných statkov“, akými sú automobily, kozmetika, tabak či alkohol.

Obdobie medzi rokmi 1950 a 1973 sa vo všeobecnosti považuje za „zlaté obdobie“ nórskeho hospodárstva, keď priemerné tempo hospodárskeho rastu v tomto období dosahovalo 3,3 %. Toto obdobie bolo ďalej sprevádzané dynamickým rastom zahraničného

¹ Zdroj: CIA World Factbook - <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/no.html>

² Index sa pohybuje na stupnici 0 až 1, pričom hodnota 1 znamená najvyššiu možnú úroveň kvality života

obchodu, takmer nulovou nezamestnanosťou a stabilne nízkou infláciou. Najčastejšie sa hospodárske úspechy v tomto období vysvetľujú práve silným verejným sektorom a dobrým hospodárskym plánovaním – „tzv. škandinávskym modelom“. Tu však treba dodať, že priemerný hospodársky rast Nórska (a tiež aj Švédska a Dánska) bol v spomínanom období nižší než priemerný hospodársky rast ostatných západoeurópskych štátov. Škandinávsky hospodársky model priniesol so sebou bezpochyby sociálnu stabilitu a rovnomerné rozdelenie príjmov, jej vplyv na hospodársky rast však bol skôr negatívny³.

Objavenie a následná masívna ťažba ropy dali nórskeму sociálnemu štátu nový impulz a hlavne nový zdroj príjmov. Štát si zachoval silnú pozíciu v ropnom sektore, keď si ponechal významný vplyv v dvoch najdôležitejších podnikoch ropného priemyslu – Statoil a Hydro Norks. Nový zdroj príjmov umožnil nórskeму štátu uskutočňovať v druhej polovici 70. rokov proticyklickú politiku zameranú na boj proti recesii a stagflácii, ktorá zasiahla takmer všetky priemyselne vyspelé štáty. Vládna politika sa v tom období zameriavala na podporu vybraných priemyselných odvetví a podnikov, čo spôsobilo, že po istom čase sa domáce firmy prestali prispôbovať trhovým podmienkam a namiesto toho sa prispôbovali vládnym opatreniam.

Analýza hospodárskeho rastu prezrádza, že nórska ekonomika v rokoch 2002 a 2003 zažila výrazné spomalenie hospodárskeho rastu, keď v roku 2002 rast HDP predstavoval 1,3 % a v roku 2003 len 0,3 %. Hlavným dôvodom zastavenia hospodárskeho rastu v týchto rokoch bol slabý hospodársky rast najdôležitejších obchodných partnerov, ktorými sú hlavne štáty EÚ. Významný vplyv na pokles hospodárskeho rastu mala aj reštriktívna monetárna politika centrálnej banky, ktorá bola reakciou na silný rast miezd a expanzívnu fiškálnu politiku nórskej vlády⁴. Údaje z ďalších rokov však naznačujú, že obdobie nízkeho hospodárskeho rastu bolo v Nórsku iba krátke, keď v roku 2004 dosahoval rast HDP už 3,1 % a v roku 2005 2,5 %.⁵ Dôležitým impulzom hospodárskeho rastu bol v týchto rokoch rast cien ropy a zemného plynu, ktoré v tomto období atakovali na svetových trhoch svoje historické maximá.

³ Zdroj: Grytten, O.H.: The Economic History of Norway - <http://eh.net/encyclopedia/article/grytten.norway>

⁴ Zdroj: IMF Norway -- 2003 Article IV Consultation - <http://www.imf.org/external/np/ms/2003/120903.htm>

⁵ Zdroj: Deutsche Bank Research Country Infobase – www.dbresearch.de

Tabuľka 1: Základné hospodárske ukazovatele ekonomiky Nórska v rokoch 2000-2005 (% a NOK)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Nominálne HDP	1,501	1 542	1 559	1 577	1 625	1 663
Rast HDP	2,9	2,3	1,3	0,3	3,1	2,5
Nezamestnanosť	3,4	3,6	3,9	4,5	4,4	4,2
Inflácia (CPI)	3,1	3,0	1,3	2,5	0,5	1,5
Obchodná bilancia**	240,8	234,8	195,4	192,7	227,0	308,9
Bežný účet PB**	228,9	235,2	193,9	200,3	231,2	...

* - Odhad

** - miliardy nórskeho korón

Zdroj: www.dbresearch.de

Nezamestnanosť je v Nórsku dlhodobo na nízkej úrovni, v poslednom desaťročí sa udržiava na úrovni 3-4 %. Nízka nezamestnanosť je spôsobená dlhodobým pozitívnym vývojom nórskej ekonomiky. Prosperita založená na exporte ropy a zemného plynu sa odzrkadľuje aj v nízkej miere nezamestnanosti. V posledných rokoch je možné pozorovať mierny nárast nezamestnanosti (z 3,4 % v roku 2000 na 4,4 % v roku 2004), miera rastu a jej tempo však nepredstavujú pre nórsku ekonomiku vážnejší problém.

Napriek vysokému štandardu životnej úrovne a stabilnému makroekonomickému prostrediu existujú aj v Nórsku viaceré hospodárske problémy, ktoré sú často diskutované (nielen) v miestnych ekonomických kruhoch. Medzi najvážnejšie problémy patria nasledujúce otázky:

- Nórsko patrí medzi štáty s najvyššími životnými nákladmi na svete, čo je zachytené napríklad v indexe Big Mac⁶ a v iných indexoch skúmajúcich úroveň cien. V historickom kontexte boli vysoké ceny spôsobené vysokými dopravnými nákladmi a vysokými colnými bariérami zahraničného obchodu. V súčasnosti však majú najvýznamnejší vplyv na ceny vládne opatrenia najmä v oblasti pracovného trhu alebo v oblasti daní.
- Chronickým problémom Nórska je aj konkurencieschopnosť „neropných“ odvetví, pričom otázkou vyvoláva najmä vysoká cena práce a vládna politika v oblasti priemyslu. Najdôležitejšou otázkou je to, či si nórska ekonomika dokáže udržať svoje výsadné postavenie aj po vyčerpaní ropných rezerv. Vláda preto postupne mení svoju priemyselnú politiku, keď pomaly ukončuje ochranu väčšiny priemyselných odvetví a „vystavuje ich konkurenčnému prostrediu“. Vláda sa v súčasnosti snaží zvyšovať investície do investičných technológií a zlepšovať podporu malých a stredných podnikov v oblasti high-tech.

⁶ Index Big Mac zverejňuje od roku 1985 pravidelne časopis The Economist. Tento index je založený na teórii parity kúpnej sily a skúma ceny hamburgeru Big Mac v jednotlivých štátoch. Big Mac je totiž príkladom produktu, ktorý by mal byť identický na celom svete, a teda aj jeho cena by mala byť podľa teórie parity kúpnej sily približne rovnaká.

- Otázky vyvoláva aj úloha verejného sektoru v nórskej ekonomike. Názory ľavicových a liberálnych ekonómov na štátne vlastníctvo firiem sa radikálne rozchádzajú, priepasť v jednotlivých názoroch sa však v posledných rokoch postupne znižuje. Štát sa snaží postupne znižovať svoju účasť v štátnych podnikoch a podporovať podnikateľský sektor. Stále však pretrváva isté podozrenie voči „zisku“ a nórske spoločnosti sú silne regulované, najmä v oblasti pracovného trhu.
- Hospodárske diskusie sa v súčasnosti čoraz častejšie dotýkajú aj budúcnosti sociálneho štátu. Od konca druhej svetovej vojny nórske vlády postupne rozširovali rozsah sociálneho štátu a poskytovali občanom bezplatné zdravotníctvo, školstvo či štedré dávky v nezamestnanosti a sociálne dávky. Nórsky štát má v súčasnosti univerzálny charakter, čoraz viacej však silnejú hlasy, ktoré podporujú sociálne výhody a dávky len pre ľudí, ktorí sú na ne skutočne odkázaní.
- Urbanizácia je tiež oblasťou, ktorá vyvoláva diskusie medzi odborníkmi. Počas niekoľkých desaťročí bola poľnohospodárska politika Nórska založená na princípe minimálnej sebestačnosti. V poslednom období je však hlavným cieľom tejto politiky udržanie populácie aj mimo mestských centier. Regionálna politika je založená na premise, že staré vidiecke centrá by sa mali zachovať a podľa možnosti by obyvateľom týchto oblastí mali byť zabezpečené príležitosti pre udržateľný hospodársky rast.
- Azda najviac debát vyvoláva v Nórsku daňový systém, ktorého cieľom je nielen financovať výdavky sociálneho štátu, ale je aj nástrojom redistribúcie príjmov a zníženia konzumácie alkoholu a tabakových výrobkov. Základom systému je progresívna daň z príjmov fyzických osôb, ktorá svojho času patrila medzi najprogresívnejšie na svete. Najvyššie daňové pásma síce časom klesli, ale progresívny daňový systém má stále demotivujúci charakter. Zmeny by boli žiaduce aj v systéme dane pridanej hodnoty, ktorá v súčasnosti tvorí najväčšiu časť štátnych daňových príjmov. Daň z pridanej hodnoty má v súčasnosti až tri sadzby vo výške 25 %, 13 % a 7 %, čo umožňuje zneužívanie systému. Špecifickými nóorskymi daňami sú dane na vybrané skupiny tovarov, akými sú napríklad autá, kozmetické výrobky, alkohol či tabakové výrobky⁷.

Sektor ťažby ropy a zemného plynu v nórskej ekonomike

Sektor ťažby ropy a zemného plynu, ktorý je v súčasnosti hybnou silou nórskej ekonomiky, nemá dlhú minulosť. Prvé pokusné vrty sa v Severnom mory uskutočnili na začiatku 60. rokov, úspech sa však dostavil až v roku 1969, keď inžinieri firmy Phillips Petroleum objavili významné ložiská ropy a zemného plynu. Onedlho bolo jasné, že v nórskejších pobrežných vodách sa skrývajú významné zásoby ropy a zemného plynu a prvým fungujúcim ropným polom sa stalo pole Ekofisk⁸.

⁷ Zdroj: Economy of Norway - <http://www.answers.com/norway%20economy>

⁸ Spočiatku boli ropné spoločnosti ohľadom ropy v Severnom mory veľmi skeptické. Hlavný inžinier firmy British Petrol v roku 1964 vyhlásil, že osobne vypije všetku ropu, ktorá sa tam nájde. Štyri roky sa zdalo, že má pravdu, ropné spoločnosti uskutočnili viac než 30 neúspešných vrtov. V roku 1969 už inžinieri strácali nádej, riaditeľ spoločnosti však odsúhlasil posledný skúšobný vrt. Práve vtedy loď Ocean Viking našla jedno z najväčších ropných polí v Severnom mory – ropné pole Ekofisk.

Dôležitým momentom bolo, že nález ropy a zemného plynu v Severnom mori korešpondoval s prvým ropným šokom, ktorý výrazne zvýšil ceny ropy na svetových trhoch. Z mesiaca na mesiac sa ťažba ropy v Severnom mori stala ziskovou záležitosťou a nadnárodné ropné spoločnosti začali vyvíjať horúčkovitú aktivitu. Ich výsledkom bol napríklad nález obrovského ropného pola Statfjord, ktorý bol najväčším ropným polom v histórii ťažby ropy v Európe. Toto ropné pole podľa odhadov obsahovalo ropné rezervy vo výške 4,1 mld. barelov, čo je významný objem aj v meradle ropných polí na Blízkom východe.

Začiatok ťažby ropy v 70. rokoch minulého storočia bol pre Nórsko dobrodružstvom a krokom do neznáma. Krajina sa dostala do exkluzívneho klubu producentov ropy a nórska vláda potrebovala vypracovať vlastný systém riadenia ropného sektoru. Nórska vláda rýchlo založila ministerstvo pre ťažbu ropy a vypracovala legislatívu pre túto oblasť. Onedlho bola založená štátna ropná spoločnosť a štátne organizácie na výskum technológií na ťažbu a spracovanie ropy a zemného plynu. Nie všetkým sa však páčila silná účasť štátu v ropnom priemysle. Kritici vládnych opatrení často opakovali staré arabské príslovie: „Ropa znamená problémy.“

Na rozdiel od iných štátov produkujúcich ropu, Nórsko podporovalo účasť veľkých nadnárodných ropných spoločností na ťažbe ropy na svojom území. V súčasnosti v nórskejších vodách pôsobí veľká časť globálnych ropných spoločností a počas posledných rokov sa vytvorilo dobre fungujúce partnerstvo medzi nimi a nórskejším štátom. Krédom Nórska je, že treba využiť expertízu globálnych ropných spoločností na čo najefektívnejšie využitie ropného bohatstva.

V súčasnosti je Nórsko siedmym najväčším producentom ropy a tretím najväčším exportérom po Saudskej Arábii a Ruskej federácii. Podobnú pozíciu zastáva Nórsko aj v ťažbe zemného plynu, je siedmym najväčším producentom zemného plynu na svete a jeho tretím najväčším exportérom. V súčasnosti sa v nórskejších pobrežných vodách nachádza 48 fungujúcich ropných polí, ktoré produkujú asi 20 násobok nórskej ročnej spotreby ropy. V súčasnosti Nórsko disponuje približne 50 % celkových európskych rezerv ropy a zemného plynu a pokrýva tak cca. 10 % európskej spotreby zemného plynu. Tento podiel nie je však zďaleka konečný. Prognózy predpovedajú, že v strednodobom horizonte bude nórskejším zemný plyn pokrývať takmer tretinu európskej spotreby⁹.

Dnes vedú z Nórska ropovody a plynovody do Veľkej Británie, Nemecka, Francúzska a Belgicka. Nórsko je najväčším prevádzkovateľom podmorských ropovodov a plynovodov a nórske podniky sa v súčasnosti pripravujú na využitie ďalšej liberalizácie energetického trhu v rámci štátov EÚ. Keďže ťažba ropy pomaly klesá, očakáva sa, že ďalšie desaťročia budú v Nórsku dekadami plynu. Už v roku 2020 by mali v Nórsku príjmy z exportu zemného plynu presiahnuť príjmy z exportu ropy. Príkladom budúceho vývoja môže byť obrovské nálezisko zemného plynu s názvom Ormen Lange, kde sa zemný plyn bude ťažiť z hĺbky viac než 1 200 metrov.

Ropný sektor v poslednom desaťročí výrazne prispel k nórskejšiemu hospodárskemu rastu a ku financovaniu rozsiahleho sociálneho štátu. Počas viac než 30 rokov ťažby ropy vyprodukoval ropný sektor hodnotu viac než 4 000 mld. nórskejších korún (NOK) a je

⁹ Zdroj: <http://www.mbendi.com/indy/oilg/eu/nw/p0005.htm>

v súčasnosti najväčším priemyselným odvetvím Nórska. Podľa dostupných údajov vytvoril v roku 2004 sektor ťažby ropy až 21 % pridanej hodnoty v krajine. To je dvakrát viac než pridaná hodnota v priemysle a 15 krát viac než pridaná hodnota v primárnom sektore. Štát si prostredníctvom vlastníctva ropných spoločností a pomocou priamych a nepriamych daní si ponecháva značnú časť hodnoty, ktorú tento sektor vytvára. V roku 2004 príjmy štátu z ropného sektoru predstavovali až 28 % všetkých štátnych príjmov. Počas posledných dvoch dekád sa odhadujú štátne príjmy pochádzajúce z ropného sektoru na viac než 2 000 mld. NOK¹⁰.

Nórsko sa snaží používať zdroje pochádzajúce z ropného sektoru rozvážne a zodpovedne. Štát preto ešte na začiatku komerčnej ťažby ropy založil Vládny ropný fond (Government Petroleum Fund), ktorého cieľom je zachovať zdroje pochádzajúce z ropného bohatstva aj pre budúce generácie.

Tento štátny fond má v súčasnosti obrovskú hodnotu, ktorá na začiatku roku 2005 jej predstavovala 198 mld. USD. Experti odhadujú, že každý mesiac sa hodnota nórskeho ropného fondu zvyšuje o 2 až 3 mld. USD. Fond je riadený veľmi konzervatívne (podľa škandinávskych tradícií), v súčasnosti je 59 % majetku fondu investovaná v dlhopisoch a 41 % v akciách. Priemerné ročné výnosy ropného fondu dosahujú asi 8 % a vláda každý rok vyberá len asi polovicu dosiahnutých výnosov. Nórsky ropný fond má prísny zákaz investovať do domáceho hospodárstva. Nórsko sa poučilo z príkladov Mexika, Venezuely alebo Nigérie, kde návrat ropných prostriedkov do domácej ekonomiky spôsobil vysokú infláciu, prepad domácej meny a hospodárske zaostávanie. Výsledkom nórskej politiky v oblasti ropných príjmov je, že Nórsko je jediným producentom ropy, ktorý disponuje rozvinutým priemyslom¹¹.

Ani nórsky sektor ťažby ropy a zemného plynu nie je však bez problémov. Najväčšou hrozbou pre budúcnosť je fakt, že obdobie objavov obrovských ropných polí sa skončilo a v súčasnosti ropné spoločnosti objavujú iba stredné a menšie ropné polia, ktoré je potrebné ťažiť pomocou nových technológií, ktoré by boli jednoduché a šetrné k životnému prostrediu. V nasledujúcich rokoch čaká na investície viac než sto menších ropných polí, ktoré vyžadujú približne rovnaké investície ako tie, ktoré boli dodnes urobené¹².

Faktom je aj to, že denná ťažba najväčších nórskeho ropných polí klesá každým rokom a v budúcnosti bude klesať aj celková ťažba nórskej ropy. Ropné spoločnosti a vláda sú si tejto situácie vedomí a v súčasnosti prebieha hľadanie nových vhodných alternatív. Súčasné odhady naznačujú, že ešte asi tretina ropných zásob nebola doposiaľ objavených, čo by znamenalo, že ťažba by mohla dnešným tempom pokračovať ešte asi 50 rokov. Dôležitou alternatívou pre budúcnosť je ťažba ropy v Barentsovom mori, ktorému sa v súčasnosti venuje mnoho pozornosti a zdrojov. Experti odhadujú, že toto more môže skrývať obrovské rezervy ropy a zemného plynu, podmienky ťažby sú však oveľa náročnejšie než v plytkých vodách Severného mora. Ťažba ropy v Barentsovom mori má však svojich odporcov, medzi ktorých patria najmä organizácie zamerané na ochranu životného prostredia. Situáciu ďalej

¹⁰ Tamtiež

¹¹ Learsy, R.: The Oil Industry Is Driving Away With Our Future -- The Norway Solution - <http://www.gather.com/viewArticle.jsp?articleId=281474976747082>

¹² Zdroj: The Norwegian oil and gas adventure - <http://odin.dep.no/odin/engelsk/norway/economy/032001-990093/dok-bn.html>

komplikuje aj fakt, že v oblasti Barentsového mora má Nórsko dodnes nedoriešené územné spory s Ruskou federáciou¹³.

Záver

Ako už bolo spomenuté, Nórsko patrí medzi štáty s najvyššou životnou úrovňou na svete. Za toto bohatstvo môžu občania Nórska ďakovať obrovským ložiskám ropy a zemného plynu, ktoré sa nachádzajú v nórskejších pobrežných vodách. Ropa garantuje štátne vysoké príjmy, ktoré sú využívané na financovanie jedného z najrozsiahljších sociálnych štátov na svete. Nórsky sociálny štát je založený na princípe univerzálnosti, čo znamená, že každý občan štátu má nárok na štedré štátne dávky. Odvrátenou stránkou systému sú však vysoké dane, ktoré pôsobia značne demotivujúco.

Najväčšou výzvou pre nórsku ekonomiku je príprava na obdobie, keď ťažba a export ropy a zemného plynu výrazne poklesne. Je možné povedať, že Nórsko patrí medzi tých zriedkavých producentov ropy, ktorý sa na budúcnosť bez ropy aktívne pripravujú už v súčasnosti. Štát už v súčasnosti spravuje obrovský finančný majetok, ktorý môže slúžiť na preklenutie hospodárskych problémov v čase, keď dôjde ropa. Nórsko navyše výrazne podporuje investície do informačných technológií a iných odvetví znalostnej ekonomiky, pričom nórske spoločnosti sa môžu pochváliť viacerými úspechmi. Ako príklad je možné menovať internetový prehliadač Opera, ktorý patrí medzi najprogresívnejšie internetové technológie. Nórsko, rovnako ako celú Škandináviu, charakterizuje zodpovednosť a miernosť, čo umožňuje krajine a jej občanom hľadiť optimisticky do budúcnosti.

Použitá literatúra:

1. CIA World Factbook - <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/no.html>
2. Deutsche Bank Research Country Infobase – www.dbresearch.de
3. Economy of Norway - <http://www.answers.com/norway%20economy>
4. Grytten, O.H.: The Economic History of Norway -
<http://eh.net/encyclopedia/article/grytten.norway>
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3622129.stm>
<http://odin.dep.no/odin/engelsk/norway/economy/032001-990093/dok-bn.html>
<http://www.imf.org/external/np/ms/2003/120903.htm>
5. <http://www.mbandi.com/indy/oilg/eu/nw/p0005.htm>
6. IMF Norway -- 2003 Article IV Consultation –
<http://www.imf.org/external/np/ms/2003/120903.htm>
7. Learsy, R.: The Oil Industry Is Driving Away With Our Future -- The Norway Solution -
<http://www.gather.com/viewArticle.jsp?articleId=281474976747082>
8. Norway prepares for dry North Sea –
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3622129.stm>
9. The Norwegian oil and gas adventure –
<http://www.touchoilandgas.com/norwegian-adventure-a91-1.html>

¹³ Zdroj: Norway prepares for dry North Sea - <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3622129.stm>

Informácie o autorovi:

Ing. Tomáš Dudáš, PhD.

Katedra svetovej ekonomiky

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

dudas@dec.euba.sk

Ekonomika Slovenska – postavenie vo svetovej ekonomike z pohľadu medzinárodnej komparácie

Vladimír Hniličan

Abstrakt

Predkladaný príspevok stručne popisuje zo strednodobého hľadiska vývoj jednotlivých oblastí ekonomiky a zároveň poskytuje širší a komplexnejší pohľad na ekonomickú pozíciu Slovenska ako členskej krajiny Európskej únie v rámci ekonomického priestoru V4 a Európskej únie. Príspevok sa zaoberá makroekonomickým vývojom, ekonomickou slobodou, konkurencieschopnosťou a ekonomickým hodnotením Slovenska. Súčasťou príspevku je aj identifikácia hlavných problémov ekonomiky Slovenska, s dôrazom na špecifikáciu doterajších základných trendov a možných vývojových tendencií.

Kľúčové slová: Ekonomická sloboda, Európska únia, konkurencieschopnosť, makroekonomický vývoj, postavenie ekonomiky, rating (hodnotenie), Svetová banka, Svetové ekonomické fórum

Abstract

The article briefly describes from a mid-term view development of particular areas of economy and gives a generous and more complex overview of the economic position of Slovakia as a EU member state within the economic space of V4 and the EU. The article is focused on the macroeconomic development, economic freedom, competitiveness and the economic rating of Slovakia. Identification of Slovakia's main economic problems forms a part of the article, which also includes specification of actual basic trends and possible development tendencies.

Keywords: Economic freedom, European Union, competitiveness, macroeconomic development, economic position, rating, World Bank, World Economic Forum

Úvod

Dlhodobé stabilné ekonomické prostredie je základným predpokladom pre zabezpečenie výkonnosti a rastu národného hospodárstva. Je to zároveň prostredie, v ktorom štát podporuje a chráni hospodársku súťaž. Vytvára pravidlá a zabezpečuje ich dodržiavanie všetkými subjektami v hospodárstve krajiny. Za posledné obdobie rokov si Slovensko zásadne zlepšilo makroekonomické parametre a podnikateľské prostredie, a to v mnohých oblastiach (menová, finančná, daňová, legislatívna, atď.), ktoré ovplyvňujú nielen kvalitu rozvoja podnikania, resp. podnikateľského sektora, ale aj národného hospodárstva ako celku.

1 Index ekonomickej slobody Slovenska

Index ekonomickej slobody – The Economic Freedom Network, The Fraser Institute

V roku 1986 usporiadal výkonný riaditeľ kanadského Fraser inštitútu Michael Walker, v spolupráci s nositeľmi Nobelovej ceny za ekonómiu Miltonom Friedmanom, Garym Beckerom a Douglasom Northom, sériu konferencií zameranú na stanovenie jednoduchého a jasného spôsobu merania ekonomickej slobody. Výsledkom ich spoločného úsilia bolo vytvorenie Indexu ekonomickej slobody, ktorý je meradlom hodnotenia veličín odzrkadľujúcich prítomnosť, alebo absenciu ekonomickej slobody v jednotlivých krajinách sveta. Na príprave Indexu ekonomickej slobody sa podieľa 70 nezávislých inštitúcií z celého

sveta, združených v The Economic Freedom Network, vrátane slovenskej Nadácie F. A. Hayeka, pod vedením kanadského The Fraser Institute.

Index poskytuje komplexný pohľad na množstvo ukazovateľov, na základe ktorých sa dá určiť stav ekonomickej slobody v každej krajine na stupnici od 1 (neslobodné krajiny) do 10 (najslobodnejšie krajiny). Konečná podoba indexu je určovaná na základe hodnôt 21 skúmaných veličín, ktoré sú rozdelené do piatich hlavných skupín – veľkosť vládnych výdavkov, daní a rozsah štátneho podnikania; právna štruktúra a ochrana vlastníckych práv; prístup k stabilnej mene; sloboda medzinárodného obchodu; regulácia úverov, trhu práce a podnikania. V rámci týchto piatich skupín sa hodnotí 21 ich komponentov, pričom niektoré z nich sa ešte delia na samostatné subkomponenty. Ak započítame aj tieto, potom je Index ekonomickej slobody zostavený na základe 38 porovnateľných ukazovateľov, ktoré publikujú medzinárodné inštitúcie (ako napríklad Organizácia spojených národov, Svetová banka, atď.), vládne a nezávislé inštitúcie príslušnej krajiny.

Tabuľka 1 *Rating ekonomickej slobody 2006 – krajiny Visegrádskej štvorky*

Poradie	Krajina	Body
22	Maďarsko	7,4
45	Slovensko	6,9
45	Česko	6,9
55	Poľsko	6,7

Prameň: Nadácia F. A. Hayeka

Medzi 130 krajinami, hodnotenými v roku 2006 obsadilo Slovensko v indexe 45. priečku s ratingom ekonomickej slobody 6,9 bodu, čím sa zaradilo medzi krajiny so stredným až vyšším stupňom ekonomickej slobody. Oproti predchádzajúcemu hodnoteniu tak zaznamenalo vzostup o 0,5 ratingového bodu, a postúpilo o dvadsať miest (zo 65. priečky v roku 2005). Z piatich oblastí hodnotených v rámci indexu ekonomickej slobody dosiahlo Slovensko najlepšie hodnotenie v segmente „medzinárodného obchodu“ – vzhľadom k nízkej úrovni bariér medzinárodného obchodu a jeho relatívne vysokému významu pre slovenskú ekonomiku (Slovensko sa v tomto segmente umiestnilo dokonca na 8. priečke spomedzi všetkých 130 hodnotených krajín). Pomerne dobré hodnotenie si vyslúžili i regulácie trhu s prácou a regulácie finančného a bankového sektora. Naopak, najslabšie hodnotenie dosiahlo Slovensko v segmente „rozsah vládnych zásahov“.

Tabuľka 2 *Rating ekonomickej slobody 2006 – TOP 10 krajín*

Poradie	Krajina	Body
1	Hongkong	8,7
2	Singapur	8,5
3	Nový Zéland	8,2
4	Švajčiarsko	8,2
5	USA	8,2
6	Írsko	8,1
7	Veľká Británia	8,1
8	Kanada	8,0
9	Island	7,9
10	Luxembursko	7,9

Prameň: Nadácia F. A. Hayeka

Ekonomicky najľahodnejšou krajinou vo svete naďalej zostáva Hongkong s ratingom 8,7 bodu (z možných 10), nasledovaný Singapurom, Novým Zélandom, Švajčiarskom, USA a Írskom. Ekonomicky najmenej slobodnými krajinami sú Kongo, Venezuela, Myanmar a Zimbabwe.

Index ekonomickej slobody – The Heritage Foundation, The Wall Street Journal

Od roku 1995 vypracúva každoročne americká organizácia The Heritage Foundation spolu s redakciou The Wall Street Journal analytickú správu o pomeroch ekonomickej slobody na celom svete. Závery správy je možné ponímať ako reprezentatívne a spoľahlivé, vzhľadom k nezávislosti zostavovateľov, i k množstvu porovnávaných údajov. Samotný index ekonomickej slobody nepredstavuje len jednoduchú komparáciu makroekonomických agregátov (rast hrubého domáceho produktu, miery inflácie, atď.). Porovnávané kategórie majú širší mikroekonomický charakter, čím sa autori približujú k oblastiam, ktoré viac vplyvajú na základné ekonomické rozhodnutia jednotlivcov. Index ekonomickej slobody definuje ekonomickú slobodu ako „obmedzenosť vplyvu vlády na rozhodovanie o produkcii alebo spotrebe tovarov a služieb nad rozsah nevyhnutný na ochranu a zachovanie slobody samotnej“. Potom optimálne podnikateľské prostredie možno vymedziť ako také, v ktorom existuje minimum nie nevyhnutných bariér podnikania a úloha vlády sa sústreďuje na „strážcu a vymáhaťa“ pravidiel. Hodnotenie priblíženia sa k takémuto optimu poskytuje index ekonomickej slobody.

Aby bolo možné zistiť, nakoľko daná vláda prekračuje vplyv nevyhnutný na zachovanie slobody samotnej, sleduje index nasledovné kategórie: obchodná politika, fiškálne zaťaženie, priame vládne zásahy do ekonomiky, menová politika, kapitálové trhy a zahraničné investície, mzdy a ceny, vlastnícke práva, regulácia, bankový sektor a financie a neoficiálne trhové činnosti. Slovensko sa v roku 2006 spomedzi 157 hodnotených krajín sveta v tomto indexe umiestnilo na 34. mieste (v porovnaní s 36. miestom v roku 2005, kedy bolo hodnotených 155 krajín) a bolo zaradené medzi relatívne slobodné krajiny. Pozitívne hodnotenie (1) získalo najmä v oblasti bankovníctva a finančného trhu; stredne dobré hodnotenie (2) vo viacerých oblastiach, ako obchodná politika, fiškálne zaťaženie, priame

vládne zásahy do ekonomiky, zahraničné investície, mzdy a ceny; ďalej priemerné hodnotenie (3) dostalo v oblastiach, ako menová politika, vymáhanie vlastníckych práv, regulácie; najhoršie hodnotenie (3,5) dopadlo v oblasti neoficiálnej ekonomiky.

Tabuľka 3 Rebríček 20 krajín a Slovenska podľa indexu ekonomickej slobody v roku 2006

Poradie	Krajina	Index	Poradie	Krajina	Index
1	Hongkong	1,28	11	Nový Zéland	1,84
2	Singapur	1,56	12	Kanada	1,85
3	Írsko	1,58	13	Fínsko	1,85
4	Luxembursko	1,60	14	Čile	1,88
5	Veľká Británia	1,74	15	Švajčiarsko	1,89
6	Island	1,74	16	Cyprus	1,90
7	Estónsko	1,75	17	Holandsko	1,90
8	Dánsko	1,78	18	Rakúsko	1,95
9	USA	1,84	19	Švédsko	1,96
10	Austrália	1,84	20	Nemecko	1,96
			34	Slovensko	2,35

Prameň: The Heritage Foundation, Wall Street Journal

Podobne dobrú pozíciu (podľa indexu ekonomickej slobody v roku 2006) dosiahlo Slovensko aj v hodnotení v rámci krajín V4, ako uvádza nasledujúca tabuľka.

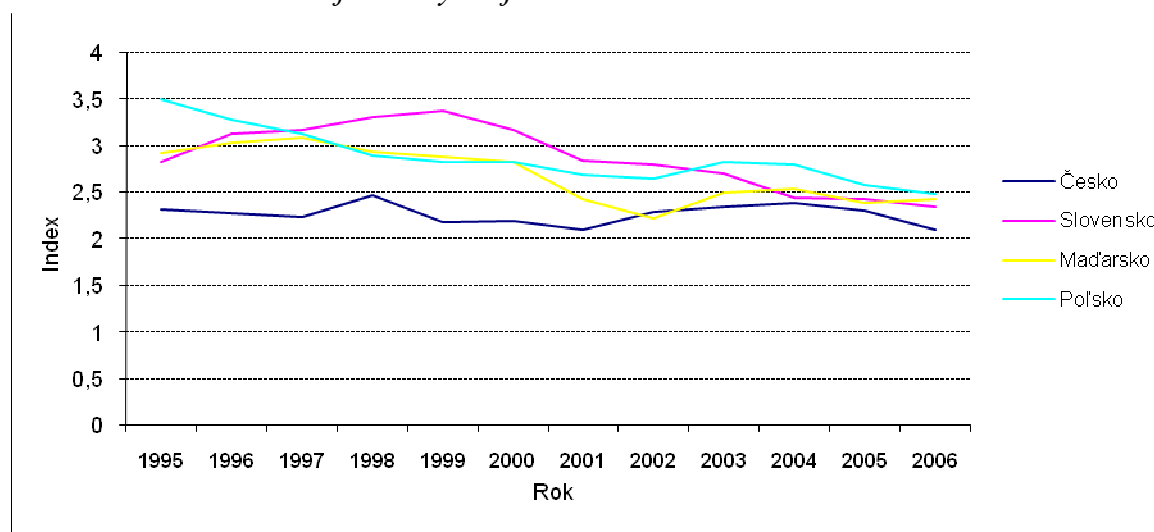
Tabuľka 4 Index ekonomickej slobody krajín V4 za obdobie rokov 1995 až 2006

Poradie ¹⁾	Krajina	Rok	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
21	Česko		2,33	2,28	2,24	2,48	2,19	2,20	2,10	2,29	2,35	2,39	2,31	2,10
34	Slovensko		2,83	3,13	3,18	3,31	3,38	3,18	2,85	2,81	2,71	2,44	2,43	2,35
40	Maďarsko		2,93	3,03	3,09	2,94	2,89	2,83	2,43	2,23	2,50	2,55	2,40	2,44
41	Poľsko		3,51	3,29	3,14	2,91	2,83	2,84	2,69	2,65	2,83	2,81	2,59	2,49

Prameň: The Heritage Foundation, Wall Street Journal

Poznámka: 1) Poradie je uvedené podľa údajov z roku 2006.

Vývoj ekonomickej slobody v krajinách V4 za obdobie rokov 1995 až 2006 ilustruje graf 1. Z uvedeného znázornenia je evidentné, že Slovensko patrilo v rozmedzí rokov 1997 – 2002 z pohľadu krajín V4 medzi ekonomicky najmenej slobodné. Najlepšie hodnotenie (2,35) získalo až v roku 2006, čo ho v rámci krajín V4 zaraďuje na druhé miesto za Českou republikou, za ním nasleduje Maďarsko a posledné je Poľsko.

Graf 1 Index ekonomickej slobody krajín V4 za obdobie rokov 1995 až 2006

Prameň: The Heritage Foundation, Wall Street Journal

2 Hodnotenie Slovenska podľa Svetovej banky

O kvalite podnikateľského prostredia, redukcii bariér vytváraných štátom pre reguláciu podnikania a význame uskutočňovaných reforiem, svedčí hodnotenie Svetovej banky prezentované v publikácii Doing Business 2007. Slovensko sa nachádza na 36. priečke zo 175 hodnotených štátov. Pozíciu svetového lídra vo vytváraní optimálneho podnikateľského prostredia dosiahol Singapur, za ním nasledujú Nový Zéland a USA.

Tabuľka 5 Rebríček krajín s najlepším podnikateľským prostredím – podľa WB

Poradie	WB DB 2006 - Krajina	Poradie	WB DB 2007 - Krajina
1	Nový Zéland	1	Singapur
2	Singapur	2	Nový Zéland
3	USA	3	USA
4	Kanada	4	Kanada
5	Veľká Británia	5	Hongkong
6	Hongkong	6	Veľká Británia
7	Dánsko	7	Dánsko
8	Nórsko	8	Austrália
9	Austrália	9	Nórsko
10	Írsko	10	Írsko
34	Slovensko	36	Slovensko

Prameň: Svetová banka, Doing Business 2006 – 2007

Stav podnikateľského prostredia je Svetovou bankou hodnotený pomocou viacerých oblastí, ktoré všeobecne popisujú obtiažnosť vstupu podnikateľov na trh, pôsobenia na ňom, a výstupu z trhu – začatie podnikania, riešenie vecí týkajúcich sa licencií, zamestnanie a prepustenie pracovníkov, registrácia majetku, získanie úveru, ochrana investorov, platenie daní, cezhraničný obchod, vymáhateľnosť zmlúv a ukončenie podnikania.

Tabuľka 6 Krajiny V4 – hodnotenie podnikateľského prostredia podľa WB DB

Poradie	WB DB 2006 - Krajina	Poradie	WB DB 2007 - Krajina
34	Slovensko	36	Slovensko
50	Česko	52	Česko
60	Maďarsko	66	Maďarsko
74	Poľsko	75	Poľsko

Prameň: Svetová banka, Doing Business 2006 – 2007

Rebríček krajín s najlepším podnikateľským prostredím je zostavený z priemeru hodnotenia v oblastiach vzťahujúcich sa k regulácii podnikateľského prostredia a ochrany vlastníckych práv. Slovensku sa podarilo dosiahnuť túto pozíciu predovšetkým redukciami regulácií a bariér, uľahčením podmienok pre podnikanie v oblastiach, ako je začatie podnikania, zamestnávanie a rozviazanie pracovného pomeru, výmahateľnosť zmlúv a získanie úveru.

3 Hodnotenie Slovenska podľa Svetovej ročenky konkurencieschopnosti

Uspokojivé výsledky dosiahlo Slovensko i v ďalšom z rebríčkov konkurenčnej schopnosti, uverejnenom vo Svetovej ročenke konkurencieschopnosti (The World Competitiveness Yearbook - WCY), ktorú vydáva švajčiarsky Institute for Management Development. V rámci skupiny 53 krajín a 8 silných regiónov sveta, Slovensko v roku 2006 obsadilo 39. miesto (v roku 2005 to bolo 40. miesto). Prvá priečka patrí USA, za nimi nasledujú Hongkong, Singapur, Island a Dánsko. Svetová ročenka konkurencieschopnosti porovnáva a hodnotí 314 rozličných kritérií, ktoré sú združené v 4 základných oblastiach: hospodársky rozvoj, efektivita vlády, efektivita podnikov a infraštruktúra. Objektívne údaje, ako napríklad štatistiky o každej krajine, sú pre potreby indexu konkurencieschopnosti ekonomiky získané zo správ medzinárodných organizácií. Subjektívne hodnotenia niektorých faktorov sú získavané na základe prieskumu u top-manažérov podnikov a štátnej správy daných krajín.

Tabuľka 7 Rebríček krajín podľa Svetovej ročenky konkurencieschopnosti

Poradie	WCY 2005 - Krajina	Poradie	WCY 2006 - Krajina
1	USA	1	USA
2	Hongkong	2	Hongkong
3	Singapur	3	Singapur
4	Island	4	Island
5	Kanada	5	Dánsko
6	Fínsko	6	Austrália
7	Dánsko	7	Kanada
8	Švajčiarsko	8	Švajčiarsko
9	Austrália	9	Luxembursko
10	Luxembursko	10	Fínsko
40	Slovensko	39	Slovensko

Prameň: Institute for Management Development (The World Competitiveness Yearbook 2005 - 2006)

Najväčšími výzvami pre rast konkurencieschopnosti v najbližších rokoch sú pre Slovensko, podľa Svetovej ročenky konkurencieschopnosti, najmä pokračovanie v trende ekonomických reforiem, zjednodušenie a zjednotenie odvodového a daňového systému, reforma vzdelávania, rozvoj viaczdrojového financovania podnikateľskej sféry prostredníctvom kapitálového trhu a rizikového kapitálu, a schválenie kvalitnej štruktúry a cieľov programov pre využitie zdrojov z Európskych štrukturálnych zdrojov v nadchádzajúcom programovacom období.

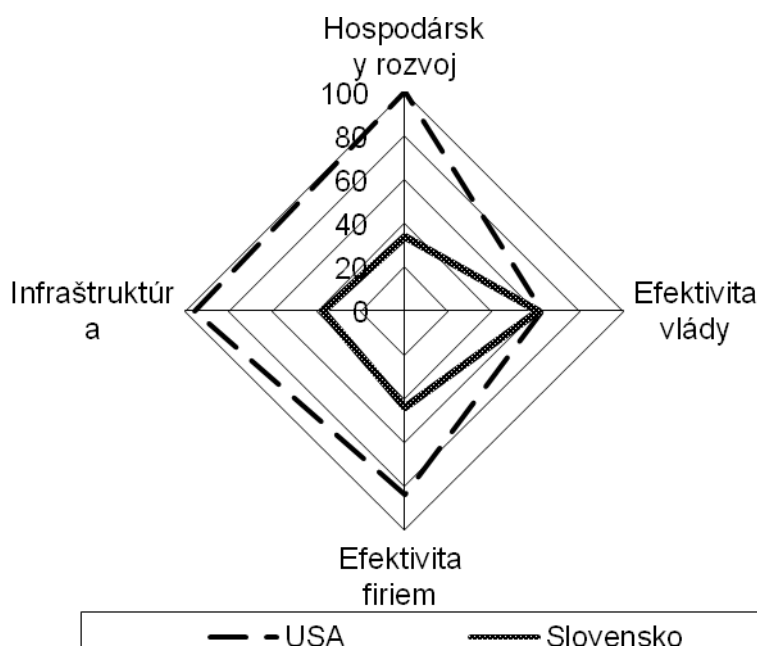
Tabuľka 8 Krajiny V4 – hodnotenie podľa Svetovej ročenky konkurencieschopnosti

Poradie	WCY 2005 - Krajina	Poradie	WCY 2006 - Krajina
36	Česko	31	Česko
37	Maďarsko	39	Slovensko
40	Slovensko	41	Maďarsko
57	Poľsko	58	Poľsko

Prameň: Institute for Management Development (The World Competitiveness Yearbook 2005 - 2006)

Komparáciu Slovenska so svetovým lídrom USA v úrovni konkurencieschopnosti (t. j. v oblastiach hospodárskeho rozvoja, infraštruktúry, efektivity firiem a efektivity vlády) znázorňuje nasledovný graf 2.

Graf 2 Komparácia úrovne konkurencieschopnosti Slovenska a USA

Prameň: Institute for Management Development (The World Competitiveness Yearbook 2005)

4 Index rastovej konkurencieschopnosti Slovenska

Mierne lepšiu pozíciu v hodnotení za rok 2005, ako v roku 2004, obsadilo Slovensko v rebríčku publikovanom v The Global Competitiveness Report 2005 – 2006. Táto správa predstavuje relevantný zdroj merateľných ukazovateľov kvality podnikateľského prostredia v jednotlivých krajinách. Index rastovej konkurencieschopnosti (The Growth Competitiveness

Index – GCI index) je zameraný na 3 ťažiskové oblasti: kvalita makroekonomického prostredia, stav verejných inštitúcií a technologická pripravenosť. Podľa Indexu rastovej konkurencieschopnosti sa Slovensko nachádza na 41. mieste spomedzi 117 hodnotených ekonomík sveta. Pozíciu svetového lídra opakovane obhájilo Fínsko, za ním nasledujú USA a treticu uzatvára Švédsko.

Tabuľka 9 Rebríček 10 krajín podľa indexu rastovej konkurencieschopnosti

Krajina/rok	2004	2005
Fínsko	1	1
USA	2	2
Švédsko	3	3
Dánsko	5	4
Tchaj-wan	4	5
Singapur	7	6
Island	10	7
Švajčiarsko	8	8
Nórsko	6	9
Austrália	14	10
Slovensko	43	41

Prameň: Svetové ekonomické fórum, Podnikateľská aliancia Slovenska

Tabuľka 10 Krajiny V4 podľa indexu rastovej konkurencieschopnosti

Krajina/rok	2004	2005
Česko	40	38
Maďarsko	39	39
Slovensko	43	41
Poľsko	60	51

Prameň: Svetové ekonomické fórum, Podnikateľská aliancia Slovenska

Pokiaľ ide o hodnotenie podľa indexu konkurencieschopnosti podnikov, na prvom mieste sú USA, za nimi nasleduje Fínsko a tretie je Nemecko. Tieto poradia platia rovnako pre roky 2004 a 2005. Slovensko sa umiestnilo v tomto indexe, podobne ako v roku 2004, na 39. mieste.

Tabuľka 11 Rebríček 10 krajín podľa indexu konkurencieschopnosti podnikov

Krajina/rok	2004	2005
USA	1	1
Fínsko	2	2
Nemecko	3	3
Dánsko	7	4
Singapur	10	5
Veľká Británia	6	6
Švajčiarsko	5	7
Japonsko	8	8
Holandsko	9	9
Rakúsko	16	10
Slovensko	39	39

Prameň: Svetové ekonomické fórum, Podnikateľská aliancia Slovenska

Tabuľka 12 Krajiny V4 podľa indexu konkurencieschopnosti podnikov

Krajina/rok	2004	2005
Česko	35	27
Maďarsko	42	34
Slovensko	39	39
Poľsko	57	42

Prameň: Svetové ekonomické fórum, Podnikateľská aliancia Slovenska

Z uvedených tabuliek vyplýva, že konkurenčná schopnosť ekonomiky Slovenska voči zahraničiu je ešte stále nízka. Zaostávanie celkovej konkurenčnej schopnosti vyplýva aj z hodnotenia v rámci krajín zoskupenia V4. Podľa indexu rastovej konkurencieschopnosti v roku 2005 zaujalo Slovensko 41. miesto, Česká republika 38., Maďarsko 39. a Poľsko 51. miesto. Pokiaľ ide o index konkurencieschopnosti podnikov, Slovensko (rovnako ako v roku 2004), zotrvalo na 39. mieste, poradie si zlepšili Česká republika (z 35 na 27), Maďarsko (z 42 na 34) a Poľsko (z 57 na 42). Napriek pretrvávaniu nízkej konkurenčnej schopnosti ekonomiky Slovenska dochádza k niektorým pozitívnym zmenám v štruktúre hospodárstva. Zvýšil sa počet súkromných subjektov, ktoré majú prevažujúci podiel na celkovej produkcii hospodárstva, ďalej počet firiem so zahraničnou účasťou a výrazne sa zlepšila teritoriálna štruktúra vývozu, smerujúca prevažne do krajín Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (v roku 2005 predstavoval vývoz do krajín OECD až 89,7% podiel z celkového vývozu Slovenska).

5. Ratingové ohodnotenie Slovenska

Vo všeobecnosti rating krajiny odzrkadľuje schopnosti a ochotu vlády splatiť v stanovenom čase verejný dlh, ktorý je založený na celkovej "úveryšchopnosti" danej krajiny. Ratingové hodnotenia ukazujú na budúcu schopnosť krajiny zvládnuť dlhovú službu, t. j. splácať istinu a úroky. Napríklad metóda ratingu Standard&Poor's je v tomto prípade

zameraná do budúcnosti a má hodnotu reálnej predikcie v tejto oblasti. Analýza úverového rizika krajiny je rozložená do dvoch širokých základných skupín – politického a ekonomického rizika. Politické riziko vyjadruje ochotu a schopnosť príslušnej vlády v danej krajine splatiť dlh v stanovenom čase. Je ovplyvnené stabilitou faktorov ako politický systém, spoločenské prostredie a medzinárodné vzťahy. Ekonomické riziko, ako schopnosť vlády danej krajiny splácať svoje zahraničné záväzky, je založené na faktoroch, ako vonkajšia finančná situácia krajiny, vyváženosť a pružnosť platobnej bilancie, ekonomická štruktúra, ekonomický rast a ekonomická perspektíva.

Silnú schopnosť plniť si finančné záväzky Slovenska potvrdzujú vo svojich posledných hodnoteniach aj svetové ratingové agentúry, ako Standard&Poor's, Moody's, FITCH, R&I a JCR. Samotná perspektíva vstupu Slovenska do Európskej menovej únie prispieva k tomu, že Slovensko má najlepší rating spomedzi krajín zoskupenia V4.

Tabuľka 13 *Aktuálne ratingové hodnotenie Slovenskej republiky*

Agentúra	Standard&Poor's	Moody's	FITCH	R&I	JCR
Stupeň	A stabilný výhľad	Aa1 stabilný výhľad	A stabilný výhľad	BBB+ stabilný výhľad	A- stabilný výhľad
Dátum pridelenia	19.12.2005	25.5.2006	11.10.2005	15.6.2005	19.8.2004

Prameň: NBS

6 Porovnanie vybraných makroekonomických ukazovateľov Európskej únie 25, USA, Japonska a Slovenska

V nasledujúcich tabuľkách sú na ilustráciu ekonomickej výkonnosti uvedené porovnania vybraných makroekonomických ukazovateľov Slovenska s Európskou úniou 25, USA a Japonskom (t. j. s tromi súčasnými najväčšími ekonomickými centrami vo svetovom hospodárstve).

Tabuľka 14 *Hrubý domáci produkt za roky 2000 až 2005 – porovnanie EÚ 25, USA, Japonska a SR (v mil. euro)*

Krajina/rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005
EÚ 25	9090452,1	9455505,6	9808405,5	9946230,1	10418181,3	10793801,0
Slovensko	21925,7	23321,9	25733,3	28952,2	33118,9	37301,3
USA	10629060,2	11308619,9	11071912,0	9698727,0	9433475,4	10037054,9
Japonsko	5037379,1	4571004,8	4147199,7	3745464,6	3689752,3	3674865,2

Prameň: Eurostat

Tabuľka 15 Hrubý domáci produkt za roky 2000 až 2005 – porovnanie EÚ 25, USA, Japonska a SR (miera rastu v %)

Krajina/rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005
EÚ 25	3,9	1,9	1,2	1,2	2,4	1,6
Slovensko	2,0	3,8	4,6	4,5	5,5	6,0
USA	3,7	0,8	1,6	2,7	4,2	3,5
Japonsko	2,9	0,4	0,1	1,8	2,3	2,7

Prameň: Eurostat

Tabuľka 16 Hrubý domáci produkt – prognóza na roky 2006 a 2007 - EÚ 25, USA, Japonska a SR (miera rastu v %)

Krajina/rok	2006	2007
EÚ 25	2,7	2,2
Slovensko	6,7	7,1
USA	3,2	2,7
Japonsko	2,8	2,4

Prameň: Európska komisia (EÚ 25, USA, Japonsko), NBS (Slovensko)

Tabuľka 17 Priemerná ročná miera inflácie za roky 2000 až 2005 – porovnanie EÚ 25, USA, Japonska a SR (v %)

Krajina/rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005
EÚ 25	2,4	2,5	2,1	1,9	2,1	2,2
Slovensko	12,2	7,2	3,5	8,4	7,5	2,8
USA	3,4	2,8	1,6	2,3	2,7	-
Japonsko	-0,7	-0,7	-0,9	-0,3	0,0	-

Prameň: Eurostat

Tabuľka 18 Miera celkovej nezamestnanosti za roky 2000 až 2005 – porovnanie EÚ 25, USA, Japonska a SR (v %)

Krajina/rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005
EÚ 25	8,6	8,4	8,8	9,0	9,1	8,7
Slovensko	18,8	19,3	18,7	17,6	18,2	16,4
USA	4,0	4,8	5,8	6,0	5,5	5,1
Japonsko	4,7	5,0	5,4	5,3	4,7	4,4

Prameň: Eurostat

Tabuľka 19 Miera celkovej zamestnanosti za roky 2000 až 2004 – porovnanie EÚ 25, USA, Japonska a SR (v %)

Krajina/rok	2000	2001	2002	2003	2004
EÚ 25	62,4	62,8	62,8	62,9	63,3
Slovensko	56,8	56,8	56,8	57,7	57,0
USA	74,1	73,1	71,9	71,2	71,2
Japonsko	68,9	68,8	68,2	68,4	68,7

Prameň: Eurostat

Záver

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že uvedené zahraničné inštitúcie hodnotili ekonomiku Slovenska pozitívne. Napriek dosiahnutým pozitívnym výsledkom v hodnotení ekonomiky Slovenska existujú oblasti, ktoré limitujú hospodársku výkonnosť a konkurencieschopnosť krajiny. V makroekonomickej rovine patria medzi nepriaznivé tendencie najmä orientácia štruktúry produkcie a vývozu na komodity s nízkou pridanou hodnotou, hlavne v priemysle, kde pretrváva vysoká náročnosť na surovinové a energetické zdroje (nie však na ľudský kapitál). Ďalej je to vysoká miera závislosti produkcie a vývozu na niekoľkých veľkých firmách (napríklad Volkswagen Slovakia, U. S. Steel Košice a Slovnaft) a výrazná náročnosť produkcie a vývozu na dovoze surovín a polotovarov (t. j. na medzispotrebe). Značná je aj miera závislosti vývozu Slovenska na cenových faktoroch a na zmenách dopytu v zahraničí.

Nadálej pretrváva vysoká miera nezamestnanosti a výrazne regionálne disparity v jej úrovni, ako i nevyváženosť v ekonomickom rozvoji jednotlivých regiónov Slovenska. V mikroekonomickej rovine – t. j. v oblasti podnikania, resp. v rámci podnikateľského sektoru, existujú viaceré problematické miesta. Medzi významné patria značné odvodové zaťaženie, relatívne vysoký minimálny objem kapitálu a väčší počet procedúr pre začatie podnikania. Problémom zostáva komplikovaná a často sa meniacia legislatíva, preťaženosť obchodných súdov a korupcia. Treba však poznamenať, že bariéry v podnikaní sa netýkajú len Slovenska. Podobné problémy musia riešiť vo viacerých krajinách Európskej únie a Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj.

Použitá literatúra:

1. www.heritage.org, Index ekonomickej slobody, The Heritage Foundation, 2006
2. www.weforum.org, Index rastovej konkurencieschopnosti, Svetové ekonomické fórum, 2005 – 2006
3. www.nbs.sk, Aktuálne ratingové hodnotenie Slovenskej republiky, Národná banka Slovenska, 2006
4. www.worldbank.org, www.doingbusiness.org, Doing Business, Svetová banka, 2006 – 2007
5. www.imd.ch, WCY, Institute for Management Development, 2005 – 2006
6. www.freetheworld.com, Index ekonomickej slobody, The Fraser Institute, 2006
7. www.hayek.sk, Index ekonomickej slobody, Nadácia F. A. Hayeka, 2006

8. Štatistická databáza makroekonomických údajov. EUROSTAT, 2006

Informácie o autorovi:

Ing. Vladimír Hniličan, PhD.

Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

hnilican@dec.euba.sk

Sociálno-ekonomické charakteristiky Balkánu*Katarína Majtánjová***Abstrakt**

Časť Európy, ktorú nazývame Balkán, má bohatú históriu, významnú geografickú polohu a veľmi pestré národnostné a etnické zloženie. Aj vďaka tejto pestrosti je tento región neslávne známy nepokojmi, konfliktami, vojnami. Je mnoho faktorov, ktoré viedli k násilnému rozpadu Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie, ktorý mal také ničivé dôsledky, že šokoval celý svet, nie len prekvapenú EÚ či zaskočených OSN a USA. Vývoj udalostí na Balkáne je taký komplexný, že by svojim rozsahom dokázal zaplniť nejednu knižnicu a povolený rozsah tohto príspevku by mu ani zďaleka nemohol stačiť. Autor sa preto rozhodol v tomto článku ozrejmiť vývoj udalostí na Balkáne týkajúcich sa konkrétne Bosny a Hercegoviny.

Abstract

The Balkans is the historic and geographic name used to describe a region of south-eastern Europe. The Balkans are sometimes referred to as the "Balkan Peninsula" as they are surrounded by water on three sides: the Black Sea to the east and branches of the Mediterranean Sea to the south and west (including the Adriatic, Ionian, Aegean and Marmara seas). Formerly one of the six federal units constituting the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina gained its independence during the Yugoslav wars of the 1990s. As a result of the Dayton Accords it is currently administered in a supervisory role by a High Representative selected by the UN Security Council. The country is decentralized and is administratively divided into two "entities", the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska. In this article author would like briefly illuminate the history and conditions leading to establishment of this country.

Balkán je geografické územie na juh od Sávy a Dunaja a je obmývaný Jadranským, Iónskym, Krétskym a Egejským morom, Marmanské a Čierne more ho obmýva na východe. Na území Balkánu sú situované krajiny, ktoré by sme mohli rozdeliť na tri základné skupiny. Nájdeme tu najchudobnejšie krajiny Európy s prevažne moslimským obyvateľstvom kam radíme Albánsko a Bosnu a Hercegovinu. Ďalej sa tu nachádzajú relatívne rozvinuté krajiny ako Slovinsko, Grécko či Turecko a tzv. tranzitívne ekonomiky ako štáty bývalej Juhoslávie, Rumunsko a Bulharsko. Balkán pre sa často nazýva aj „sud pušného prachu“ pre svoju nestabilitu a výbušnosť.

Pri spomínanom konflikte nie je možné zabúdať na faktory, ktoré viedli k vývoju na Balkáne. V prvom rade išlo o sociálno-ekonomické aspekty, výrazná chudoba a bieda najmä v Bosne a Hercegovine, v Kosove a v Albánsku. Dôležitou skutočnosťou bolo pestré národnostné zloženie územia: rumuni (20 mil.), srbi (11 mil.), gréci (10,8 mil.), turci (9,2 mil.), bulhari (7 mil.), albánci (6 mil.), chorváti (4,5 mil.), bosniaci – slovanskí moslimovia (2,5 mil.), macedónci (1,9 mil.), slovinci (1,7 mil.) a čiernohorci (0,9 mil.). Národnostné menšiny a národnosti žijú aj mimo území svojich štátov, zároveň treba upozorniť aj na špecifikum regiónu a tým je nepochybne rómske obyvateľstvo. S národnostnými rozdielmi ide ruka v ruku aj náboženské zloženie obyvateľstva. Zastúpené sú tu západná katolícka cirkev, ortodoxná cirkev a islam. V neposlednom rade prispel aj vplyv historických faktorov ako odlišná zahranično-politická orientácia jednotlivých štátov v minulosti (srbi na Rusko,

chorváti a slovinci na Nemecko a Rakúsko-Uhorsko). Čo sa týka medzinárodnopolitického postavenia SFRJ¹ treba spomenúť veľkú politickú samostatnosť Juhoslávie, ktorá bola na čele Hnutia neangažovaných. Prudký a násilný rozpad Juhoslávie prekvapil nepripravené medzinárodné spoločenstvo (OSN, USA a EÚ). Všetky tieto a aj iné faktory viedli ku tragickému koncu SFRJ – Juhoslávie a vyústili do vojny resp. do šiestich vojen. V tomto príspevku sa autor venuje najmä problematike Bosny a Hercegoviny.

V roku 1990 sa v bývalej Juhoslávii konali po 50.-tich rokoch historicky prvé pluralitné voľby. Termíny volieb sa líšili podľa jednotlivých oblastí Juhoslávie, pričom v Bosne a Hercegovine sa uskutočnili na prelome novembra a decembra roku 1990. Zvítazili nacionálne orientované strany, čo ovplyvnilo smerovanie Bosny a Hercegoviny do budúcnosti.

Na čele Bosny bol prezident Alija Izetbegovič, ktorý sa spolu s prezidentom Macedónska snažili nájsť východisko založené na demokratických princípoch, ktoré by umožňovalo slovincom a chorvátom zotrvať v zväze suverénnych juhoslovanských štátov. Zároveň však zastávali názor, že by tento zväz opustili v prípade, ak by tak urobili aj slovinci aj chorváti. Obávali sa totiž, že ak by zväz neopustili po ich odchode by zostali na milosť či nemilosť Miloševičovi a ďalším radikálnym srbským politikom. Spolu so slovincami a chorvátmi predložili niekoľko návrhov na reformu federácie republík Juhoslávie založenú na slobodných a demokratických princípoch. Miloševič spolu s ostatnými predstaviteľmi tieto návrhy odmietli, čo viedlo k rozpadu federácie.

V októbri 1991 prebehli voľby, v ktorých moslimovia (bosniaci) a chorváti z Bosny a Hercegoviny vyjadrili súhlas s nezávislosťou od Juhoslávie. Bolo vyhlásené Memorandum o zvrchovanosti republiky zdôrazňujúce rovnoprávnosť BaH v juhoslovanskej federácii. Ak by došlo k neúspechu pri rokovaníach o spoločnej budúcnosti medzi Srbskom, Chorvátskom a ostatnými krajinami, Bosna a Hercegovina si nárokovala právo na samostatný vývoj. Obávali sa najmä srbskej dominancie v tejto oblasti.

Po odtrhnutí sa Slovinska, Chorvátska a Macedónska koncom roku 1991 požiadala aj Bosna a Hercegovina o medzinárodné uznanie svojej krajiny v rámci svojich vtedajších hraníc.

V roku 1992 bola suverenita Bosny a Hercegoviny uznaná EÚ a USA a Bosna a Hercegovina sa stala členom OSN. Mnoho bosnianskych srbov sa postavilo proti tejto novej republike, v ktorej mali menšinové postavenie. Srbské oddiely, zložené z bosniakov aj srbov, vytýčili vlastné hranice a vyhlásili vlastnú Republiku Srbskú Bosny a Hercegoviny. Zároveň bosnianský chorvát vyhlásil svoju vlastnú oblasť v rámci Bosny a Hercegoviny a nazvali ju Herceg a Bosna.

Začali sa etnické čistky, ktoré boli najmä zo strany srbov. Ktorí mali omnoho lepšie vybavené a vyzbrojené vojsko. Rozdiely vo výzbroji jednotlivých táborov boli ešte prehĺbené zbrojným embargom. Stovky chorvátov a moslimov bolo vyhnaných zo svojich domovov, tisícky boli zabití, mnohí odvečení do zajateckých táborov a veľmi veľa ich opustilo krajinu. Na základe týchto ohavných udalostí bol neskôr vodca bosnianskych srbov – Radovan Karadžič obvinený z vojnových zločinov súdnym tribunálom OSN.

¹ SFRJ – Socialistická federatívna republika Juhoslávia, pozostávala zo 6 zväzových republík: Slovinska, Chorvátska, Bosny a Hercegoviny, Čiernej Hory, Srbska a Macedónska. V Srbsku boli do 80.tich rokov dve autonómne oblasti – Vojvodina a Kosovo.

Západné mocnosti sa odmietli zúčastniť sporu ako sprostredkovatelia, čím mohli prispieť k demokratickému a mierovému rozpadu Juhoslávie. Naopak, boli proti rozhodnutiu slovincov a chorvátov osamostatniť sa, čím dali vlastne povolenie Juhoslovanským vojskám vojensky intervenovať v oblasti s cieľom zabrániť nezávislosti týchto republík a rozšíriť tak územie Veľkého Srbska alias Juhoslávie. Navyše uvalením zbrojného embarga na Juhosláviu na základe rezolúcie 713 dala Bezpečnostná rada OSN (25.9.1991) možnosť využívať ťažké zbrane, vzdušné sily iba juhoslovanskej federálnej armáde a rôznym srbským a čiernohorským ilegálnym vojenským jednotkám podporovaných federálnou armádou. Pomerne dlhú dobu sa medzinárodné spoločenstvo len prizeralo etnickým čistkám a vraždeniu nevinných civilistov.

K zásahu sa odhodlalo až v druhej polovici roku 1995, keď NATO uskutočnilo do tej doby svoju najrozsiahlejšiu bojovú operáciu, ktorej cieľom bolo zastaviť postup armády bosnianskych srbov vedených Radkom Mladičom na Sarajevo, Goradže, Bihač a Tuzlu. Letecké údery, podporené ofenzívou moslimsko-chorvátskej armády, pomohli k zmene územných pomerov v krajine a donútili vedenie bosnianskych srbov, na čele s Radovanom Karadžičom, k serióznym jednaniam o mieri, ktoré dovtedy striktnie odmietali. Západné mocnosti neskôr súhlasili s vytvorením šiestich „bezpečnostných zón“ s prítomnosťou vojenských zložiek OSN.

Boje medzi moslimami a chorvátmi sa zintenzívnili v roku 1993. Bombardovanie srbsmi zmenilo Sarajevo a mnoho ďalších miest na ruiny. V roku 1994 prišli bosnianskych srbov podporiť juhoslovanské vojská a na druhej strane prišli bosnianskych chorvátov podporiť vojská Chorvátska. Armáda bosnianskej vlády zahajovala svoje útoky z Bihača a ďalších oblastí, pričom prevaha sily sa z času na čas presúvala medzi všetkými tromi bojujúcimi stranami.

V roku 1994 súhlasili bosnianski moslimovia a chorváti so zastavením bojov a založili spoločnú Federáciu Bosny a Hercegoviny.

Počas roka 1995 srbské vojská bombardovali a obliehali Sarajevo a opakovane útočili na oblasti Tuzla, Zepa a Srebrenica, ktoré boli OSN vyhlásené za „bezpečnostné zóny“. Popri krvavých bojoch sa zároveň uskutočňovali masové deportácie moslimského obyvateľstva a v rozsiahlej miere aj znásilňovanie a popravovanie civilistov, najmä v Srebrenici. Chorvátske a moslimské jednotky neskôr realizovali mnoho zásahov proti srbsom v západnej časti Bosny, kde žili hlavne obyvatelia ich etník. Išlo v podstate o akcie defenzívneho charakteru.

Koncom roku 1995 sa stretli lídri Chorvátska a Srbska s predstaviteľmi bosnianskej vlády, v ktorej prevládali zástupcovia moslimov, v Daytone v štáte Ohio v USA. Stretnutie sa uskutočnilo pod patronátom Spojených štátov a rokovania sa týkali uzavretia mierovej zmluvy, ktorú na konci rokovaní podpísali Alija Izetbegovič, Slobodan Milošević a Franjo Tuđman. Zmluva hovorila o vytvorení bosnianskej republiky s centrálnou vládou a dvoma poloautonómnymi regiónmi, ktoré by boli zhruba tej istej veľkosti, pričom v jednej by dominovali srbi a v druhej moslimovia a chorváti v rámci federácie. Zmluva tiež stanovila vyslanie vojenských jednotiek NATO do Bosny a Hercegoviny za účelom mierových operácií. Jednotky mali pôvodne zostať na tomto území iba do júna 1998. No hoci zmluva bola realizovaná a podmienky v krajine sa pomaly zlepšovali, medzi obyvateľmi všetkých troch etník, ktoré obývali etnicky homogénne oblasti, stále zostávala zakorenená hlboká

nedôvera. To bolo hlavnou príčinou, prečo vojenské jednotky NATO predĺžili svoje pôsobenie v krajine. Na začiatku boli vyslané jednotky IFOR, ktoré mali na starosti implementáciu mierovej dohody do reálneho života, najmä čo sa týkalo vojenskej a bezpečnostnej stránky. Neskôr ich vystriedali jednotky SFOR, ktoré majú za úlohu stabilizovať situáciu v krajine.

Vojna trvala 43 mesiacov a vyžiadala si viac ako dvesto tisíc mŕtvych a mnoho ľudí pripravila o domov. Okolo 2,27 milióna obyvateľov sa stalo utečencami v rámci krajiny a približne 1,3 milióna obyvateľov bolo nútených hľadať útočisko v zahraničí. Pôvodný počet obyvateľov sa tak znížil z pôvodných 4,4 milióna v roku 1991 na približne 2,65 milióna v roku 1996.

Na základe Daytonskej dohody došlo k vytvoreniu jednotného federatívneho štátu v medzinárodne uznaných hraniciach s jednotným vedením a hlavným mestom Sarajevo. Krajina sa delí na Moslimsko – chorvátsku federáciu, ktorá tvorí 51% územia a Republiku Srbskú, ktorá tvorí 49% územia Bosny a Hercegoviny. Obe časti sú však z bezpečnostných dôvodov rozdelené na niekoľko kilometrov širokú a tisíc kilometrov dlhú zónu separácie, ktorá je kontrolovaná medzinárodnými vojenskými jednotkami. Výsledkom vojny bola aj úplná zmena etnického zloženia krajiny, kde v súčasnosti najväčšiu národnostnú skupinu tvoria moslimovia (44%), srbské etnikum (31%) a chorváti (17%). Náboženské zloženie obyvateľstva tiež úzko súvisí s etnickým zložením krajiny: 43% obyvateľov sa hlási k islamu, 30% sa hlási k srbskému pravoslávne vierovyznaniu a 16% k rímskokatolíckej cirkvi.

Obe spomínané entity už od svojho ustanovenia zápasia s určitými problémami dlhodobého charakteru, ktoré sa nedarí vyriešiť ani ich politickým predstaviteľom ani medzinárodnému spoločenstvu. Pri Moslimsko – chorvátskej federácii ide predovšetkým o nedoriešenú otázku s Chorvátskom, korupciu štátnej aj súkromnej sféry, organizovaný zločin a všeobecný rast kriminality spojený s častými politicky motivovanými aférami, sociálny nepokoj (odborníci a ďalšie záujmové skupiny), ale aj netransparentnosť privatizácii či nefungovanie federálnych inštitúcií v niektorých oblastiach krajiny (oblasť Mostaru a strednej časti Bosny a Hercegoviny). V prípade Republiky srbskej ide predovšetkým o dlhotrvajúcu ústavnú krízu, pretrvávajúce názorové rozdelenie obyvateľstva na proreformné a konzervatívne ako aj katastrofálna hospodárska situácia.

Ano niekoľko rokov po podpísaní Daytonskej dohody realizácia mierového procesu nedosahuje požadovaný pokrok. Jedným z dôvodov je aj fakt, že hlavní politickí predstavitelia oboch častí krajiny nenapomáhajú etnickej reintegrácii štátu. Je diskutabilné či bude vôbec možné udržať túto krajinu pohromade aj po odchode stabilizačných jednotiek SFOR. Potenciálny negatívny vývoj vedúci až k rozdeleniu Bosny a Hercegoviny na viac štátnych útvarov by mohol mať nedeľateľné následky pre udržanie stability celého západného Balkánu.

Postupne sa prechádza od vojenských k civilným aspektom realizácie Daytonskej dohody. Dôkazom je napríklad konanie niekoľkých slobodných volieb, obnova štátnych a občianskych štruktúr a pod.. Postupne dochádza k uplatňovaniu princípov pluralitnej demokracie.

Ekonomická situácia krajiny je však naďalej kritická. K základným problémom patrí všemocná a skorumpovaná byrokracia, ktorá je často spojená s organizovaným zločinom a bráni prilivu zahraničného kapitálu do krajiny.

Politická a hospodárska situácia bola tiež silno ovplyvnená konfliktom v Kosove. V jeho dôsledku sa krajina dostala do vážnych problémov vyvolaných najmä nekontrolovaným prílevom utečencov, hospodárskym útlmom najmä v priemyselných odvetviach, zhoršenou bezpečnosťou v regióne, nedôverou medzi jednotlivými etnickými skupinami, zablokovaním činnosti väčšiny federálnych inštitúcií atď. .

A ako je na tom Bosna a Hercegovina dnes? V dôsledku násilných konfliktov, ktoré poznačili nedávnu históriu regiónu Západného Balkánu, EÚ pokladá za svoju prioritu podporovať rozvoj mieru, stability, prosperity a slobody v krajinách juhovýchodnej Európy Chorvátsku, Srbsku a Čiernej Hore, Bosne a Hercegovine, Bývalej juhoslovanskej republiky Macedónsko (FYROM) a v Albánsku. Chorvátskom sa zaoberá samostatný súbor liniek v súvislosti s jeho oficiálnym štatútom kandidátskej krajiny. Rámec pre prístup Európskej únie tvorí Stabilizačný a asociačný proces (SAP), ktorý je vytvorený na povzbudenie a podporu domácich reformných procesov. Z dlhodobého hľadiska SAP týmto krajinám ponúka vyhladku na úplnú integráciu do štruktúr EÚ, ak splnia určité politické a ekonomické kritériá.

Lisabonský summit Európskej rady v marci 2000 stanovil, že podpisu Stabilizačných a asociačných dohôd s krajinami Západného Balkánu, ktoré zahŕňajú vytvorenie zón voľného obchodu, by mala predchádzať „asymetrická liberalizácia obchodu.“ Súčasťou Stabilizačného a asociačného procesu by podľa rozhodnutia Rady malo byť zlepšenie existujúcich autonómnych obchodných preferencií, a autonómna obchodná liberalizácia 95 percent celkového exportu všetkých zúčastnených krajín do EÚ.

Bosna a Hercegovina (BiH) a kroky vedúce k vstupu do EÚ²:

- **1995:** Prostredníctvom Daytonských/Parižských mierových dohôd bola ukončená vojna a založená Federácia Bosny a Hercegoviny a republiky Srbsko.
- **1998:** Deklarácia EÚ zakladá Konzultatívnu pracovnú skupinu Európskej únie a Bosny a Hercegoviny (EU/BiH Consultative Task Force - CTF), spoločný prostriedok pre technickú administratívnu pomoc v oblasti správy, regulačného rámca a postupov.
- **2000:** Cestovná mapa EÚ stanovila 18 základných krokov, ktoré by Bosna a Hercegovina mala podniknúť ešte pred vypracovaním Štúdie o realizovateľnosti otvorenia prístupových rokovaní o Stabilizačnej a asociačnej dohode (SAA).
- **2000:** Summit Európskej rady v Santa Maria da Feira stanovil, že všetky krajiny, zahrnuté do Stabilizačného a asociačného procesu sú potenciálnymi kandidátmi na členstvo v Európskej únii.
- **2001:** Prvý rok programu CARDS, špeciálne vyvinutého na pomoc krajinám v rámci Stabilizačného a asociačného procesu.
- **2001:** Komisia prijala Štátnu stratégiu pre Bosnu a Hercegovinu
- **2003:** Solúnsky summit rozhodol o posilnení politickej spolupráce, zvýšenom budovaní inštitúcií a implementácii ďalších obchodných opatrení na podporu ekonomického rastu
- **2003:** Komisia schválila štúdiu o realizovateľnosti pre Bosnu a Hercegovinu
- Od roku 1991 EÚ venovala Bosne a Hercegovine finančné príspevky vo výške približne 2,5 miliardy euro.

² Zdroj: www.euractiv.sk

- **2004:** EUFOR v decembri nahradil SFOR (operácia „Althea“)
- **október 2005:** Komisia odporučila Rade začať rokovania o Stabilizačnej a asociačnej dohode (SAD)
- **november 2005:** Komisia vydala výročnú správu o pokroku Bosny a Hercegoviny
- **november 2005:** Rada dala zelenú začatiu rokovaní o SAD s Bosnou a Hercegovinou

Dvojdňové stretnutie, ktoré začalo 25. januára 2006 v Sarajeve, znamená oficiálne otvorenie prístupových rokovaní Bosny a Hercegoviny s Európskou úniou o Stabilizačnej a asociačnej zmluve (SAD). SAD je považovaná za významný krok k členstvu v Únii.

Asociačné rokovania schválili ministri zahraničných vecí EÚ v novembri 2005. Generálny riaditeľ pre rozširovanie Fabrizio Barbaso v mene Komisie označil rokovania Bosny a Hercegoviny o SAD za „veľmi, veľmi rýchly proces, oveľa rýchlejší, než [podobné] procedúry, používané v minulosti.“ Barbaso predpokladá, že rokovania o SAD by mohli byť ukončené do dvanástich mesiacov v závislosti od schopnosti krajiny implementovať požadované reformy. Tempo rokovaní bude závisieť aj od schopností troch hlavných národností v krajine - Bosniakov, Srbov a Chorvátov -dohodnúť sa programe rokovaní. Bosna a Hercegovina je poslednou z krajín bývalej Juhoslovskej republiky, ktorá začala rokovania o SAD s EÚ. Chorvátsko začalo oficiálne prístupové rokovania 3. októbra 2005, Macedónsko už uzavrelo Stabilizačnú a asociačnú dohodu a Srbsko a Čierna Hora začala rokovania o SAD v novembri 2005.

Použitá literatúra:

1. LIĐÁK, Ján : Medzinárodné vzťahy - Medzinárodná politika. 1.vyd.2000. ISBN 80-85752-70-0
2. ŠKVRNDA, František : Svetová politika I : medzinárodné vzťahy v Európe na prelome 20. a 21. storočia. 1.vyd. 2004. ISBN 80-225-1793-3
3. ŠKVRNDA, František: K chápaniu súčasnej svetovej politiky v teórii medzinárodných vzťahov : sociologické aspekty. In: Medzinárodné vzťahy : vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy, roč. 2, 2004, č. 1, s.7-20.

www.euractiv.sk

www.prop.sk

www.wikipedia.com

Informácie o autorke:

Ing. Katarína Majtánová

Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

majtanova@euba.sk

Spoločensko-politický systém krajín Strednej Ázie, súčasný stav a perspektívy vývoja

Alisher Sayfiddinov

Abstrakt

Pre krajiny Strednej Ázie sú typické autoritatívne prvky ich spoločensko-politického systému, rovnako ako aj regionálny klientelizmus a politická trieda prepojená s perzonifikovanou vládou. Inštitúcie, ktoré vznikli za posledných 16 rokov ich nezávislosti nie sú nositeľkami demokracie, ale podporujú vládne kruhy pri posilňovaní ich moci. Chýba tu legálna opozícia. V opozícii, ktorá sa tvorí mimo medzí zákona má potenciál hnutie politického islamu a národnostno-etnické zoskupenia. Otázka zmeny systému je jednou zo základných otázok politického vývoja v regióne súčasnosti. Práve nemennosť systému vedie k násilným akciám, ktoré sú v niektorých prípadoch jedinou možnosťou ako poukázať na nepriaznivý stav. Autoritatívno-totalitné režimy stredoázijského regiónu sú z dlhodobého hľadiska neudržateľné a prechádzajú krízami. V rámci vládnych kruhov bojujú o moc skupiny, ktoré fakticky preberajú funkcie politických strán. Podstatou nového politického procesu bude rozloženie vládnicích skupín a obsadenie nových politických a spoločenských inštitúcií, ktoré postupne získajú na dôležitosti.

Abstract

The political system of Central Asia countries can be characterized by authoritarian system as well as by the regional clientelism and the political class connected with the personified government. Institutions that were founded since 16 years of their independence are not the sign of democracy; they just support the government in its power. There is lack of legal opposition in Central Asia. In the illegal opposition, new forces of political Islam and national-ethnic movements have a large potential. One of the contemporary questions of the political development in the region is the problem of system change. In some cases, just the violence is the way to attract attention to show the reality. Authoritarian-totalitarian regimes of Central Asia are not able to survive in long terms and they go through the crises. The groups within the government are fighting for power, and they actually carry over the functions of political parties. The core of the new political process will be the collapse the groups on power and the filling of new institutions with the new groups. The institutions should become more important.

Špecifiká spoločensko-politických systémov a politických režimov štátov centrálnej Ázie, ktoré sa sformovali počas šestnástich rokov ich nezávislosti poukazujú na spoločné črty ich historického vývoja. Dominantným faktorom počas formovanie štátov sa stala prevaha rôznych autoritatívnych tendencií, regionálny klientelizmus a formovanie politickej triedy, ktorá je spojená s existujúcou perzonifikovanou vládou. Po krátkom období relatívnej slobody (po „perestrojke“) začala vláda vytvárať fantómy spoločenských a politických inštitúcií, predovšetkým reprezentatívnych orgánov zákonodarnej moci.

Oficiálne deklarovaný smer „budovania demokratického sociálno-politického systému“ bol interpretovaný vládou ako „cieľ ku ktorému sa treba uberať“ ale pri zvážení „miestnych špecifik“. Prakticky každá ústava štátov tohto regiónu označuje súčasné štáty za „suverénne demokratické republiky“, ktorých cieľom je budovanie demokratickej, spravodlivej občianskej spoločnosti. Avšak v procese reálneho formovania nezávislosti v stredoázijských krajinách sa prejavila tendencia k autoritarizmu rôznej úrovne. Pritom často

počuť heslá, že „obyvateľstvo regiónu nie je pripravené akceptovať demokraciu v jej interpretácii západom“.

Na začiatku 21. storočia viedol súhrn vonkajších a vnútorných regionálnych rozdielov k objaveniu sa kontroverzného „stredoázijského fenoménu“. V spoločensko-politickom systéme sú jeho základnými charakteristikami:

1. Perzonifikovaná vláda, ktorá podporuje regionálne a klanové zoskupenia.
2. Existencia spoločenských a štátnych inštitúcií, ktoré majú síce demokratickú formu, ale v podstate slúžia autoritatívnej vláde.
3. Marginalizácia nadsystémovej opozície (tam, kde taká existuje) a fakticky chýbajúca legálna, silná, organizovaná opozícia.
4. Legitimizácia vlády a postavenie opozície mimo zákona sa uskutočňuje na základe tézy „boja s extrémizmom“.

Štáty Strednej Ázie – Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan, Uzbekistan a Turkmenistan majú aj napriek vzájomným rozdielom jeden spoločný problém, ktorý sa vyjadruje vo forme alternatívy – zachovanie predchádzajúceho spoločensko-politického systému, alebo prechod k novému usporiadaniu.

Perzonifikovaný charakter vlády nedáva reálny predpoklad na zmeny v tejto oblasti. Logickým sa stáva formovanie politickej dimenzie, v ktorej sú vláda a opozícia predstavené ako riadiaca nomenklatura, ale opozícia a reálna občianska spoločnosť sa ocitá mimo politického procesu. V týchto podmienkach sa pre množstvo krajín Strednej Ázie stáva typické rozširovanie síl pôsobiacich mimo systému, ktoré oponujú vláde. V prvom rade sa posilňujú okrem politicky orientovaného islamu etnicko-národnostné hnutia, ktoré sú zatiaľ neštrukturované, ale nesú v sebe veľký potenciál.

Do dnešného dňa sa sformovali z hľadiska vnútropolitického vývoja dve symbolické skupiny štátov – v prvej sú Turkmenistan a Uzbekistan, v druhej Kazachstan, Kirgizsko a Tadžikistan. Kritériom na rozdelenie je úroveň totalitarizmu alebo autoritarizmu režimov. Diskusie, ktoré sa v poslednom čase rozšírili medzi odborníkmi a politickými komentátormi o ďalšom osude stredoázijských režimov, sa dotýkajú otázok o možných scenároch vývoja udalostí. Možno vyčleniť tri hlavné názory:

1. varianta „národného scenára“ (príkladom je „revolúcia tulipánov“ v Kirgizsku)
2. „nomenklátúrna revolúcia“ (Turkmenistan po smrti Saparmyrata Nyjazowa a potenciálne Uzbekistan v budúcnosti.)
3. vytvorenie „evolučného modelu“ (Uzbekistan v súčasnosti), ktorý dovoľuje existujúcej vláde udržať sa čo najdlhšie pri moci bez uskutočňovania reforiem

Prvý scenár vytvára nebezpečenstvo vytvorenia stavu permanentnej krízy, pretože súhrn nesúlador (osobných, spoločenských a regionálno-klanových) si vyžaduje vytvorenie efektívneho systému protiváh za krátky čas. Druhý variant (ak nie je spojená s násilnými akciami) môže zabezpečiť nemennosť režimu bez jeho perzonifikácie....A tretí scenár, ktorý je na prvý pohľad nekonfliktný je uskutočňovaný „zhora“ bezprostredne hlavou existujúceho režimu v rámci „obmedzených reforiem“, ale v skutočnosti nerieši žiadne problémy. Prirodzeným pokračovaním podobnej politiky je aktívne použitie sily voči reálnym a imaginárnym oponentom. Preto represie a teror, ktoré uskutočňuje štát rovnako ako politická nespravodlivosť, ekonomická nerovnosť či sociálne napätie sú základnou príčinou prejavov násilia zo strany niektorých občanov, keďže všetky ostatné nástroje na zmenu

existujúceho stavu, ktoré sú k dispozícii, sú neúčinné. Niektorí politickí pozorovatelia, ktorí sú náchylní priamo či nepriamo ospravedlňovať konanie hláv nedemokratických režimov v strednej Ázii zastávajú názor, že „jedine, čo dokáže prekaziť víťazstvo extrémizmu v Strednej Ázii je svetská vláda. Ani liberálna, ani demokratická, ani nijaká jej forma chápaná Západom, ale vláda tradičná, ktorá vznikla kedysi ako odpoveď na sociálnu potrebu počas organizácie rozsiahlych irigačných prác ...“ a v súlade s touto logikou „tradičnou oporou svetskej vlády v strednej Ázii sú mocenské štruktúry“.

Jednoznačne negatívne ponímanie udalostí v Strednej Ázii domácimi pozorovateľmi a najmä komentátormi mimo regiónu je dané niekoľkými faktormi. Sú to hlavne obavy z určitého rozsiahleho nábožensko-etnického konfliktu, ktorý je schopný rozšíriť sa na prihraničné regióny. Avšak málokto si uvedomuje, že špecifiká krajín Strednej Ázie a charakter tam žijúcich národov sú samotnými prvkami brániacimi podobný vývoj. Aktívne zapojenie sa mimoregionálnych mocností ktoré majú vlastné záujmy v Strednej Ázii a majú za cieľ kontrolu jej zdrojov, predstavujú oveľa väčšiu hrozbu v kontexte danej problematiky. Krízový charakter spoločensko-politických systémov, ktoré sa sformovali v regióne. taktiež obsahuje hrozbu, pretože napomáha zosilneniu sociálnych problémov. Je opodstatnené predpokladať, že opatrenia politického a spoločenského charakteru, ktoré robia vo viacerých štátoch Strednej Ázie, majú za cieľ vytvorenie atmosféry očakávania v podmienkach, keď sú už vlády nútené rátať s rastúcou vnútornou krízou. Avšak kvôli svojej podstate sa nemôžu spoločensko-politické režimy regiónu reformovať, pretože prestanú byť životaschopnými. A preto všetky plány kardinálnych reforiem nemôžu byť uskutočnené ani formálne ani obsahovo.

Napriek všetkým rozdielom a dokonca aj protichodným tendenciám vývoja, pre celý postsovietský priestor existuje jeden zákonitý jav. Jeho podstata je v absencii reálnych mechanizmov rozdelenia moci, ktoré sú deklarované v ich ústavách po „perestrojke“, ale nezabezpečené úrovňou vývoja občianskej spoločnosti. V Strednej Ázii bol tento jav počas posledných 16 rokov sprevádzaný spojením sovietskych, postsovietskych, antisovietskych a neo-sovietskych čít v politike, ekonomike a sociálnej sfére.

Výsledkom tohto prirodzeného kontroverzného pohybu sa stala permanentná kríza (dokonca aj v relatívne priaznivo sa vyvíjajúcich štátoch ako je Kazachstan) a pokračujúci nevyriešený problém zmeny vlády. Časté zmeny jednotlivých článkov ústav, prijatie nezákonných spisov – protokolov, ktorých cieľom je legitimizácia nastávajúcej situácie v záujme sformovaných „vládných rodín“, dezorientácia spoločnosti, v ktorej opozícia nemôže rátať so stabilnou a politicky motivovanou oporou, represie rôznej intenzity a formy, rozsiahla korupcia, ktorá je už skôr pravidlom ako výnimkou a značný rozdiel medzi chudobnými a bohatými - taký je „vonkajší“ obraz stredoázijského priestoru podľa odborníkov vo vnútri aj mimo hraníc nových štátov Strednej Ázie.

V značnej miere je mnohé z horeuvedeného realitou. Prirodzeným sa stáva hľadanie možných scenárov vývoja situácie, medzi ktorými sú hlavne negatívne: konflikt, ktorý nadobúda formu náboženskej polarizácie, rozšírenie na celý región, uzurpácia moci radikálmi z prostredia politického islamu. Ale skutočnosť je iná.

Autoritatívno-totalitné režimy, ktoré sa vyvinuli v krajinách regiónu sú bezvýhodiskovými a bezperspektívnymi v politickom aj sociálno-ekonomickom pláne. Dokonca ani tzv. úspechy ekonomického charakteru, dôvodom ktorých sú spravidla

predovšetkým suroviny, nedokážu zakryť základný problém - neschopnosť zabezpečiť ani sociálne ani politické potreby spoločnosti, kvôli čomu sa vládnuca skupina uchýľuje k použitiu násilných metód na svoju obranu a k ekonomickým metódam v podobe „odkupu“.

Keďže je sústredený na jednu osobu – hlavu štátu politický systém je spojením mnohých inštitúcií, ktoré sú vlastné pre demokratické spoločnosti, ale vykonávajú tu úplne inú funkciu. Ochránajú politicko-ekonomické záujmy vládnucej skupiny. Absencia skutočných politických strán alebo prítomnosť politických organizácií, ktoré sú oslabené represiami, nezachraňuje režimy od krízy. Funkcie politických strán sa začínajú dostávať do rúk zoskupení, ktoré sa formujú vo vnútri vládných kruhov. A podľa všetkého, tu sa bude uskutočňovať reálny politický proces. Jeho podstatou v podmienkach stredoázijskej reality bude rozštiepenie – rozloženie vládných skupín, ktorých jednotliví predstavitelia sa budú snažiť po oslabení moci „otcov rodín“ (presnejšie po ich fyzickom odchode z politickej scény) nomenklatúrnymi spôsobmi uskutočniť kontrolu nad rôznymi štátnymi a spoločenskými inštitúciami, označiac ich za dôležitejšie. Prvky tejto tendencie sa dajú pozorovať prakticky vo všetkých štátoch regiónu.

V druhej etape, ktorej dĺžka bude závisieť od mnohých, predovšetkým vnútorných faktorov sa na scéne začnú objavovať masové politické strany, čo bude svojráznu analógiou po-perestrojkového obdobia. v ZSSR, ale so svojráznymi stredoázijskými špecifikami. Mnohé odkazy na vplyv vonkajších síl, ktoré nasmerujú krajiny Strednej Ázie na iné modely rozvoja (iránsky, turecký, pakistanský, čínsky, ruský a dokonca aj západný) nemôžu odolať kritike, pretože tamojšia spoločnosť pri celej svojej „orientalite“ sa výrazne líši od spoločností podobných krajín bývalého „zahranického Východu“.

Prechodné obdobie „nomenklatúrnej revolúcie“, ktorá je formou i obsahom podobná evolúcii, bude základom ďalšieho rozvoja štátov regiónu. Terajšia etapa – je viac než prípravná, napriek tomu, že je chronologicky dosť predĺžená. V skutočnosti, z pohľadu histórie ide len o okamih. Preto základnou otázkou, ktorá sa aktuálne vyskytuje, je - kedy opustia politickú scénu súčasní stredoázijskí panovníci, a nie kto konkrétne ich nahradí. V každom prípade objektívne zákony politického súboja budú silnejšie ako vôľa a želania jednotlivcej osoby.

Použitá literatúra

1. ABASHIN, S.N.: Post-Soviet Nationalism, Ethnos Theory, and Constructivist Critique. In: Anthropology & Archeology of Eurasia, roč. 44, č. 4 (jar 2006), s. 58–63.
2. ALLISON, O.: Selective enforcement and irresponsibility: Central Asia's shrinking space for independent media. In: Central Asian Survey (marec–jún 2006) 25(1–2), s.93–114.
3. CHUFRIN, G.: [The SCO: Changing Priorities](#). International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations, 2007, roč.53, č. 1, s. 57-61.
4. PARAMONOV, V. a kol.: Regional Cooperation in Central Asia: A View from Uzbekistan. In: Problems of Economic Transition, roč. 49, č. 5, september 2006, s. 3–93.

5. PÉTRIC, B.M.: Uzbekistan Is Not a Society Based on the Ethnic Principle, But It Can Become That. In: Anthropology & Archeology of Eurasia, roč. . 44, č. 4 (jar 2006), s. 64–69.
6. Stan v stan., Economist, 5/19/2007, roč. . 383, č. 8529
7. UZBEKISTAN. 2007 Country Review. Country Watch. s. 7 – 61. dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=5&hid=102&sid=63637c11-a57e-4534-aedd-2b55b5bd2b5e%40sessionmgr2>

Informácie o autorovi:

Mgr. Alisher Sayfiddinov

Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

sayfiddinov@dec.euba.sk

ISSN 1337-0715